

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ

102 ÉVFOLYAM
ALAPÍTÁSI
ÉVE
1861

3-4

1996

KERESZTÉNY MAGVETŐ

102. évfolyam • 1996 • 3-4.szám
Kolozsvár

TARTALOM

D. dr. Erdő János temetése	152
Dr. Szabó Árpád főjegyző temetési beszéde	154
Püspökválasztó Zsinat és Főtanács Székelyudvarhelyen	158
Dr. Szabó Árpád püspök zsinati köszöntő beszéde	161

TANULMÁNYOK

I. Az Unitárius Egyház millecenáriumi ünnepe

Dr. Szabó Pál főgondnok megnyitó beszéde	165
László Gyula: A honfoglalás	166
Dr. Szabó Árpád: Az 1568. évi tordai országgyűlés határozata a vallásszabadságról és az erdélyi unitarizmus	170
Dr. Bodor András: Az Unitárius Kollégium, az első erdélyi magyar főiskola, a vallás, a művelődés és a tudomány szolgálatában	174
Dr. Molnár István: A székelykeresztúri Unitárius Főgimnázium és az erdélyi művelődés	185
Dr. Gaal György: A tordai unitárius iskola az erdélyi művelődés szolgálatában	197
Faragó József: Kriza János és a Vadrózsák	217
Dr. Murvai Sámuel főgondnok záróbeszéde	221

II.

Dr. Gaal György: A kétszáz éves kolozsvári unitárius templom	224
Farkas Dénes (közlő): Adalékok a kolozsvári unitárius egyházközség történetéhez	232
Simén Domokos: Erdélyi partikulák és partikulisták	239
Lászlóffy Csaba: Egyszemélyes reneszánsz	242

SZÓSZÉK-ÚRASZTALA

Szén Sándor: Szolgáló élet	248	
Székely Miklós: Ima	251	
	Hinni és szeretni	252
Keresztes Sándor: Úrvacsorai beszéd	255	
Máthé Sándor: Isten képmása rajtunk	258	
	Kereszthordozás	261
Simén Domokos: Találjunk karácsonyra	263	
Eszmék, gondolatok	266	
Egyházi élet - Hírek	267	
Könyvszemle	272	

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkesztőbizottság elnöke és felelős szerkesztő: dr. Erdő János; tagjai: dr. Szabó Árpád,
dr. Rezi Elek, Kovács István, Szabó Dezső, Szász Ferenc, András György és Mikó Lőrinc.
Szerkesztőség: Kolozsvár, December 21 út 9.sz. Tel: 064/193236
Fax: 064/195927. Postacím: 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr.9.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CII • Cluj-Napoca • 1996/3-4

CONTENS

The Funeral of Bishop D. dr. János Erdő	152
The Sermon at the Funeral	154
Meetings of the Synod and General Consistory at Székelyudvarhely	158
The Inaugural Adress of the Newly Elected Bishop, dr. Árpád Szabó	161

STUDIES

I. The Millecentennial Celebration, Organized by the Unitarian Church

Dr. Pál Szabó:	Opening Speech	165
Gyula László:	Occupation of the Country	166
Dr. Árpád Szabó:	Edict on Religious Freedom (Torda, 1568) and Unitarianism in Transylvania	170
Dr. András Bodor:	The Unitarian College of Kolozsvár; the First Unitarian College in Transylvania in Service of Religion, Culture and Science	174
Dr. István Molnár:	The Unitarian High-School in Székelykeresztúr and the Transylvanian Culture	185
Dr. György Gaal:	The Unitarian Secondary School in Torda in the Service of the Transylvanian Culture	197
József Faragó:	János Kriza and Vadrózsák (Wild Roses)	217
Dr. Sámuel Murvay:	Closing Adress	221

II.

Dr. György Gaal:	200th Anniversary of the Unitarian Church (building), Kolozsvár (1796-1996)	
Dénes Farkas:	Data to the History of the Unitarian Church Kolozsvár	232
Domokos Simén:	Secondary School in Transylvania and its Pupils	239
Csaba Lászlóffy:	Single Person's Renaissance	242

SERMONS

Sándor Szén:	A Serving Life	248
Miklós Székely:	Prayer	251
	To Believe and to Love	252
Sándor Keresztes:	Communion Service	255
Sándor Máthé:	God's Image on Us	258
	Carrying the Cross	261
Domokos Simén:	Let Us Find Christmas	263
Ideas, Thoughts		266
Church Life - News		267
Book Reviews		272

The President and Responsible Editor: Dr. János Erdő Members of the Editorial Board:
Dr. Árpád Szabó, Dr. Elek Rezi, István Kovács, Dezső Szabó, Ferenc Szász,
György András and Lőrinc Mikó.

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie nr.9, 3400 Cluj-Napoca, Romania

Tel: 064/19.32.36. Fax: 064/19.59.27.

Dr. ERDŐ JÁNOS
unitárius püspök

D. dr. ERDŐ JÁNOS püspök temetése

D. dr. Erdő János, az Unitárius Egyház 29. püspöke 1996. július 27-én, életének 84. évében váratlanul elhunyt.

1913. április 28-án született Kézdivásárhelyen. Elemi és középiskolai tanulmányait is itt végezte. 1931–1935 között az Unitárius Akadémia hallgatója, illetve végzettje. A lelkészi oklevél megszerzése után az oxfordi Manchester College-ban folytatta tanulmányait, ahonnan hazajöve 1937-től kolozsvári segédlelkész, középiskolai vallásoktató lelkész. 1941-ben történelem és jog szakcsoportból teológiai magántanári vizsgát tett, majd 1946-tól az Unitárius Teológiai Akadémia, illetve 1949-től a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Fakultása rendszeres teológiai tanszékének tanára. Közben a kommunista rendszer hamis vádak alapján elítélte, és 1959–1963 között politikai börtönök kínjait szenvedte végig Szamosújvártól a Duna-Deltáig. Hazajövele után újra a lelkésznevelés munkáját vállalta fel, mint a reformátusokkal és lutheránusokkal közös általános vallástörténet és az unitárius vallástörténet rendes professzora. A jövő lelkészeinek felkészítését élete hivatásaként végezte magasszintű igényességgel élete végéig. És elmondhatjuk, hogy Egyházunkban ma alig szolgál olyan lelkész, aki ne lett volna az ő tanítványa teológiai tanulmányai ideje alatt.

Egyházunk legmagasabb törvényhozó testülete 1972-ben főjegyzővé, 1994-ben pedig püspökévé választotta. És mint minden szolgálatában és tisztességében, úgy ebben is példamutató és fáradhatatlan módon járt elől, egész életét unitárius egyházunk és népünk szolgálatára áldozta. Magatartása, kiállása, teológiai felfogása érezhető módon befolyásolta és meghatározta korunk unitarizmusát.

Teológiai munkássága széleskörű volt, teológiai tanulmányai külön kiadásban jelentek meg, de a Keresztény Magvetőben is, melynek az utóbbi több mint két évtizedben szerkesztője volt.

Temetése, amelynek méltó megrendezésére az Egyházi Képviselő Tanács megtette a kellő intézkedéseket, 1996. július 31-én volt, déli 12 órakor a kolozsvári belvárosi templomból. A temetési szolgálatot *dr. Szabó Árpád* főjegyző végezte. A különböző egyházak, intézmények nevében a következők búcsúztatták:

– *dr. Szabó Pál egyházunk főgondnoka az egyetemes Unitárius Egyház nevében*

– *Kolcsár Sándor esperes, közügyigazgató, az egyházkörök elöljárói és hívei nevében*

– *Szombatfalvi József csehétfalvi lelkész az egyetemes lelkészi kar nevében*

– *dr. Bodor András az unitárius egyháztársadalmi egyletek nevében*

– *dr. Rezi Elek a kolozsvári és székelykeresztúri unitárius líceumok tanári testülete és diákjai nevében*

- Zsakó Erzsébet a volt kolozsvári unitárius középiskolák munkaközössége
 - dr. Murvay Sámuel a magyarországi Unitárius Egyház elöljárói, lelkészei és hívei
 - Rob Eller Isac oaklandi lelkész az észak-amerikai unitárius–univerzalista Egyház
 - Adrian Howarth az angol unitárius egyház
 - dr. Csiba Kálmán az Erdélyi Református Egyházkerület
 - Tökés László püspök a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
 - Christoph Klein püspök a romániai ágostai hitvallású német evangélikus egyház
 - Mózes Árpád püspök a romániai Zsinatprezsbiteri magyar evangélikus egyház
 - Tempfli József püspök a gyulafehérvári római katolikus érsekség, a nagyváradi, temesvári és szatmárnémeti római katolikus egyházmegyék nevében.
 - dr. Irineu Bistrițeanul püspök a román ortodox egyház,
 - dr. Kozma Zsolt teol. tanár a Protestáns Teológiai Intézet tanári testülete és teológiai hallgatói nevében
 - Patrubányi Miklós a Magyarok Világszövetsége nevében.
- Távíratban vagy levélben küldték el részvételüket:
- John Buehrens az amerikai unitárius univerzalista egyház elnöke
 - Spencer Lavan a chicagói Meadville/Lombard Teológiai Főiskola elnöke
 - Leon Hopper a testvéregyházközségi Tanács nevében
 - dr. Donald Harrington ny. unitárius lelkész
 - dr. Gellérd Judit és George Williams a Center for Free Religion részéről
 - John Gibbons az amerikai unitárius univerzalista lelkésszövetség nevében
 - Jeffrey Teagle főtitkár az angol unitárius egyház nevében
 - dr. Leonard Smith a Manchesteri Unitarian College principálisa
 - Clifford M. Reed főtitkár az Unitárius Univerzalista Nemzetközi Tanács nevében
 - Austin Fitzpatrick lelkész az angliai unitárius egyház Romania alapítványa részéről
 - Szücs Ferenc nagykövet a bukaresti magyar nagykövetség nevében
 - Lábodny László államtitkár úr, a Határon Túli Magyarok Hivatala nevében
 - a bukaresti Vallásügyi Államtitkárság államtitkára.

Lelkészeink legnagyobb része (75), híveink, hazai és külföldi egyházak méltóságai, művelődési és társadalmi szervezetek, intézmények képviselői nagy számban vettek részt és búcsúztatták, kísérték utolsó útjára a Házsongárdi temető lutheránus részlegébe, ahol örök pihenőre helyeztük a mindannyiunk által tisztelt és szeretett főpásztort.

Pihenése legyen csendes és emléke áldott.

ANDRÁSI GYÖRGY

Dr. SZABÓ ÁRPÁD főjegyző temetési beszéde

Textus: „Mert nem beszédben áll az Isten országa, hanem erőben.” (1Kor 4,20)

Jézus prédikálása középpontjába helyezi Isten országát s eljövételének örömmüzenetét hirdeti Galilea falvaiban. Isten országa titokzatos valóság, amelynek természetét egyedül Jézus képes megismertetni. Isten országa a legkiválóbb isteni adomány, az a legfontosabb érték, amelyet az embernek minden kincse árán kell megszereznie. Ahhoz, hogy megkapja, bizonyos feltételeket kell teljesítenie. Sohasem lehet igazságosság alapján járó bérnek tekinteni, Isten szabadon fogadja fel az embereket szülőjébe, és azt adja a munkásoknak, ami neki tetszik. Ennek ellenére az embernek válaszolnia kell a hívásra: a szegény lelkülete, a gyermek magatartása, az Ország és igazságának tevékeny keresése, az üldözések elviselése, mindannak feláldozása, amivel az ember rendelkezik, egyszóval az Atya akaratának teljesítése, különösen a testvéri szeretet területén, mindez szükséges ahhoz, hogy az ember bemerjen Isten országába, és véglegesen örökölje. Jézus az evangélium pedagógiájának eszményeként magának Istennek korlátokat nem ismerő szeretetét állítja: „Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes”.

Pál apostol találóan sűríti egyetlen mondatba Jézus tanításának lényegét. Isten országa nem beszédben áll, hanem erőben, ezzel azt is mondjuk, hogy Isten országa láthatatlan, de valóságos erőrendszer, amely világosan, hatalmasan és szüntelenül építi a maga dicsőséges országát– történelemben és történelem felett, a mindenkori pillanathban és az örökkévalóságban.

Ebbe a nagy erőrendszerbe próbálom meg beállítani dr. Erdő János püspök alakját, és arra felelek, hogy micsoda erővel hírt ő, és micsoda erőket mutatott meg benne Isten? Mert arról tett bizonyosságot, hogy élete legfontosabb pillanataiban önmagára és világára, múltjára és jövőjére nézve ez a tanítás mond neki legtöbbet. Itt és most már azt is láthatjuk, hogy ez mond róla a legtöbbet.

Kétségtelen, hogy az úgynevezett erős egyéniségek közé tartozott. Nem fizikailag, hanem szellemiségében volt valami súlyos és tömör. Szerette a nyugodt és egyenletes rávezetéseket, kézzelfogható módon akart tapasztalni; szerette a dolgokat ésszel felérni, vagy nem ágaskodott utánuk. Ezért idegenkedett minden spekulációtól, álfilozófiától és romantikától, s lett teológiájában szükségképpen a rendszeres hit- és erkölcsstan képviselője, s végsősoron történettudós. Mert ismerni akarta azt a talapzatot, amelyen állunk, s követni akarta azokat, akik okosabbak és jobbak voltak, mint mi. Éber, reális, pontos és megbízható volt; a nagy összefüggések és rendszerek mellett a tények érdekelték, azért mert a tények az igazság gyermekei.

Nem beszédben áll Isten országa, hanem erőben, ez Erdő János szellemiségére nézve azt jelenti, hogy egyenletes, tiszta felfogása, nyugodt és öntudatos világszemlélete őt olyan teológussá tették, aki meghatározó módon irányt szabott az utóbbi félévszázad unitárius hit- és életfelfogásának.

Nem beszédben áll Isten országa, hanem erőben, ez jellemzi az ő erkölcsi mivoltát és magatartását is. Mindenekelőtt lássuk meg, mennyire független volt emberek véleményétől, tetszésétől vagy nem tetszésétől. Mennyire nem volt tényező életében, hogy mosolyognak-e rá, vagy duzzognak az emberek miatta. Soha senki előtt nem hallgatta el véleményét, amelyet a legnagyobb határozottsággal képviselt. Nemcsak szókimondás volt ez: volt ebben sok a próféták erkölcsi bátorságából.

A legsúlyosabb, embert és erkölcsöt próbáló időben, amikor az ateista hatalmi kényszer meg akarta semmisíteni a vallást és az egyházat, a szenvedések mélységeiben is, úgy állott mint élő szobor, az igazság tántoríthatatlan harcosa, aki maga volt az erő, akiben bízni lehetett, mert nem félt azoktól, akik a testet megölhetik, csak attól, aki a lelket veszítheti el.

Nem beszédben áll Isten országa, hanem erőben. Isten országának abban a titkosan munkáló, de eredményekben napvilágra jövő, láthatatlan, de élethű rendszerében, amelyet a magyar unitárius egyház valósít meg és képvisel ezen a földön, Erdő János csakugyan egy darab élő erő volt. A rendnek, az önérzetnek, az önismeretnek, éberségnek, jószágos akaratnak és fegyelemnek az embere.

De nem maradhatunk meg annak az erőnek a szemléleténél, amelyet ő mutatott meg egyéniségében, mert éppen ez az erő utal egy más és magasabb erőre: arra, amit Isten mutatott meg benne. A nagy és felséges Isten, a mi gondviselőnk és megtartónk, aki világot formáló örök tervében úgy akarta, hogy a Kárpát-medencében felgyúljon az evangélium világossága, hogy tépett és vert magyarjai letelepedjenek az Élet fejedelmének lábaihoz, templomok épüljenek az ő szent nevének lélekből és igazságban imádására, s iskolák támadjanak az ő ismeretének terjesztésére.

Ez a mi örökkévaló egy Istenünk, akit, mint Jézus, Atyánknak szólítunk, minden korszakban megtalálta a maga alkalmas eszközeit arra, hogy az Ő ügye a földön el ne essék. Ilyenként formálta meg ezt a történelmi cserépedényt is, akiben erejét sokféleképpen megmutatta. Megmutatta kezeinek munkáját, ujjainak fénylő nyomait, amidőn testét és lelkét, külső és belső emberét formálta.

Megmutatta, amikor hölcsőjét egy szorgos munkáscsaládba helyezte 83 esztendővel ezelőtt, mert ott az anyatejjel magába szívhatta azokat az eszményeket is, amelyek életünk alapértékeiként megtartói voltak ennek a népnek: az anyanyelvet, a hitet és a munkát. A Kárpátok koszorújának ölelésében, Kézdivásárhelyen tárgult csodálkozó gyermekszeme a világra, s ahogy nőtt a látókör, úgy gazdagodott a szellem és a lélek világa. Ott lett elkötelezettje egy életre annak a népnek, amely viharos történelme ellenére csodálatra méltó túlélője maradt e tájnak s lett hitvallásává a költő vallomása: „Szeretlek népem mindhalálig.”

Isten a maga erejét mutatta meg benne, amikor gazdagon megáldotta talentumaival, s a tudás göröngyös útjának örök vándorává tette. Ezen az úton Kolozsvár volt a következő állomás, ahol a választott hivatásra való készüléshöz ismerhette meg azt a népi szólást, amelyet egy életre vezérelvül választott és másokat is erre biztatott: a jó pap holtig tanul. Tervszerű következetességgel és sokak által nem értett önfegyelemmel rakta le az alapokat a teológiai évek alatt,

amelyre később ráépíthette hite és tudása hajlékát; az élet tett tanúbizonyosságot mellette, hogy ez a hajlék kősziklára épült, s a bekövetkező nagy viharok sem tudták megingatni és kárt tenni benne.

A lelkészi oklevél megszerzése számára nem a végső cél volt, mert a benne munkáló isteni erő hajtotta, s ő boldogan vállalta ezt a kényszert: elmélyülni, gazdagodni s egyre magasabbra hágni Isten és a világ titkainak ismeretében. A híres, ősi angol egyetemi város Oxford, és az unitárius főiskola, a Manchester College tágította világszemléletét egyetemessé, de Mikessel szólva, úgy szerette meg az emberiséget, hogy nem felejtette el népét és szülőföldjét.

Amikor hazajött, hogy a kortárs költő-pap szavaival: „elvesse magát a rög alá”, talán még nem sejtette, hogy az az isteni erő, melyet Jeremiásként „csontjaiban emésztő tűzként” érzett, őt arra hívta el, hogy ne pásztor legyen egy gyülekezetnek, hanem tanító-nevelője, először „kisiskolás fokon”, később magasabb szinten a jövő nemzedékeinek. Így bár mindig a jelent formálta, mégis a jövőnek munkált, azt építette. A kolozsvári vallásánár kitörülhetetlen nyomokat hagyott növendékei lelkében, akik ma már deresedő fejjel vallanak hálás szívvel a kapott útravalóról. Később a teológiai nevelés „gyönyörűséges igáját” vette vállaira, s ma egyházunk minden lelkésze tanítványának tudhatja magát. Élete során tevékeny, sőt oroszlánrészt vállalt egyházunk különböző munkaterületein, mégis elsősorban és mindenekelőtt nevelő: vallásánár, tudós professzor maradt haláláig, a valláserkölcsi nevelés elkötelezettjeként.

Isten a maga erejét mutatta meg benne, amidőn családi életét megáldotta és megszentelte. Rendelt mellé hű szíveket: a testvérek ragaszkodását, a hitves önfeláldozó szeretetét, amely haló pora felett is mécsvilágként ég, a fiú odaadó, hűséges szeretetét, amint nyomdokait keresi a tudás rögös útjain.

A kisebb család mellett vállaira vette a nagyobb család gondjait is, s beépítette magát annyira szeretett egyháza közösségébe, egész életét odaáldozva, hogy szilárdan álljon az unitárius Déva vára, amelyben a szabadság nem raboskodik, hanem éltető, megelevenítő erejével az örökkévalóságnak munkál, engedvén szabadon szárnyalni a lelket, amely „mindent megvizsgál, még az Isten mélységeit is”.

És Isten élete jutalmaként megengedte, hogy e nagy család fejként, egyháza főpásztoraként teljesíthesse ki élete hivatását. Ezért mondjuk most ószinte gyászban: „leesett a mi fejünk koronája”.

De nem beszédben áll Isten országa, hanem erőben. És még valamiben, amit az apostol is idegondolt, mert később a legnagyobbknak nevezi: a szeretetben. Isten megmutatta a maga szeretetét is most, amikor „csendesén és váratlanul” magához ölelte, s békés álomban az örökkévalóságba emelte. Ezért valljuk, hogy hiszünk az örökéletben, mert hiszünk Isten országa megvalósuló erőrendszerében, ahol nincs halál és elmúlás, csak egy van, ami örök és legyőzhetetlen: Isten halálban is éltető szeretete. „Mert Isten szeret, s aki szeretetben marad, az Istenben marad, és az Isten is őbenne.” Ámen.

*D. dr. SZABÓ ÁRPÁD
az Unitárius Egyház 30. püspöke*

PÜSPÖKVÁLASZTÓ ZSINAT ÉS RENDKÍVÜLI FŐTANÁCS SZÉKELYUDVARHELYEN

A) ZSINAT

Az Unitárius Egyház új Alaptörvénye előírásai alapján, amelyet 1996. november 20-21. napjain Kolozsváron tartott Egyházi Főtanács ülése hagyott jóvá, 1996. december 13-14. napjain Székelyudvarhelyen, a belvárosi unitárius templomban tartotta ülését a Zsinat, hogy betöltse a dr. Erdő János halálával megüresedett püspöki széket. A Zsinat december 13-án, pénteken délután 3 órakor kezdte meg munkálatait a 199. számú „Tebenned bízunk...” kezdetű egyházi ének és Kolcsár Sándor közügyigazgató imája után. A Zsinaton az elnöki tisztet egyházi részről dr. Szabó Árpád főjegyző-püspökhelyettes, világi részről dr. Szabó Pál főgondnok töltötte be. Közügyigazgató volt Kolcsár Sándor, előadó András György.

A Zsinat munkálatait dr. Szabó Pál főgondnok nyitotta meg, üdvözölve a megjelenteket, és a magyarországi unitárius egyház népes küldöttségét, dr. Murvai Sámuel és Mikó István főgondnokokkal az élen. Dr. Szabó Pál főgondnok-elnök röviden ismertette az új Alaptörvénynek a Zsinat hatáskörére vonatkozó fejezeteit, kihangsúlyozva, hogy a Zsinatnak tagja egyházunk valamennyi rendes lelkésze és az egyházkörök által választott ugyanannyi világi tag.

Főgondnok-elnök felkérésére András György előadó jelentette, hogy az egyházkörök 1996 novemberében rendkívüli egyházköri közgyűléseket tartottak, amelyeken megválasztották az 1997-2002 évek ciklusára a Zsinat világi tagjait. A választás eredményének ismertetése és a Zsinat általi jóváhagyása után Kolcsár Sándor közügyigazgató a Zsinat hivatalbeli és választott világi tagjaitól bevette az esküt.

A Zsinat a tagok számbavétele után a főgondnok-elnök javaslatára a jegyzőkönyv hitelesítésére Benczédi Sándor, Fülöp Tibor és Bálint Benczédi Ferenc tagokat, a püspökválasztási szavazatszedő bizottságban elnöknek Fazakas Endre, tagoknak Fazakas Károly és Fülöp Zoltán tagokat jelölte ki, a jegyzőkönyv vezetésére Szabó Zoltán egyházi titkár afiát kérte fel.

Főgondnok-elnök előterjesztette a Zsinat első napirendi pontját: a dr. Erdő János halálával megüresedett püspöki szék betöltését. Felolvasta az új Alaptörvénynek a püspökválasztásra vonatkozó szakaszait, majd a választás idejére az ülést felfüggesztette.

A szavazólapok kiosztása és a szavazás megtörténte után a szavazatszedő bizottság elvonult a szavazatok összeszámlálására. Munkájának befejeztével főgondnok-elnök az ülést újra megnyitotta és felkérte a szavazatszedő bizottság elnökét, Fazakas Endrét, a szavazási jegyzőkönyv ismertetésére, melynek alapján főgondnok megfogalmazta és kihirdette a zsinat határozatát a következők szerint: „Az Unitárius Egyház Zsinata, 1996. december 13-14. napjain a székelyudvarhelyi 1. számú belvárosi unitárius egyházközség temp-

lomában tartott gyűlésén, az Egyház Alaptörvénye 180. számú szakasza alapján, a leadott 148 érvényes szavazatból 131 szavazattal dr. Szabó Árpád főjegyző-teológiai tanárt választotta püspököknek, az 1997-2002 évek ciklusára. Dr. Szabó Árpád az Unitárius Egyház 30. püspöke.”

A határozat előterjesztése után főgondnok-elnök felkérte dr. Kisgyörgy Árpád Maros-Küküllő egyházköri felügyelő gondnokot és Szombatfalvi Józsefet, az unitárius lelkészek szervezetének elnökét, hogy az újonnan megválasztott püspököt hívják be a zsinat ülésére, akiknek kíséretében dr. Szabó Árpád püspök bevonult az ülésre, a jelenlevők lelkes fogadása közepette.

Dr. Szabó Pál főgondnok-elnök közölte a választás eredményét, majd felkérte dr. Szabó Árpád püspököt, hogy az Alaptörvény előírása alapján tegye le a hivatali esküt, amelyet Kolcsár Sándor közügyigazgató vett be.

A hivatali eskü letétele után előbb dr. Szabó Árpád püspök mondott beszédet, megköszönve a Zsinat tagjainak bizalmát (A beszéd teljes szövegét külön közöljük.) Az új püspököt köszöntő beszédet mondott: Dr. Szabó Pál főgondnok az egyház világi tagjai nevében, Kolcsár Sándor közügyigazgató a Zsinat egyházi tagjai nevében, Szombatfalvi József a lelkészek szervezete nevében és dr. Murvai Sámuel a magyarországi Unitárius Egyház nevében.

A Zsinat második napirendi pontja a lelkésszentelés volt. Dr. Szabó Pál főgondnok-elnök felkérte Andrásfi György előadótanácsost, hogy ismertesse az Egyházi Képviselő Tanács vonatkozó határozatát, amelyben javasolja felszentelésre Rüszt F. Tibor tordatúri, Benedek Mihály hözödi, Török István olthévízi, Szentgyörgyi Sándor désfalvi, Kovács Sándor kolozsvár-monostori, Kelemen Szabolcs széckelykáli, Kiss László lupény-vulkáni, Kozma Albert maroszentgyörgyi, Veres Ferenc bethlenszentmiklósi, Mezei Csaba ádámosi és Szathmáry Ince Kornél alsójárai segédlelkészeket.

Dr. Szabó Árpád püspök a bemutatott lelkészeknek a következő kérdést teszi fel: „Akarjátok-e felszenteléseketek; készek vagytok-e a lelkészi hivatásban megmaradni, s fáradhatatlanul, híven és örömmel szolgálni Isten ügyét a világban, anyaszentegyházunk és népünk javára és boldogítására?” Miután a feltett kérdésekre a lelkészek igennel válaszoltak, a Zsinat engedélyt adott a felszentelésre, amely ünnepélyes külsőségek között történt meg a december 14-én tartott istentiszteleten.

A Zsinat ülése dr. Szabó Pál főgondnok záróbeszédével ért véget.

B) EGYHÁZI FŐTANÁCS

December 13-án, miután a Zsinat ülésének munkálatai véget értek, délután 5 órakor kezdte meg ülését az Egyházi Főtanács, dr. Szabó Pál főgondnok, dr. Szabó Árpád püspök és Kolcsár Sándor közügyigazgató elnökletével. Előadók voltak Andrásfi György és Mikó Lőrinc.

A Főtanács ülését dr. Szabó Pál főgondnoknak a jelenlevőket üdvözlő beszéde nyitotta meg, majd felkérte Andrásfi György előadót, hogy ismertesse az egyházkörökben tartott rendkívüli közgyűlések választási eredményeit és olvasza fel az Egyházi Főtanács megválasztott tagjainak névsorát. Ezután Kolcsár Sándor közügyigazgató a jelenlevő Főtanácsi tagoktól bevette a hivatali esküt.

A Főtanács megalakulása után dr. Szabó Pál főgondnok ismerteti az üléset egyetlen napirendi pontját, amely a legfőbb egyházi tisztségeknek: főgondnokok, főjegyző, közügyigazgató betöltése az új Alaptörvény szerint, az Egyházi Képviselő Tanács és az állandó bizottság tagjainak megválasztása. Főgondnok-elnök a jegyzőkönyv vezetésére felkéri Szabó Zoltán egyházi titkárt, a jegyzőkönyv hitelesítésére Máthé Dénes, Asztalos Zoltánné, Kovács Sándor fiait, majd javaslatot terjeszt elő Jelölő Bizottság, valamint a 3 szavazatszedő bizottság elnökeinek és tagjainak kijelölésére.

Miután a Főtanács az előterjesztést elfogadta, főgondnok-elnök a választások idejére az ülést felfüggesztette.

Este 7 órai kezdettel főtanácsai istentisztelet volt, amelyen a szószéki szolgálatot Szén Sándor jobbhágyfalva-nyáradszeredai lelkész végezte.

Az Egyházi Főtanács december 14-én reggel folytatta munkálatait a szavazatszedő bizottságok elnökeinek jelentéseivel, akik felolvasták a bizottságaik által felvett jegyzőkönyveket a választások eredményéről. Az eredményt az elnöklő főgondnok enuniciálta, a következők szerint: Az 1997-2002 évek ciklusára főgondnokok: Balogh Ferenc és dr. Kisgyörgy Árpád, főjegyző dr. Rezi Elek teol. tanár; közügyigazgató: Székely Miklós kolozs-tordai esperes-lelkész. Az Egyházi Képviselő Tanács választott tagjai egyházi részről: Benedek Sándor, Kiss Károly, Jakab Dénes, Keresztes Sándor, Andorkó Ferenc, Fazakas Endre, Farkas László lelkészek; világi részről Molnos Lajos, Zsakó Erzsébet, Fekete János, Kun Csaba, Bencze Ágnes, Pál Tamás, dr. Fodor Alpár, Szabó Anikó és Varga István. Ismertetésre került még az Egyházi Nyugdíjintézet Vezető Tanácsába és az E. K. Tanács mellett működő állandó bizottságokba történt választások eredménye is.

December 14-én, szombaton de. 11 órakor kezdődött a lelkésszenteléssel egybekötött zsinati istentisztelet, amelyen imát és egyházi beszédet Székely Miklós kövendi lelkész-esperes mondott. A lelkésszentelési beszédet dr. Szabó Árpád püspök tartotta. Beszéde végeztével felkérte dr. Rezi Elek főjegyzőt, hogy olvassa fel a felszentelendő lelkészek névsorát, kinevezésük sorrendjében, és mutassa be őket a gyülekezetnek. Ezt követően az úrasztala mellől a következő 3 kérdést intézte a felavatandó lelkészekhez:

a) Készek vagytok-e az unitárius lelkészi hivatás vállalására, Isten és ember szolgálatára?

b) Fogadjátok-e, hogy Jézus evangéliumán alapuló unitárius keresztény vallásunk hitelveit megtartjátok és hirdetitek, híveiteket is vallásos és erkölcsös életre vezetitek, anyaszentegyházunk épülésére és Istenországa megvalósulására?

c) Készek vagytok-e a fogadalomtételüket a lelkészi eskü letételével megpecsételni?

Miután a lelkészek a feltett kérdésekre igennel válaszoltak, a főjegyző bevette tőlük a lelkészi esküt.

Eskütétel után püspök, főjegyző, az esperesek, teológiai tanárok, előadótanácsos és felkért lelkészek, a kijelölt lelkészek fejére téve kezüket, egy-egy bibliai textust mondtak, majd a püspök a hagyományos lelkésszentelési imát és áldást mondta el.

Ezt követően a lelkészek beírták nevüket a lelkésszentelési anyakönyvbe kinevezésük sorrendjében. Végül pedig a püspök, egy-egy bibliai vers elmondásával, átadta a lelkési oklevelet.

A felszentelt lelkészek nevében Kovács Sándor kolozsvár-monostori lelkész mondott köszöntő beszédet.

A lelkésszentelést úrvacsoraosztás követte, az úrvacsora-előkészítő beszédet Keresztes Sándor homoródszentpáli lelkész tartotta.

A zsinati istentisztelet a 321. számú énekkel ért véget.

A Zsinat és a Főtanács tagjai és vendégei a Küküllő étteremben tartott közös ebéden vettek részt, amelyen a hagyományos pohárköszöntőt a Berdeslerleggel dr. Szabó Pál főgondnok mondta.

Dr. SZABÓ ÁRPÁD püspök zsinati köszöntő beszéde

Meghatódva állok Egyházunk legmagasabb fóruma előtt, és megköszönöm azt a bizalmat, amelyet irántam tanúsítottak, midőn egyházunk 30. püspökévé megválasztottak.

Úgy érzem most magam, mint a szántóvető, aki egy hosszú barázda után új előtt áll és hármaskitekintésben próbálja kifejezni mindazt, amit érez. A múlt, jelen és jövő felé irányul e pillanatban minden gondolatom és érzésem.

Mindenekelőtt úgy érzem, visszanézve egyházunk több mint négyszázéves történelmére, és arra a huszonkilenc személyiségre, akik „előttünk jártak”, hogy ebben a visszatekintésben körülvesz a tanúbizonyosság felhője és méltatlannak érzem magam ebben a sorban. Ha csak arra a három kiemelkedő vezetőre is gondolok, akiket életemben megadatott püspökként ismerni, tisztelni és szeretni, úgy érzem, hogy az egyházi közbizalom olyan felelősségteljes feladatot bízott rám, amelyet csak az elődök példájához és szelleméhez méltóan szabad végezni. Dr. Kiss Elek, dr. Kovács Lajos és dr. Erdő János ez a három püspök. És mindenik a maga módján, adottságánál fogva meghatározó személyisége volt egyházunk történelme 2. világháború utáni időszakának. Úgy gondolom, hogy azok a változások, amelyek Európának ezen a részén is éreztetik hatásukat, azon az alapon, amelyet ők építettek, egy új egyházkép kialakítását sürgetik és teszik lehetővé.

Amikor az új barázda elején visszanézek az eddig megtett életútra, mint-ha az Ószövetség Istenének üzenetét hallanám: „Emlékezzél meg az egész útról, amelyen hordozott téged az Úr.” Ez az „egész út” itt kezdődött, nem messze innen a Nagy-Homoród mentén egy kis székely faluban és családban. De mivel Édesanyám, aki világra hozott és Édesapám, ki az életre nevelt, közel tíz éve nyugszanak az anyaföldben „virággá foszoltan”, most csak lélekben állok meg a városfalvi temetőben s megsimogatom a rájuk boruló sírhant fejfáját. Ebben a mozdulatban és emlékezésben benne van a soha nem törleszthető gyermeki há-

la a szeretet áldozatáért, amellyel lehetővé tették, hogy még kisgyermekként odaszenteljem magam a tanulásnak. És hálával gondolok a székeskeresztúri Alma Mater-re, amelyik unitárius gimnáziumként fogadott keblére s táplált azzal az eledellel, amelyik a múlt örökségeként egy „véka tudomány” mellé „köből erkölccsel” látott el útravalóként. Megköszönöm volt tanáraimnak (és mindeneke-lőtt első igazgatónak, Lőrinczi Lászlónak), hogy a nevelő szeretetével fogtak körül és támogattak, lehetővé téve, hogy folytassam és elvégezzem tanulmányaimat. Az a lelkiség, amit ott kaptunk, térben és időben kisugárzóan, egy életre eljegyzett a népszolgálattal.

Hálával gondolok a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karára, ahová amikor beléptem új világ tárult elém. Egy olyan világ, amiről az akkori nehéz korban, a proletárdiktatúra idején, egy ifjú még álmodni sem tudott, mert rá-gondolni sem volt szabad. De amikor megismertem ezt a világot, boldogan je-gyeztem el magamat azokkal együtt, akikkel együtt készültünk, s mint azóta is oly sokan mások, egyházunk és népünk szolgálatára.

Én hálát adok a Gondviselésnek, hogy amikor odaérett életem és csalá-dot alapítottam, adott nekem és mellém olyan feleséget, élettársat és gyermek-ünknek édesanyát, aki részévé lett életemnek és akinek volt hátorsága vállalni az áldozatot a szeretet felelősségétől indítva, amikor az én továbbtanulásom ezt úgy kívánta.

Isten iránti hálával mondok tehát köszönetet a múltért s a barázda éle-tjén második dimenzióban a jelenre tekintek, egyházunk mai életére.

Ma az egész világon és a körön belül a keresztény egyházak között a legerősebb mozgalom az egységre törekvés. Egyházunk mind a külföldi test-véregyházakkal, mind a hazai történelmi magyar egyházakkal való kapcsola-tában ezt a nagy ügyet erejéhez mérten szolgálja. De úgy érzem, hogy csak akkor szolgálhatja igazán, ha saját maga is határozott fejlődést és előhaladást mutat ezen a téren.

Egyházunk hivatalos egysége teljes megerősítést nyert az új Alaptör-vényben és intézményes kifejezésre jut a Zsinathan és a Főtanácsban. Annál kevésbé mutat megnyugtató képet az egység egyházi közéletünkben és a köz-felfogásban. A tapasztalható partikularizmus egy csomó olyan érzelmi érdeket és anyagot vet bele egyházi közéletünkbe, amelyek leküzdése a hivatalos szer-vezet életműködését lefékezi ahelyett, hogy egészségesebbé és tárgyilagosab-bá tenné.

Szükség van tehát arra, hogy egyházunk belső egységének a szolgálá-tát komolyan vegyük és megkezdjük minden olyan gondolat félretételével, amely azt kívánja, hogy mindenki a mi álláspontunkat fogadja el. Aki az igazságot keresi, készen kell lennie nemcsak a meggyőzésre, hanem a meg-győzésre is.

Természetes dolog, hogy ezt az egységet csak a tiszta, történelmileg je-lentkező és a mai korszellemből merítő unitárius hit- és életfelfogásban és az azon épülő gyakorlati programokban lehet megtalálni, mert ez az egyetlen pont, ahol minden tényezőnek, de minden érdeknek is találkoznia kell. Ezt az egységet úgy szolgálhatjuk, hogyha egyházunk minden fontos kérdésére elvi

alapon világosságot derítünk és jóindulatú megértésre törekvő megbeszélés által egy egészséges közfelfogást igyekszünk kialakítani.

Két dolgot nem szabad megengednünk. Először azt, hogy magunkat meggyőzhetetlennek tartsuk, másodsor azt, hogy a becsületes véleményeket elhallgattassuk, vagy megpróbáljuk visszafojtani. Meggyőződésem, hogy az egyedül járható út, amely a jövő felé vezet, az egység útja, a hagyományos unitárius összetartás szellemében.

Életkérdés számunkra az is, miképpen tudunk egyházunk erkölcsi megújulásában olyan égető feladatokat megoldani, mint amilyen az egyházfegyelem kérdése s ennek hiányából kinövő és elburjánzó problémáink. A fegyelem forrása nem a külső tekintély: a törvény vagy a felettes hatóság, hanem tudatosítása önmagunkban annak a hivatásnak, amelyre elköteleztük életünket; az önbecsülésen alapuló mások iránti tisztelet, s a felelősségtudat egyházunk jelene, de méginkább jövője iránt.

A jövőt munkálni kell, s a jelent felkészíteni, hogy jövővé válhasson. Ebben van fel nem mérhető jelentősége a vallás erkölcsi nevelésnek, másszóval az oktatásnak, ill. az iskolaügynek. Ezzel az új fogalommal meg kell barátkoznunk, mert körvonalai, hisszük, bontakozni kezdenek, akár a hajnal a horizonton. Fel kell készülnünk, mind emberi, mind anyagi potenciálban erre a nagy kihívásra. A vallásoktatás bevezetése az iskolákba széles távlatokat nyitott meg számunkra, de nem mindenütt tudtunk sikeresen megbirkózni ezzel az új lehetőséggel, különösen nem városi gyülekezeteinkben. A közeljövő egyik legfontosabb feladata lesz megszervezni átfogóan ezt a tevékenységet, máskülönben veszteségeinket gyülekezeteinkben fogjuk mérni.

Nagy szükségünk van egyházunk életében jelenleg követendő pénzügyi-gazdasági politikának a megbeszélésére és kidolgozására. A jövő év tizedek sorsa függ attól, hogy egyházunk miképpen oldja meg a félévszázados kommunista uralom által okozott leromlásának a következményeit s a belőle származó feladatokat. Ott vannak kiöregedő és elnéptelenedő kis egyházközösségeink s a közelmúltban alaposan felduzzadt városi gyülekezeteink a maguk sajátos gondjaival. Az építkezési és javítási feladatok mellett, a szüntelenül növekvő szükségletek a fennmaradásra, a segítség és összefogás kérdését szinte a mindennapi kenyér kérdésévé teszik, ami nélkül nincs élet. Amilyen bűnös mulasztás volna a kínálkozó alkalmakat elszalasztani, éppoly óriási felelősséggel jár egyházunk anyagi jövődjét kellő kritikai ellenőrzés és felelősségtudat nélkül kezelni.

E kérdések közül egy sem oldható meg a velük összefüggő és mögöttük álló elméleti kérdések tisztázása nélkül. Ennek a nemzedéknek éppen az a feladata, hogy minden becsületes, gondolkodó és jóakarátú ember - egyházi és világi egyaránt - fogjon össze egy kollektív program közös megalkotásában.

Mi most az ún. posztmodern korban élünk, amikor alapvető világnézet-változás megy végbe világszerte. Úgy vélem azonban, hogy egyházunk, de az egész térség jelen helyzete mégis inkább hasonlít a 19. század második negyedében kibontakozó reformkorszakhoz. A fogalmak tisztázásának, az útkeresésnek, egy emberöltőre szóló program kidolgozásának korszakát éljük. S nem szabad lemaradnunk, mert a 21. század lesodor a fejlődés útjáról.

A jelenről a jövőre irányul a tekintet s a gondolat, mert minden, ami itt és most történik, a jövőt készíti elő. A harmadik dimenzió számunkra nem is annyira az előrenézés, hanem inkább a felfelé tekintés; hitünk és bizalmunk Istenre való összpontosítása. Ő az örök teremtő és megtartó, akinek kezében ott van jelenünk és jövőnk. Ő az idő és a történelem Ura.

Ezért kérjük Őt, áldja és szentelje meg minden törekvésünket, amellyel egyházunk előrehaladását és szüntelen gyarapodását munkáljuk. Legyen velünk az Ő ügyéért és népünk javára végzendő szolgálatunkban, hogy:

*„Virágozzék szent vallásunk,
Lelki, testi szabadságunk,
Nekünk drága kis egyházunk.”* Ámen.

TANULMÁNYOK

I.

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ MILLECENTENÁRIUMI ÜNNEPÉLYE

Dr. SZABÓ PÁL főgondnok megnyitóbeszéde

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Hallgatóság!

Az Egyetemes Unitárius Egyház, melynek nevében tisztelettel köszöntöm önöket, társadalmi elhivatottságának megfelelően, s történelmi tradícióhoz híven a maga részéről is hozzá kíván járulni azokhoz a rendezvényekhez, amelyeknek keretében népünk megemlékezik arról az ezeregyszáz évről, amely a kárpát-medencei, honfoglalástól napjainkig ível át. Kifejezése ez annak, egyszersmind következménye is, hogy egyházunk történelme, akárcsak a többi történelmi egyházaké is, elválaszthatatlanul egybefonódik nemzetünk történetével. Nemzet és egyház sorsa ugyanaz. Felvirágzásukat és hanyatlásukat egyazon erők határozzák meg, s az egyház a nemzet életében vész idején leggyakrabban a megőrző menedéket jelentette, ahogyan azt jelenti ma is számunkra, a mi tájainkon.

Az unitárius vallás, felekezet és egyház bölcsője Erdély, abban a korban, amikor a magyar haza fogalma jobbra erre az áldott tájegységre korlátozódott, és amikor ez a hon szolgáltatta a magyarság fenn- és megmaradásának népi forrásait, vagyis a török hódoltságnak és az ország három részre szakadásának korában, a mohácsi csatavesztést követően. Ez a kor, a maga történelemformáló körülményeivel, ebben a régióban, a magyarság politikai és államalakító géniuszával ötvöződve, hozta létre a toleranciának azt a szellemét, amely elvezetett a vallásszabadság törvénybeiktatásához az 1568. évi tordai országgyűlésen és ezenfelül lehetővé tette az *unió trium nationum*-ba szerveződött autonóm etnikumok - a magyar, székely és a szász - többé kevésbé konfliktusmentes, párhuzamos létezését, közös veszélyeztetések idején éppen együttműködését. Az unitarianizmus nem csak terméke volt ennek a szellemnek, hanem egész története folyamán táplálója, továbbfejlesztője is. Egyházunk népszolgálatában úgy a vallási, mint az etnikai tolerancia mindig jelentős hangsúlyt kapott.

Említettem már, hogy az egyház és a nemzet sorsa közös. Azok a történelmi viharok, amelyek a nemzet testének megosztására vezettek több ország

között, azt vonták maguk után, az államokba szerveződés és kényszerfolyamata következtében, hogy egymással párhuzamosan két magyar unitárius egyház létezik - a romániai és a magyarországi. Ez a két test azonban egyazon szellemiségtől, lélektől van áthatva, aminek kifejezése az is, hogy a most folyamatba kerülő millicentenáriumi rendezvények Kolozsvárott, miként majdan a budapestiek is október folyamán, a két egyház közös patronátusa alatt kerülnek sorra. Az egyházunk egyetemességére való utalás tehát ezt az egységet a két egyháznak is kifejezni hivatott. Ebben az összefüggésben is engedjék meg, hogy szeretettel üdvözljem a Magyarországi Unitárius Egyház képviselőjében itt jelen levő Orbókné Szent-Iványi Ilona főjegyző asszonyt, dr. Murvay Sámuel és Mikó István főgondnok urakat.

Végezetül engedjék meg nekem, hogy kifejezzem reményemet, mi több, erős meggyőződésemet, hogy minden ellenkező előjel ellenére azok a történelmi sorsfordulatok, amelyek a nemzet és az egyház testének szétदारabolásához vezettek, a nemzetállam idejétmúlt eszméjének uralma alatt, visszazszorítva a másság iránti tolerancia tájainkon őshonos szellemét, rövidesen kifulladásra kerülnek, átadják helyüket azoknak, amelyek a népek kényszerű egymásra utaltságának felismerésével új dimenziókba helyezik az államok és nemzetek, valamint ez utóbbiak részeinek egymáshoz való viszonyulását. Bízom benne, hogy nemzetünk, amely annyi megpróbáltatás között fennmaradni képes volt, és igen gyakran stabilizáló és összefogó erőként hatott környezetében, csak úgy mint egyházunk szelleme, amely mindig lándzsát tört az emberi gondolat szabad szárnyalása mellett, a múlt tradícióinak folytatásaképpen hozzá fognak járulni egy jobb, testvériesült államközi társadalom kialakításához és abban meglelik méltó helyüket. Meggyőződésem, hogy népünk 1100 éves történelmének felidézése megerősíti himnuszunk biztató szavainak helytállóságát - „És annyi balszerencse közt, oly sok viszály után - megfogyva bár, de megtörve nem - él nemzet e hazán!”

Ezek után, megköszönve szíves figyelmüket, átadom a szót szimpóziu-munk nagyrabecsült előadóinak.

LÁSZLÓ GYULA

A HONFOGLALÁS

Szeretettel köszöntöm a főtisztelendő püspök urat és mindazokat, akik velünk együtt ünnepelnek.

Majdnem fél százada, hogy el kellett jönnünk Kolozsvárról, úgyhogy a jelenlevők aligha ismernek, aligha emlékeznek reám. Éppen ezért rövid bevezetőben érzékeltetem azt a légkört, amelyben felnevelkedtem s amelyet törekedtem továbbvinni életemben. Édesapám abásfalvi, édesanyám bibarcafalvi földműves székely családból származott, s édesapám, amikor utoljára járt Abásfalván, egy zacskó hazai földet hozott magával, hogy koporsójába mellétemessük és befizette az egyháznál, hogy amikor temetik, húzzák meg Abás-

falván is a harangot, hírül adván, hogy László Pál fia meghalt. Ugyanígy járt el édesanyám is, aki református vallású volt. Családunk tisztos székely család volt, nagyapámat nem ismertem, mert egyéves koromban meghalt, nagyanyám Balázs Rebeka zsolttáros székely asszony volt, aki öt gyermeke közül négyet kitanított, mint szolgáldeákokat, egyikök pedig maradt a föld mellett. Édesapám néptanító lett, s kiváló módon végezte szép feladatát. Nos, ez a légkör indította útnak fiát, Gyulát, s ezt őriztem életem folyamán. Az egyetem tanára lettem előbb Kolozsvárott, majd Budapesten és életem céljává a magyar őstörténetet, s azon belül a székely nemzet eredetét kutattam mint a szegény emberek régésze. Nos, itt állok most és szeretnék beszámolni, ennek a nemes gyülekezetnek, hogy mi mindenre bukkantam kutatás közben. A hivatalos magyar tudomány részéről eretneknek számítok, ám meg vagyok győződve, hogy feltevéseim közelebb visznek a valósághoz, mint amit elődeim kidolgoztak, többek közt éppen a kettős honfoglalás kérdésében.

Most, amikor Árpád népe honfoglalásának ezeregyszázadik évét ünnepli az egész magyarság, kötelességemnek érzem beszámolni arról, mire jutottam. Kérem, hallgassák meg egy kutató ember iránti megértéssel.

Mi a lényege az új felismerésnek? Mindössze annyit, hogy mikor Árpád népe lefoglalta a Kárpátok medencéjét, itt nagyrészt magyarul beszélő népeket talált, akik jórészt Krisztus után 670 táján áramlottak be a Kárpát-medencébe, vagy, ahogy a régiek mondták, Pannóniába. Hogy támadt bennem ez a feltevés és mi lett a sorsa? Mi az igazság Árpád honfoglalása körül? Az, amit tanítanak róla, hiszen főleg Anonymus alapján és más források ismeretében rajzolták meg a honfoglalás eseménytörténetét. Már itt is jegyezzük meg, hogy Anonymus világosan megírta, hogy ő a magyar nemesség történetét írja meg, nem a magyar népet. Az ő szavaival élve, ő „Magyarország királyainak és nemeseinek” történetét írta meg s nem adott a „parasztok hamis meséire, vagy a regősök csacsogó énekeire”. Ezt a mondatát valahogy eddig figyelmen kívül hagyta történetírásunk.

Néhány szóval felvázolnám, hogy alakult ki bennem a kettős honfoglalás-feltevés és mi a sorsa a mai napig. Ma, akik a honfoglalás 1100. évét ünnepeljük, joggal merül fel bennünk a kérdés: hát ez-e az igazi dátum, vagy az első honfoglalás, amely mintegy 250 évvel megelőzte volna Árpád népének bejövételét? Ünnepelni most Árpád népének honfoglalását ünnepeljük. Erre az a feleletem, hogy méltán ünneplünk, mert a magyar állam megalapozását valóban Árpádnak és népének köszönhetjük, függetlenül attól, hogy ők már meglehetősen nagy számú magyart találtak a Kárpát-medencében. De honnan tudható ez az első bevándorlás? Nos, erről röviden a következőket mondánám, s egyúttal felvázolnám a feltevés keletkezésének történetét is.

Megbízásból könnyedén elvállaltam, hogy Bóna István barátommal együtt megírjuk a népvándorlás-honfoglalás történetét, hiszen - gondoltuk - összegyűjtötték már a szkíta, szarmata, hun, germán, avar, magyar és szláv leleteket és térképre is vitték, tehát könnyű dolgunk lesz ezekből megírni a népvándorlaskor hazai történetét. Neki is fogtam, de mindjárt az elején egy sereg egymásnak ellentmondó adatra találtam, amit az elődök nem nagyon vettek figyelembe. Csak két példát mutatok be ezekre az ellentmondásokra. Például

Konsztantinosz Porfürogenetosz bizánci császár felsorolja törzseink nevét, de a magyar krónikák egy szót sem tudnak róla, bár beszélnek a „hét magyarról”. Vagy mi volt a honfoglalás útvonala Verecke-e, Erdély-e, vagy az Al-Duna felől törtek a hadak az Alföld belseje felé? Nem egyik vagy másik, hanem mindhárom igaz, átkaroló hadmozdulattal törtek az erdélyi bolgár uralom ellen.

Magam mindhárom útvonalat elfogadtam, s ebből következett, hogy a honfoglalást nagy tervszerűséggel hajtották végre, nem menekülő seregek tette volt. Ilyen s más bizonytalankodások arra készítettek, hogy vegyem tudomásul a régi források tanúságát, és ha nem egyeznek, ne erőltessem egyeztetésüket, mert lehet, hogy nem ugyanarról a folyamatról beszélnek.

A fontolgatások, töprengések helyett a vitathatatlan tények felé fordultam. Elővettem a régészeti lelőhelyek térképeit, s azokat igyekeztem egyeztetni a Kniezsa-féle népesedéstérképpel. Ehhez tudni kell, hogy Kniezsa István kiváló nyelvészprofesszor Szent István halálának 900 éves évfordulójára kiadott Szent István Emlékkönyv II. kötetében egy hatalmas dolgozatot tett közzé: Magyarország népei a XI. században címmel. A térképet a krónikák, az adománylevelek, a folyó-, pataknevek, a dülőnevek, a terepjárások leírásai, a személynevek stb. alapján rajzolta meg, és nagyjából arra az eredményre jutott, hogy a Kárpát-medence belseje majdnem színmagyar (piros jelzéssel), csak itt-ott vannak szláv foltok, csak a hegyes peremvidék, s a Kárpátok koszorújában jelennek meg a szlávok. Itt-ott vannak még török népekre jellemző foltok, más népet nem ismerünk a XI. századból. Mármost én erre a térképre vetítettem Árpád magyarjainak régészeti lelőhelyeit, gondolván, hogy ez fedí majd a magyar nyelvhatárt. De nem fedte, hanem néha megyényi területeken nem találjuk Árpád magyarjainak nyomait, bár a terület névanyaga magyar. Nos, ez kényszerítette ki a kettős honfoglalás elméletét. Kik adták volna a magyar helyneveket ott, ahol Árpád magyarjainak sírjai, telepei hiányoznak? Kik? Hát, akik ott laktak. De kik laktak ott? Hát a későavarok, akiket - amint kiderül - onoguroknak hívtak. Ezek szerint ezek jórészének magyarul kellett beszélniök. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy az egész földkerekségen onoguroknak hívnak minket (hungarus, ungarus, hungarian, ungar, venger stb.) Anonymus is tud arról, hogy ezt a nevet Árpád magyarjai a Kárpát-medencében kapták, ő ugyanis azt véli, hogy Ungvár nevééről kaptuk új nevünket, tehát Árpád előtt itt élt magyaroktól fordítjuk le a szövegét a tudottak alapján. Végignéztem az orosz őskronikát, a bizánci forrásokat és a nyugatiakat, mindenütt megerősítést talált a kettős honfoglalás elmélete. Végül felvettem a kérdést: éppen a magyar krónikák ne tudnának erről? Hogyne tudnának, hiszen Árpád honfoglalását „a magyarok második bejövetelének” tárgyalják.

Három hadsereg karolta át az erdélyi bolgár uralmat: Árpád hadai felülről, Álmosé az erdélyi szorosokon át és Leventéjé az Al-Duna felől. Álmost Erdélyben feláldozták, mivel „nem léphetett be Pannóniába”. Ezt néprajzosaink a kazároknál is meglévő szent királygyilkosság szokásával magyarázzák. A honfoglalás tehát nem menekülés volt, hanem tervszerű új haza elfoglalása, aminek indoka: Attila öröksége volt. Ez felveti a hun származás gondolatát. Az Árpádház bizonyosan Attila leszármazottjának tartotta magát és a székelység meg hun utódoknak. Ez nem iskolakönyvekből elterjedt hit volt. Gyermekko-

romban, Száldobos és Alsórákos mellett, mi gyermekek is tiszteltük a Réka sírját, amely Réka pataka mellett terül el és ezt nem az iskolában tanultuk. A honfoglaló magyarokat sokan műveletlen, barbár népnek hirdetik, pedig nem volt az, hanem a keleti nagyműveltségek nyugatra hajló ága, amint például népi dalaink mai napig is őrzik keleti voltunkat.

Röviden még három kérdést vetnék fel a honfoglalást ünneplő közönségünk előtt: a „barbár” jelzőről, az ősvallásunkról, és a székely kérdésről.

1. „Barbár” voltunk. Ebben a legfontosabb érv a „nyereg alatt puhított hús” evése. Valóban, még elképzelni is undorító, hogy a ló izzadt hátán a nyereg alá szorított húst ettük volna. De nem ettük, talán még kutyáink sem. Mi itt az igazság? A mondát elsőnek Ammianus Marcellinus jegyezte fel. A feljegyző római vezérkari tiszt volt s így nem tekinthető közönséges mesemondásnak, amit feljegyzett a hunokról. Nem bizony, mert talán még a mai napig is ezt teszik bizonyos kaukázusi népek, ha a ló háta felmarjult. Sebtapaszként nyers hússzeleteket raknak a sebre és kitűnően begyógyul alatta, dehogy is eszik meg ezt a húst, eldobják.

2. Ősvallásunkról. Főként a múlt század közepe óta gazdagodott meg ősvallásunk kutatása s mindinkább a sámán-táltos kérdéskörre szűkült, pedig a táltosok nem voltak a hitvilág hordozói, hanem legfennebb ennek papjai, inkább a mai vajákos asszonyok szerepkörébe tartoztak. Ősvallásunk valóban vallás volt. A világosság és sötétség harcában a teremtést és a világot megszemélyesített főistene - a világosság - mellett volt istenasszonya is, a Boldogasszony. Mindez a Szent László legenda falképeinek elemzésekor derült ki. Szent László fehér lovon, ezüst páncélban, világos, kissé rózsás arcszínben, szőke hajjal és csillogó koronával jelenik meg, a kunon minden sötét, sebezhetetlenek, illetőleg sebeiket fel sem veszik, a kun küzdelmükben lángot lövell szájából és csak horgasinán sebezhető, akárcsak táltosaink. Legendájuk középkori falfestményeiről olvasható és ezek közül a legnevezetesebbek éppen a Székelyföldön vannak, a történetet főképpen a Képes Krónika s részben balladáink őrizték meg. Hogy itt nem közönséges eseménytörténetről van szó arra bizonyosság, hogy a Krónika orosz feljegyzése szerint László király magával Batu kánnal küzd, az egyik Anjou királyfi számára készült képes legendárium szerint. Az elrabolt és megszabadított leány, aki segít a kunt megölni, maga Szűz Mária lett volna. Mindenképpen égi hatalmak s nem földi hősök küzdelmét őrizte meg ez a Szent Lászlóhoz kapcsolódó ősvallás-émlékünk.

3. A székely kérdésről csak a legutóbbi idők vitáját említem. A vita kétőnk közt folyik, Benkő Loránd és köztem. Mivel a székely nyelvjárásoknak rokonai vannak a többszázévi peremterületein, Benkő Loránd arra gondol, hogy ezekről a területekről telepítették volna egybe Árpád-házi királyaink a mai székelységet. Ezzel szemben, amint azt újabban is megerősítették, a székelyek a honfoglalás előtt itt éltek, csatlakoztak Árpád hadaihoz, s így a lovasnomádok szokása szerint - a végekre határvédőket telepítettek közülük, akik a mai napig is őrzik nyelvükben egykori nyelvjárásaikat. Anonymus is világosan megírja, hogy előbb itt voltak, mint a hun utódok és szövetségesként csatlakoztak Árpád honfoglalóihoz. A honfoglaláskor Bihar környéke volt a székhelyük, s onnan vándoroltak lassacskán mai hazájukba, mint határmenti

katonai alakulatok. Írásukat a blakoktól vették volna át. Ez a karlunk török nép az őshazában (Magne Hungarie) is szomszédunk volt, itt pedig Erdélyben telepedett meg.

Mindezeket egybevéve, a tanulságot Zrínyi Miklós fogalmazta meg számunkra és utódaink számára is: „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”.

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

AZ 1568. ÉVI TORDAI ORSZÁGGYŰLÉS HATÁROZATA A VALLÁSSZABADSÁGRÓL ÉS AZ ERDÉLYI UNITARIZMUS

A 16. század a reformáció korszaka, amikor az európai kereszténység érdeklődésének középpontjában az egyház reformálása állott. A reformáció a szabadság jegyében indult és a keresztények jogát kívánta biztosítani a hit kérdésében. A reformátorok maguk is kezdetben a lelkiismereti szabadság és vallási türelem mellett nyilatkoztak, azért is hogy tanaikat zavartalanul hirdethessék és a kitűzött célt: az egyház megreformálását megvalósíthassák. Később azonban felfogásuk gyökeresen átalakult. A vallási türelmet közömbösségnek minősítették, a tanításuktól eltérő, ún. eretnekek üldözését helyeselték és maguk is gyakorolták. Türelmetlenségük nemcsak katolikusellenes volt, hanem a reformáción belül is, a különböző irányzatok között kölcsönössé vált.

A türelem iránti keresztény igényt elsőnek Sebastian Castello fogalmazta meg a Kálvinnal folytatott vitájában: „... az igazságot keresni és kimondani úgy, ahogy gondoljuk, soha nem lehet bűn. Senkit sem lehet valamely meggyőződésre rákényszeríteni... A lelkiek felett való ítékezés nem tartozik az emberekre, hanem egyedül csak az Istenre.”

A vallási türelem klasszikus földje Erdély lett, amely a Dávid Ferenc-i reformáció hatására törvénybe foglalta ezt az alapvető emberi jogot. 428 éve annak, hogy az 1568. január 6-13. között tartott tordai országgyűlésen az erdélyi karok és rendek határozatba foglalták azt a három alapelvet, amely körül abban a korban parázs vita folyt és elkeseredett harcok dúltak:

- a prédikátorok a maguk értelme szerint hirdethetik az evangéliumot;
- minden gyülekezet szabadon választhatja meg prédikátorát;
- senkit sem bántalmazhatnak vallása miatt, mert a hit Isten ajándéka.

Ez az országgyűlési határozat vetette meg az alapját annak, hogy a Biblia szabad értelmezői és a más nézetet vallókkal szemben tanúsított türelem hívei egyházba tömörüljenek és később felvegyék az unitárius nevet. Ezt a törvényt megerősítették és újrafogalmazták az egymást követő országgyűlések, s később belefoglalták az ország alkotmányába is. A tordai határozat törvényesítette az unitarizmust Erdélyben és mentette meg a felmorzsolódástól, ami más országokban bekövetkezett. Ez tette kötelezővé a vallásszabadságot, s ugyanakkor törvényellenessé a vallásüldözést, a türelmetlenséget.

Ha keressük az okokat és vizsgáljuk a körülményeket, amelyek nyomán Erdély a kort megelőzve a vallási szabad meggyőződés és lelkiismereti szabadság bölcsője lett, úgy találjuk, hogy ennek oka kettős volt: 1) az ország alkotmányos szabadsága, amelyet János Zsigmond fejedelem valláspolitikája biztosított, 2) az unitárius reformáció türelmes szelleme, amelyet Dávid Ferenc képviselt és valósított meg.

1) Az alkotmány keretén belül álló minden polgár egyénileg is jogosultnak és szabadnak tartotta magát s ennek nyomán saját véleménye nyilvánítását is. A vallási forrongásnak ebben a korában a vallás ügyeiben való részvétel, nyilatkozat és vita a társadalmi viszonyok által parancsolt szükségességgé vált, mert a törvény ezt nem tiltotta, sőt a törvény védelme és annak letéteményese, a fejedelem személyes felügyelete alatt folyt. János Zsigmond türelmes és megértő valláspolitikáját Dávid Ferenc egyik műve előszavában így méltatja: „Az Isten felséged birodalmában prédikáltatja vetélkedéssel a Krisztust, és tusakodással és visszavonás által akarja megtisztítani az ő igazságát, - hogy egyéb királyoknak és fejedelmeknek intésére ennek utát még nem fogta felséged, az Istennek ígéjéhez való szeretet és abban való gyönyörködés mívelte, hogy pedig a világnak szidalmát állhatatos szívvel viselte és hordozta, Istennek kiváltképpen való ajándéka.”

A fiatalon elhunyt fejedelmet a későbbi történetírás elfogultan és szándékosan sokmindenben elmarasztalta, egyet azonban nem vitathatott el tőle: János Zsigmond a bevett vallások rendszerével az erdélyi reformáció kibontakozását tette lehetővé és a vallásfelekezetek együttélését biztosította. Valláspolitikája értelmében nem engedte, hogy országában hitéért valakit üldözzenek. Az egykorú krónikaíró, Borsos Sebestyén így jellemezte: „Ez istenfélő és tökéletes keresztény fejedelem volt, kinél drágalátosabb fejedelem nem volt, ki az Isten ígéjének olyan tudakozója lett volna. Ez a tanítóknak nemhogy rontója lett volna, de inkább nagy oltalmára volt. Noha ő az egyedül való Atya Istenről és annak Fiáról igaz vallásban volt, egyik fél tanítóit sem háborgatta, a Krisztus tanítása szerint azoknak kigyomlálását az Isten ígéjére hagyta.”

Kérdezzük meg, hogy Európa hány uralkodójára mondhatnánk el ugyanezt a 16. század végén, de még a későbbi korokban is?

2) Dávid Ferenc teológiájában az Isten és ember közötti kapcsolatból következik, hogy a hit öntörvényű és szabadságot feltételez. Mindenféle kényszer és kötöttség lényegének mond ellent. Isten elvárja, hogy ajándékának teljes szabadságot biztosítsunk. Ezért Dávid Ferenc számára a vallásszabadság az ember legszentebb jogának az érvényesülését jelentette. Hitvitái során ezt így fogalmazta meg: „A hit kérdésében nem a hatóság karjával, hanem az ige igazságával és a lélek szeretetével kell eljárni.” A tordai ediktum ezt az evangéliumi szellemet törvényesíti: „Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit is fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegetsen, mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból léssen, mely hallás Isten ígéje által vagyon.”

Alapvető különbség van a keresztény vallásszabadság és az emberi jogok között. Ez utóbbit a politikai hatalom biztosítja azért, hogy megőrizze a társadalmi békét. Jogi jellege nagyon törékennyé teszi és függőségi viszonyba állítja azok jóakaratóival, akik létrehozzák, értelmezik és tiszteletben tartják.

A Jézus által tanított vallásszabadság ettől alapvetően különbözik. Ez olyan jog, amely abból a kötelességből fakad, hogy mindenkinek lelkiismerete szerint kell cselekednie. Kötelességből, amelyért felelősek vagyunk Isten előtt, és amelynek elhanyagolása örökkévaló következményekkel járhat.

A hívő ember abban a meggyőződésében, hogy ő Isten képére teremtett, öntudatosítja magában ezt a méltóságot, amelyet nem lehet feladni, bármilyen kényszerítés ellenére sem, mivel legmélyebb önzonosságát éli meg. Amint lehetetlen megváltoztatni az Isten által adott törvényeket, ugyanúgy minden kompromisszum hűtlenség Isten ellen és önmagunkkal szemben, s ezért elfogadhatatlan. A Jézus által hirdetett szabadság valójában szeretetviszony Istennel és embertársainkkal, akiknek szintén biztosított az önmaguk számára megkövetelt szabadság.

Az 1568-iki tordai országgyűlési határozatnak éppen az a tény ad rendkívüli értéket, hogy akkor született és annak az unitárius vallásnak eszmei hatására, amikor az történelme talán legsikeresebb korszakát élte. Tehát nemcsak egyszerűen létét akarta általa biztosítani, hanem érvényt szerezni a lelkiismerete szabadságának és a jézusi szeretetnek, amelynek talajából kinőtt és amely mellett elkötelezte magát.

Az unitáriusok türelmességét Pokoly József református történész így értékelte: „Ki kell emelnünk egy vonást, amely az unitáriusok harcmodorát előnyösen jellemzi. Ez a modornak a nyugodtsága és a türelemnek a hangoztatása. Míg Méliusznak minden irata a szenvedély legerősebb kifakadásával van tele, míg ellenfeleit folyton büntetné, égetné, kövezné: addig az unitáriusok állandóan azt hangsúlyozzák, hogy a hit kérdésében mellőzni kell minden erőszakot, Istenre bízván az ügyet, ki az Ő igéje által úgy is elvégzi azt, a mit választottai számára üdvösségnek tart.”

Ma, amikor olyan sok párbeszéd folyik a keresztény világban az ökumenizmusról, a keresztény egyházak, de a világvallások egymáshoz való közeledéséről és együttműködéséről, ez alkalommal jól esik megállapítani, hogy az unitarizmus történelme folyamán sohasem emelt akadályokat a keresztény egység útjába. Olyan ökumenizmust óhajtott és óhajt munkálni ma is, amely nem hitvalláson vagy formulán, hanem a lélek alapján áll, tudva hogy „nem a félelemnek lelkét adta nekünk az Isten, hanem az erő, a szeretet és a józanság lelkét.”

Négyszáz évvel ezelőtt azonban a magára maradt egyháznak csakhamar meg kellett tanulnia, hogy a vallásszabadság mások számára nem ugyanazt jelenti, hanem inkább az uralkodó vallás türelmetlenségét és erőszakosságát. Már a 16. század végén, alig néhány évvel az unitarizmus felvirágzása után, egyházunknak élet-halál harcot kellett vívnia a megmaradásért. Fontos szerep jutott azoknak, akik az egyház külső szervezeti megerősödésében látták biztosítva a jövőt és lefektették egyházalkotmányunk alapjait. Ennek a korszaknak mégis Enyedi György az igazi hőse, aki éppen a vallásszabadság szellemében egy reális unitárius történelmi tudat kialakítását munkálta.

Ha Dávid Ferenc az unitárius hit alapelveit alkotta meg, úgy Enyedi György hitünk megmaradásának elveit alapozta. Felismerte, hogy egyházunk az erdélyi történelem viharverései között csak úgy maradhat fenn, ha életelvé-

vé teszi a minőség gondolatát. „Nem a sokaságban rejlik az érték, és ez független az időtől” - hirdette. Ezzel az Isten által adott hatalommal azonban meg kell tanulni helyesen élni.

Ez a minőség szempontú önértéktudat, amely az evangéliumból táplálkozott és társult az egyetlen szilárd társító erővel a tiszta erkölccsel, lett erőforrásává egyházunknak a következő századok megpróbáltatásaiban. Számban fogyatkoztunk, anyagiakban szegényedtünk, üldöztek és megtiportak, elvitatták kereszténységünket, megfosztottak templomainktól és iskoláinktól, de lélekben megtörni, hitünkben elsorvasztani soha nem tudtak.

A vallás állandó fejlődés, nem megállás, hanem dinamizmus, s ezért a régi nagyok tiszteleténél s a reájuk való emlékezésnél nem állhatunk meg, hanem ugyanazzal a bátorsággal és felelősséggel, amiről ők tanúbizonyságot tettek, nekünk a ma kötelességteljesítésén keresztül kell a jövő felé fordulnunk.

Ezért most azt kérdezzük, van-e a tordai ediktumból kisugárzó szellemnek mához szóló üzenete, vagy az emlékezés meghatóan szép gondolatai és szavai után ugyanúgy eltűnik életünkéből és tudatunkból, mint ahogy eddig is az ismeretlenség homályába száműzte a magyar történetírás? Itt elég, ha csak e században megjelent munkákra gondolunk.

Korunkat vizsgálva megállapíthatjuk: annak ellenére, hogy a tudomány és technológia megvalósításai forradalmasították az emberi életet, az embernek nem sikerült kifejlesztenie egy globális szemléletet életkérdései elrendezésében. Úgy tűnik, hogy a hagyomány és a modernség közötti konfliktusban felfedezhető egyrészt a törekvés a vallástól és a hagyományos erkölcsi értékektől való eltávolodásra, másrészt a vallási fundamentalizmus új hulláma, a régi ellentétek újraéledése, az ellenőrizhetetlen erőszak és az értelmetlen terrorizmus eláradása, amelyek a civilizációs folyamat meggyengítéséhez vezethetnek.

A korunkban bennerejlő nagyszerű ígéret abba a veszélybe kerülhet, hogy felaprózódik és eltűnik, ha a mostani nemzedéknek nem sikerül kialakítania a megértést, látomást és akaraterőt, amelyek szükségesek az összhangban éléshez. Sok tekintetben valóban sikerült megteremtteni egy egységes világot, az ún. külső határok szétverésével, viszont a korlátok kényszerét jelentő „belső határokat” nem sikerült legyőznünk, mint amilyenek a szűklátókörű és önérdeket képviselő célok.

A vallások nemcsak a köztük levő nézetkülönbségek felszámolását mulasztották el, de nem sikerült megtanulniuk az együttműködést és együttélést Isten közös atyaságának és az ember testvériségének eszméjével összhangban. Gyakran lehetünk tanúi annak a jelenségnek, miszerint minél mélyebb egy egyénnek vagy közösségnek a hite saját vallásában, annál magasabbra csap a fanatizmus és fundamentalizmus, amely türelmetlenséget és összeütközést eredményez.

Ezért a vallásszabadság eszméjének a jelenkori világban nem csupán a türelmet kell biztosítania a hagyományos vallásos hitek sokféleségében, hanem egy mély lelkiségben megnyilatkozó hiten és a közös emberiség felfogásán kell alapulnia.

Az ember az isteni törvény rendelkezéseit lelkiismeretében fogja fel és ismeri el. Ezért kötelessége lelkiismeretét minden tevékenységében hűen kö-

vetni, hogy eljusson Istenhez. De nem is szabad megakadályozni abban, hogy lelkiismerete szerint cselekedjék, különösen vallási téren nem. Az ember társas természete ugyanakkor igényli azt, hogy a belső vallási aktusait külsőleg kifejezze, vallási téren másokkal közösségben legyen és vallását közösségi formában élje. Ezért jogsérelem éri azt a személyt s magát a rendet, amelyet Isten szabott meg az ember számára, ha megtagadják az embertől, hogy a társadalomban szabadon gyakorolhassa vallását, feltéve ha tiszteletben tartja a jogos közrendet.

A kortárs világ arculata azt sugallja, hogy még messze vagyunk attól a szellemiségtől, amit őseink Tordán törvénybe foglaltak s még csupán a jövő látomása az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, hogy bár jó irányba indultunk el, még kezdetén vagyunk az útnak. Ezért olyan pozitív lépésekre van szükség a vallások és felekezetek részéről, amelyek kölcsönös szeretetet és tiszteletet eredményeznek. Az unitárius vallásnak, és így egyházi közösségünknek is, a katalizátor szerepét kell felvállalnia és betöltenie azzal az erkölcsi hátorsággal, amellyel a múlt megpróbáltatásait sikeresen kiállta. Az alap számunkra ma és a jövőben is az evangélium, Jézus tanítása. Ezt kell hirdetni és megélni.

Befejezésként, mint kötelességeinkre figyelmeztető üzenetet, hadd idézzem¹ Dávid Ferencet: „A köztünk és bennünk levő keresztényi hitnek, a jézusi szellemnek egyetlen ellensége van: a tudatlanság és a vétek, ami ellen mindenkinnek harcolnia kell, és arra törekedni, hogy a tudatlanságot váltsa fel a tudás, a gyűlöletet győzze meg a békességet tűrés, a kevélységnek álljon ellene az alázatosság, a kegyetlenséget bírja le a szelídség, a képmutatást az Istennek tetsző őszinte és tiszta szívből fakadó vallásosság, mely örömét az egyedül való Isten tetszésében találja.”

Dr. BODOR ANDRÁS

AZ UNITÁRIUS KOLLÉGIUM, AZ ELSŐ ERDÉLYI MAGYAR FŐISKOLA, A VALLÁS, A MŰVELŐDÉS ÉS A TUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

Most, amikor a millicentenárium alkalmából a kolozsvári unitárius kollégiumról akarunk beszélni, a honfoglalás kettős jellegét kell hangsúlyoznunk: az egyik a terület tényleges elfoglalására, megszállására vonatkozik, a másik annak gazdasági, kulturális fejlesztésére, a szomszédos környezetbe való beilleszkedésre, melynek során a honfoglaló nép, mint új vetés, nemcsak gyökeret ver, hanem kiépíti a saját közigazgatási, vallási, kulturális, társadalmi és jogi arculatát, s ez által biztosítja továbbélését és fennmaradását. Ha ez elmarad, akkor a honfoglalás csak kérésztételű lehet, mulandó hősies hadjárat, melynek végbemenetelét csak elszórt emlékek, történelmi feljegyzések őrzik meg az utókor számára. Európa története is azt bizonyítja, hogy a népvándorlás hullámai inkább mulandó, mint építő jellegűek voltak¹, mert sem a gótok, sem a hunok,

sem az avarok nem tudtak gyökeret verni, s maguknak maradandó hont, hazát teremteni. A nem Európából kiinduló honfoglalások, akár milyen különösen is hangzik, vagy már útközben elvéreztek, vagy a honfoglaló nép beleolvadt a meghódított terület népességébe, bár ősi szokásaiból egyeseket megőrzött, de átvette a meghódítottak nyelvét, kultúráját, mint ahogyan ezt a bolgárok tették. Hogy a magyarok a honfoglalás után is megmaradtak „népességükben”, megőrizték nyelvüket, annak több oka van: ezek közül megemlítjük az akkori Európa vallási ideológiájának, a kereszténységnek átvételét, a meghódított népek befogadását (az újabb kutatások azt bizonyítják, hogy az ún. „portyázásokban” a helyi lakosság is nagy számban vett részt)²; a szomszédos népek szokásainak, sokszor magasabb technikai és műveltségi formáinak átvételét, vagy az új, tágabb környezethez közigazgatási, vallási, kulturális hasonulást, vagyis a fokozatos európaizálódást és e folyamat megtartását. Úgy is mondhatjuk, hogy a hagyományos értékek megtartásával biztosították a népi identitás további alakulását, de a begubózás, elszigetelődés minden formáját visszautasították.

Felmerül a kérdés, hogy a honfoglalás második feltételének megvalósulásához hogyan járult hozzá, illetve ezt a feltételt mennyiben szolgálta a kolozsvári unitárius kollégium? Amikor e kérdésre választ kívánunk adni, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a XVI. században Európa középső és nyugati felét megrázkódtatta, feszültségben tartotta a reformáció. Amint ismeretes, ez nálunk Erdélyben nemcsak a nyugati, a protestáns: lutheránus és kálvinista felekezetek megjelenéséhez vezetett, hanem egy harmadik hajtást, az áriánus, vagy unitárius ágat is létrehozta. Az unitárius kollégium ennek az irányzatnak volt a terméke, s idővel a legfőbb tartópillére, mert fennmaradását mindenneke-lőtt a Tordán 1568-ban meghirdetett vallásszabadság biztosította.

A mohácsi vész után Erdély Zapolyai János uralkodása alatt önálló fejedelemség lett. Korán bekövetkezett halála után felesége és fia Lengyelországba menekült. A Habsburgok és a törökök között Erdélyért folytatott versengés a török javára dőlt el és Izabella királynő, fiával együtt, visszatérhetett Erdélybe.³ Mivel a fia még kiskorú volt, az országgyűlés a kormányzást a királynőre bízta és elrendelte, hogy a papi javak, valamint a székesegyházi adók Erdélyben szálljanak a királyi kincstárra. Az 1557. február 5-15-én tartott országgyűlés megállapította, hogy mivel a szerzetes rendeket 1551-ben feloszlatták és a fekete barátokat az országból kitiltották, „az ifjúság nevelése elhanyagoltatott és a műveletlenség napról-napra terebélyeskedik és növekszik; ezért arra kéri a királynőt, hogy a köz hasznára és díszére, kegyeskedjék bizonyos helyeket, nevezetesen a szerzetesek zárdáit, gimnáziumokká és iskolákká átalakítani, hogy ezekben az ifjúságot tudós és nyelvekben jártas férfiak kegyesen és biztonságosan neveljék.”⁴

Kérésüket a királynő méltányosnak tartotta és a szerzetesek két kolostorát, nevezetesen a vásárhelyit és a kolozsvárit, erre a célra kijelölte, amit az ország urai nyílt tetszésnyilvánítással fogadtak és köszönetüket fejezték ki a királynőnek.⁵

Még ugyanabban az évben, június 1-10. között tartott kolozsvári országgyűlésen a királynő jóváhagyta, hogy „Kolozsváron a domonkosok zárdájában, Vásárhelyen a ferencesek zárdájában és Váradon a mindszentek

zárdájában iskolák állíttassanak fel.”⁶ Ugyanakkor a kolozsvári iskola részére a királynő száz forintos alapot létesített, és valamivel később, a kolozsvári terület dézsmájának egynegyedét (kvartálját) adományozta az iskolának, aminek emlékét az óvári templom ajtaja fölé és a tanácsházban elhelyezett, kőbe vésett felirat örökített meg:

„Királyi adomány vagyok, ennek az iskolának és a szegényeknek öröksége, aki ezt és az ehhez hasonló javaimat más célra fordítja, az törültesse az élők könyvéből és az emberek emlékezetéből. Az Úrnak 1557. esztendejében.”⁷

Isabella halála után (1559) János Zsigmond megerősítette és kibővítette az 1562-ben kelt alapító-levelében az alapítványt, „mert méltónak tartotta, hogy királyi tisztségénél fogva az iskolát tisztességes jövedelmekkel felékitse és gazdagítsa.”⁸

Az iskola igazgatása és anyagi ügyeinek intézése Koncz Boldizsár püspökségéig (1663-1684) a kolozsvári egyházközség főpapjának hatáskörébe, majd a megnövekedett nehézségek miatt az egyetemes unitárius egyház felügyelete alá tartozott.⁹ A XVII. század második feléig fenntartásában a városi tanács, a centumviratus is kivette részét.

A kollégium alapítása óta 1948-ig, vagyis 391 éven át, felekezeti jellegű volt és a reformáció hullámainak változása szerint először lutheránus, valószínűen 1564-ig, azután református, és 1566-tól 1948. augusztus 3-ig unitárius¹⁰; ekkor államosították és azóta mint állami iskola működik.

A kolozsvári unitárius kollégium, akárcsak a többi magyar nyelvű erdélyi iskolák, a honfoglalás megtartó intézményeinek tekinthetők, hiszen, amint látni fogjuk, kötődtek az európai műveltség fontosabb központjaihoz és átvették azok didaktikai és pedagógiai eredményeit.

Az iskola tanszemélyzetének tagjai közé tartozott a rektor vagy igazgató, őt követték a lektorok vagy tanárok, majd kiegészítették a seniorok, collaboratok stb. A rektor rendszerint az iskola didaktikai, pedagógiai és adminisztratív ügyeit intézte. Az államosításig, azaz 1948-ig, összesen 45 rektor állt az iskola élén, akik közül csak négyen nem peregrináltak, vagyis nem végeztek külföldi tanulmányokat (Brassai, Gál, Borbély). A peregrináció az iskola tudományos, nevelésügyi fejlődésének egyik fő módja volt.¹¹

Külföldi tanulmányútra, vagyis peregrinációra, a végzős diákokat az iskola, az egyházi elöljáróság, a közérdekeket szemmel tartó gazdag patrónusok, a városi tanács, vagy néhány esetben maguk a szülők küldték és vállalták az utazás, a külföldi tartózkodás költségeit, valamint a felmerülő egyetemi kiadásokat. Ezért legtöbbször a peregrináció a hazai egyházközségek, a főurak, a patrónusok felkérésével kezdődött, ami az utazás költségeinek fedezésére szükséges összeg kollektálásával, összegyűjtésével folytatódott.

Nem sorolhatjuk fel a külföldi tanulmányokat végzett rektorok és lektorok nevét, peregrinációjának országát, városát és idejét, megelégszünk néhány eset felvázolásával.

Dávid Ferenc, akárcsak munka- és kortársai, Wittenbergben tanultak.¹² A XVII. század közepétől az unitárius ifjak előszeretettel keresték fel a hollandiai egyetemeket, elsősorban Leident. Többek között itt tanult Szent-Iváni Már-

kos Dániel, Rázmán Péter, Dálnoki János, Almási Gergely, Szent-Ábrahámi Mihály, Agh István stb.¹³ Ezt a főiskolát a remonstránsok tartották fenn, akik nemcsak az ott tanuló ifjakat, hanem a kolozsvári lengyel unitáriusokat is segítették.¹⁴ A hazatérő ifjakat gazdag könyvadományokkal látták el. A XVI. és XVII. századokban nagyon népszerűek voltak az olasz egyetemek, különösen a paduai. A XVIII. század végétől sok ifjú tanult a német Halle, Jena, Göttinga egyetemeken, később, főként politikai okokból kifolyólag, Bécs és Berlin került előtérbe. Hogy a császári udvar ellenőrzése alá vehesse a peregrinálókat, elrendelte az útlevél-kényszert. Az ilyen és hasonló tiltó rendelkezések ellenére sem tudta teljesen megakadályozni az ifjak külföldi tanulását.¹⁵

Külön fejezetet képvisel az angol és az amerikai kapcsolatok kiépítése. A többi erdélyi protestáns felekezet több német és svájci intézménnyel egyezséget kötött s ezek ösztöndíjakat biztosítottak az erdélyi ifjak számára. Az unitáriusok ilyen irányú kísérlete kudarcra végződött.

Az angolokkal való kapcsolatok megeremtésére az első kísérleteket az akadémiták tették meg. Aranyosrákosi Székely Mózes Göttingából levelet írt az angol unitáriusoknak¹⁶, melynek eredményeként Angliában tölthetett néhány hónapot, és egy láda könyvajándékot kapott az erdélyi unitáriusok részére, amelyet azonban Bécsben lefoglaltak. Az első Angliában tanuló unitárius papnövendék, a történetíró Jakab Elek testvére, Jakab József volt, aki azonban a 48-as forradalom kitörése után hazatért.¹⁷ Mellőzve a részleteket, megállapíthatjuk, hogy az előbb Londonban, majd Oxfordban működő Manchester New College-ban, majd a manchesteri Unitarian College-ban sikerült egy-egy ösztöndíjat létesíteni. Az előbbi helyen végzett tanulmányokat Dr. Kiss Elek, Balázs Ferenc, Varga Béla, Abrudbányai János, Csifó N. László, Kovács Lajos, Erdő János (és e sorok írója), az utóbbin Kiss Sándor, Benczédi Pál, Lőrinczi Dénes, Máthé Zsigmond, Rostás Dénes stb.

Hasonló egyezmény jött létre az amerikai unitáriusokkal is. Kétségtelen, hogy ezek a kapcsolatok hozzájárultak a kollégium sokoldalú fejlődéséhez.

A XIX. század első feléig az akadémiták nemcsak vallási kérdéseket, hanem különféle disciplinákat tanulmányozhattak: az orvostudomány valamelyik ágát, fizikát, kémiát, természetrajzot, matematikát, más szóval a humaniorák mellett a realiaikat is. Sokszor komoly vita alakult ki, hogy a hazatérő akadémiták közül, melyik tanítson fizikát avagy természetrajzot.

Az iskola megalapításától kezdve a XVII. század elejéig a rektori és gyakran a lektori állásokat is csaknem egészen Európában ismert tudósok töltötték be, és a reformáció balszárnyának jelentős képviselői kapcsolatba kerültek az iskolával. Ekkor nevezték el Kolozsvárt a „Szamosmenti Athén”-nak, s ekkor nőtt ki az iskola kezdetleges formáját és lett európai jellegű.

Úgy véljük, érdemes számba venni, kik is voltak ekkor rektorai.

Az első rektor Dávid Ferenc volt, aki csakhamar Basilius Istvánt vette maga mellé. Basilius kolozsvári származású és Wittenbergben meg Jenában tanult.¹⁸ Őt a debreceni Félégyházi Tamás követte, majd Rudolf császár prágai udvarának tekintélyes tagja, Sommer János, a cotnari latin iskola megalapítója következett, aki állítólag feleségül vette Dávid Ferenc leányát.¹⁹ 1571-1574-ig volt az iskola igazgatója, amikor pestisben meghalt. Ismeretes, hogy János

Zsigmond koporsója mellett szép beszédet mondott latin nyelven. Teológiai munkáját halála után Vehe-Glirius adta ki.²⁰

Őt követte Palaeologus Jakab, akiben a kor egyik legnagyobb humanistáját, az erdélyi, a cseh, a lengyel és a litván művelődésnek jelentős képviselőjét tisztelhetjük. Életét az inkvizíció kioltotta, de nem kétséges, hogy a chioszi kőműves fia - bár, tévesen, a bizánci császári család tagjának tekintették - a XVI. század egyik legértékesebb vallásos egyénisége volt.²¹

Vele csaknem egy időben volt az iskola tagja a brandenburgi származású Francken Keresztély. Rómában majd Lengyelországban a jezsuita rend tagjaként nevelkedett, nemsokára azonban meghasonlott önmagával és Erdélybe jött, ahol a Gerendiek segítségével az iskola rektora lett. Egy másik volt jezsuita, a szász származású Peter Frischbier szintén csatlakozott „a kolozsvári valláshoz”, és mint lektor az antitrinitárius iskolában, rengeteg tanulót elvont a jezsuiták kollégiumából, amelyet Báthory István Erdély fejedelme 1581-ben alapított Kolozsváron.²²

A jezsuiták természetesen mindent megtettek a két apostata elnémításáért, és kieszközölték a fejedelmi elfogatási parancsot. De mielőtt még sor kerülhetett volna elfogatásukra, Francken Lengyelországba menekült, ahol kibékült a renddel és 1591-ben Gyulafehérváron nyilvánosan megbánta bűneit, amivel az unitáriusok haragját váltotta ki.²³

Ugyanebbe a csoportba sorolhatjuk Vehe-Glirius Mátyást, akinek az életét és munkásságát Dán Róbert nemrégien kiadott értékes monográfiája kíséri végig. Sommer és Palaeologus idejében volt az iskola lektora.²⁴

A külföldről származó rektorok és lektorok a szabadelvű gondolkodók és reformátorok soraiban növelték az iskola hírnevét és tekintélyét, ami hozzájárult a vallás racionális magyarázatához, a vallásszabadság igényléséhez és az Erdélyre jellemző türelem gyarapodásához.

A XVII. század elejétől kezdve az akadémiták rendszerint erdélyiek voltak és a kollégium szász és magyar hallgatói közül kerültek ki. Közülük kiemelkedett Enyedi György (1584-1592)²⁵, aki Genfben, Paduában, Német- és Franciaországban tanult. Kiváló tudós és előadó volt; dialektikát, logikát és hittant tanított. Egyesek a század legkiválóbb szónokának tekintették. Mint püspök, Dávid Ferenc racionalizmusát igyekezett felújítani. Híres művében az Ó- és Újtestamentum azon helyeit magyarázza, amelyekből a szentháromság tanát szokták bizonyítani (*Explicationes*), Báthori Zsigmond uralkodása alatt nyilvánosan elégették, de Gröningenben (Belgium) másodszor is kiadták. Egyesek Enyedit „az unitáriusok Plátónjának” tekintették. Enyedi még számos tudományos, teológiai és irodalmi munkát írt, amelyekben Krisztus imádásának, vagy nem imádásának kérdését és sok más hittani problémát vetett fel.

Göcs Pál (1600-1606) Paduában tanult. Mint rektor bevezette a csütörtök reggeli *conciót*, amelynek lényege abban állt, hogy egy diák beszédet mondott és a többiek megjegyzéseket fűztek hozzá.

Csanádi Pál (1608-1612) komoly tudós, aki kidolgozta az iskola belső életét meghatározó törvényeket. Bod Péter azt állítja róla, hogy „az unitárius vallás szeme, szíve és szája volt.”²⁶

Kolozsvári Dimény Pál (1690-1720) külföldi tanulmányait a leideni egyetemen végezte. Kora a nehézségek és szerencsétlenségek megpróbáló időszakára volt: az országban pestis pusztított, az egyház ekkor vesztette el az óvári iskolát és a főtéri templomot. Dimény a sok nehézségen segíteni akarván, a holland testvérektől kért segílyt, ami nagy eredménnyel járt ugyan, de a körülötte keletkezett visszaélések szégyent hoztak az unitáriusokra.²⁷

A rektorok közül a „legnagyobb” talán *Szent-Ábrahámi Lombard Mihály* (1720-1758). Kiváló szervező, sokoldalú tudós volt, aki nem esett kétségbe a bajok láttán, hanem nagy buzgalommal hozzájárult az akadályok elhárításához. Az elvett iskola helyett újat építtetett, az elégedetlenkedő diákok között rendet csinált, bölcs intézkedéseivel feloldotta a hallgatók és tanárok közötti feszültségeket. Számtalan vallásos és tudományos könyvet írt, és értékesnek ítéltet tankönyveket csaknem minden tárgyból. Legfontosabb műve azonban a *De Summa Religionis Christianae secundum Unitarios*, amelyet II. József engedélyével Kolozsváron adtak ki 1781-ben. Benne külön részekben tárgyalja Isten, Jézus Krisztus, az etika és az egyház kérdését. Művén meglátszik a dézsi complanatio és az európai vallásos irányzatok hatása, ennek ellenére hasznos és illendő lenne már magyar fordításban is közreadni.²⁸

Sepsi-szent-Királyi Agh István (1784-1790) rektorsága, majd püspöksége a fellendülés korszakát jelentette. Az egyház anyagi helyzete megjavult, de a diákság köreiből bizonyos zavarok álltak be; meggyengült az egyetértés a tanárok és az egyházi előljárárság között. Nem kis nehézséget okozott a német nyelv kötelező bevezetése. Sok tankönyvként is használt jegyzetet írt metafizikából, földrajzból, logikából. Kidolgozott egy héber nyelvtan jegyzetet is. Legfontosabb műve azonban a Szent-Ábrahámiéhoz hasonló *Theologia Christiana* című munkája, mely egyesek szerint annak újraszerezett mása.²⁹

Hasonlóképpen gazdag és értékes munkásságot fejtett ki a jobbagy származású *Lázár István*. Bécsben, Amsterdamban és Leidenben tanult. Agh István után lett az iskola rektora, de anyagi és más természetű okok miatt összeveszett a főgondnokkal és Körmöczi püspökkel is. Egyik filozófiai művét Lyons-ban adták ki 1775-ben.

A XVIII. század végén az iskola helyzete megjavult. Élén kiváló rektorok álltak, akik közül megemlítjük a későbbi püspököt, Körmöczi Jánost, Molnos Dávidot, Aranyosrákosi Székely Sándort, Brassai Sámuel, az orvos Berde Áront, Kovácsi Antalt, Nagy Lajost, Kovács Jánost, Boros Sándort, Nyiredy Gézá, Gál Kelemt, Borbély Istvánt.³⁰

Ugyanúgy felsorolhatnánk a lektorokat is, akik között olyan értékes személyiségeket találunk, mint Tordai János, Dálnoki Nagy János, Árkosi Gelei Benedek, Rázmán Ádám, Crómer Ádám, Járai János, Solymosi Boldizsár, Csánádi Pál, Dálnoki Nagy János, Árkosi Tegző Benedek, Almási Gergely Mihály, Vissovatius András, Sylvester György, Kriza János, Buzogány Áron, Ferencz József, Simén Domokos, Mózes András, Kanyaró Ferenc stb.³¹

A rektorok és a lektorok külföldi tanulmányaikkal is biztosították a nevelés és oktatás színvonalának emelését, és a szűkösebb anyagi lehetőségektől eltekintve, a kolozsvári kollégium mindazt képes volt megvalósítani, amit a hasonló külföldi iskolák. A XVIII. századtól kezdve fejlődését elősegítették a

könyvtárak, szertárak létesítésével is. Ezt a kezdetben lassúnak ítéltető tevékenységet Brassai és Benczédi koronázta meg.

Rátérve a tanulók helyzetére, megállapítható, hogy a 3 vagy 4 évből álló első tagozat, az elemi elvégzése után a tanulók átmennek a második tagozatra, vagyis a gimnáziumba. Ebben kezdetben 5, később 6 osztály volt. Ezután következett a diáktársaságba való felvétel, amely rendszerint az ún. frequentációval³² történt. Az ebben levő diák hat hétig egyenruhában járt, teljesen felöltözve ült az asztal mellett és tanult. Meghatározott pontos időben kelt és feküdt le, naponta kétszer hajdonfóvel ment a templomba, és minden cselekedetében kifogástalan magatartást tanúsított. A frequentatio végén a tanár és a diákok jelenlétében vizsgát tett kátéből és görögből. A jelenlevők szavazata döntötte el, hogy a vizsga sikerült-e vagy sem; ha sikerült, a diák togát ölthetett és egy év múlva felvették az ún. veteránusok közé. Ha nem sikerült, meg kellett ismételnie.

A tanulóifjúságnak legfontosabb igazgatási szervezete a *coetus* volt, melynek elnökét és tisztviselőit a tagság választotta. A kollégiumnak sokáig külön magyar és külön német *coetusa* volt, mindenik a maga egyenruhájával, ünnepeivel és szokásaival. A két egyesület általában együtt dolgozott, de gyakran feszültségek, viszálykodások is előfordultak közöttük. A *coetus* az ifjúság gazdasági, társadalmi, jogi szervezete volt, mely csaknem mint egyenrangú fél tárgyalta meg a rektorral és a lektorokkal a felmerült kérdéseket. Keretei között hozták létre az ún. esküdtszéket, amely saját hatáskörében vizsgálta meg a kihágásokat, fegyelmeztelenségeket és szankcionálta azokat.

A tanulóifjúság rendelkezett bentlakással és a szobákban, melyeket nem számokkal, hanem nevekkkel jelöltek meg (pl. Hollandia, London, Dézsma utca stb.) a tanulók száma egy teremben 9 és 21 között váltakozott.

A büntetések nagyon szigorúak voltak: elzárás, kikötés, megvesszőztetés, pénzbírság stb.³³

A *coetus*nak az elnök mellett egész tisztikara volt.

Ha az ifjú egyházi, papi vagy mesteri pályára készült, akkor az ún. togatusok csoportjába vették fel; ha közéleti, valamilyen jogi pályára akart menni, akkor a *secundánsok* közé sorolták, de mindenképpen részesült a „divíziók”-ban, vagyis a diákok által szerzett pénzalapokból.

Ezután következett a harmadik tagozat vagy az ún. filozófiai kurzus, ami az egyetem előtti utolsó tagozatot jelentette.

Talán nem fölösleges rámutatnunk, melyek voltak és honnan származtak azok az anyagi lehetőségek, amelyek biztosították a fenntartási költségeket?

Amint rámutattunk, az iskola alapításakor aránylag nagy gazdasági területet, ún. kvártályt kapott a fejedelemasszonytól és jelentős pénzüsszeget. Később a nagylelkű adakozók járultak hozzá a költségek fedezéséhez. Nehéz időkben, és ilyenek gyakran voltak, a XVII. és XVIII. századokban gyűjtéseket kezdeményeztek az egyházközségekben, és a befolyt összegeket vagy azonnal a szükségletek fedezésére vagy az ún. közalap létesítésére használták fel. Az 1853. évi zsinaton bevezették az ún. „garasos alamizsnát”³⁴, mely szerint minden léleknek fizetnie kellett évenként a közpénztárba egy ezüst garast, a tehe-

tősebbek többet is adhattak, a fizetni képtelenek garasát az egyházközség közalapjaiból elégitették ki.

A XX. században az angol és amerikai hitrokonok adományaikkal járultak hozzá az egyház rendszerint szűk alapjainak a kiegészítéséhez vagy biztosításához.

Az iskola hosszú történetében több megrázó, tragikus esemény is előfordult. Fennállása alatt, a rászakadó üldöztetések és mostoha körülmények miatt, háromszor kellett költöznie, új helyiségekről, épületekről gondoskodnia. Eredeti helyén, az óvári zárdában csaknem 150 évig, 1797-ig működött, amikor csekély kárpótlás ellenében a mai főtér, a piac nyugati oldalán kapott három, iskolai célokra alig alkalmas magánházat s ezek átalakításával, valamint újabb helyiségek építésével ismét megfelelő épülethez jutott. Alig telt el 20 év, amikor 1718. április 2-án a „piaci iskolát” minden kárpótlás nélkül elvették. A nehéz helyzetben az iskola és az egyház vezetősége nem esett kétségbe. Szentábrahámi Mihály irányításával a tanszemélyzet már május elején a Bel-Magyar utcai Huszár-féle ház négy földszinti és két emeleti termében megkezdte a tanítást, és ezekhez a diákság épített újabb helyiségeket. A következő század elején a mai „régii kollégium” formájába építették át, és 25 teremmel bővítették ki. A múlt század végén, 1879-ben hozzákezdtek a mai, a jelenleg állami iskola felépítéséhez és 1901 szeptemberében ünnepélyes keretek között adták át rendeltetésének.

Az iskola elvétele bármennyire is fájdalmas volt, két keserű mozzanatot idézett fel: a tanárok és a diákok, nehéz helyzetük ellenére, nem mondtak le az iskoláról, hanem hátor kitarással és Istenben bízó lélekkel a munkát tovább folytatták és új épületeket emeltek, amivel megszívlelendő példát nyújtottak a jövő nemzedékek számára is. Olyan történelmi helyzet volt ez, amelyről ma sem szabad megfeledkeznünk.

A kolozsvári kollégiumnak hármas jelentősége volt az unitáriusok, sőt az erdélyi magyarság életében: a vallás, a művelődés és a tudomány szolgálata. Felekezeti minőségében való fennállása alatt, 391 éven át, a vallásos hit és meggyőződés terjesztése volt a fő feladata. Ez derül ki rektorainak, lektorainak, de diákságának is, legtöbbször kéziratban ránk maradt beszédeiből és tanulmányaiból. A sok hittani tanulmányból Szentábrahámi Mihály alapvető műve a *Summa universae Theologiae Christianae secundum Unitarios*, és Sepsiszentkirályi Agh István ehhez hasonló munkája a *Theologia Christiana*, amelynek felépítése hasonló az előbbihez. Sok értékes tanulmányt és könyvet írt Ferencz József és Vári Albert, de szinte nem találhatunk olyan rektort vagy lektort, aki nem írt volna valamilyen vallásos jellegű művet.³⁵

Az iskola tanárai és diákjai, amint említettük már, minden csütörtök reggel ún. *conciót* tartottak, majd bevezették a *precest* és 1847-ig, amikor a teológiai tagozat különvált, a nagy ünnepeken a diákok legációra mentek, gyakran még azután is, különösen az utolsó tagozatiak. De részt vettek a temetéseken, a lakodalmakon, a vezetőségbe beválasztott tekintélyes emberek személyi ünnepein, egyszóval minden vallásos és egyházi megnyilvánuláson. Ezért írhatta Gál Kelemen: „amíg ez az iskola áll, az unitárius egyháznak nincs mitől tartania, mert benne és általa saját maga is tovább él.”

A kolozsvári iskola ugyanakkor a művelődés értékes intézménye is volt. A diákság különböző ünnepei, megemlékezései, az énekkar szerepeltetése, a vidéki előadások műsorai mind a művelődést szolgálták. Lelkesedésének és munkájának eredménye az önképzésre igen alkalmas első diáklap, a *Remény* megjelentetése, továbbá a színielőadások rendezése. A színielőadások témájakat rendszerint a bibliai történetekből merítették. 1626 márciusában az egyik előadást a fejedelem, Bethlen Gábor és kísérete is megtekintette. A kollégium példáját a falusi mesterek, kántor-tanítók is követték, és az ünnepek keretében színdarabokat adattak elő. A szavalás, a versmondás hasonlóképpen a diákság kedvenc foglalkozásához tartozott. Gyakran maguk a lelkészek foglalkoztak versírással, mert sokan úgy érezték, hogy homlokon csókolta őket a múzsa. Sommer János versben írta meg Despot vajda családjának a történetét, és János Zsigmondot klasszikus görög versben dicsőítette.

A hatodik rektor *Bogáthi Fazekas Miklós*³⁶ költeményeivel, vallásos énekeivel, zsoltáraival a magyar irodalom tehetséges költői sorába tartozik, akinek egyre inkább értékelt költészete még mindig alapos feldolgozásra vár.

Aranyosrákosi Székely Sándor már 17 éves korában ódákat írt; hogy költői tehetségét nem tudta eléggé gyümölcsöztetni, annak éppen nagy elfoglaltsága volt az oka. „A Székelyek Erdélyben”³⁷ című eposza ma különösen időszerű és - mint ismeretes - Vörösmartyra is hatással volt.

Egy másik költői lelkületű tanár, majd püspök, Kriza János³⁸ a népköltészeti termékek összegyűjtésével és kiadásával elévülhetetlen szolgálatot tett nemcsak az iskolának és az egyháznak, hanem az egész magyar irodalomnak.

Hosszabb tepsedés után a XVIII. század végén az ifjúság körében meginduló szellemi és nemzeti ébredés megteremti az alkotó munka igényét, az önképzést és a szembehelyezkedést az akkori nevelés zárt rendszerével. Amint már rámutattunk, ez az új, lelkesítő szellem teremt meg a *Remény* folyóiratát, amelynek tulajdonképpeni szerkesztője Kriza János. A gondolat a későbbi önképzőkör előzményes formájában az Olvasókör-ben fogant meg. Ennek egyik tagja Jakab Elek így értékeli: „E társaság alakulása a kolozsvári unitárius főtanoda történetében új korszakot képez. Frigykötése volt ez az ifjúságnak és az ébredő nemzeti szellem között. Szakítás a múlt idők skolasztikai rendszerével, sőt ennél is több: a jó és a szép nemes termő ága beoltva az ifjúság szívébe.”³⁹

A művelődés fejlesztésében nagy szerepe volt a könyvtáraknak. Így az alsóosztályosok, felsőosztályosok mellett volt a tanári és a kollégiumi nagy könyvtár.

A zene művelésére megalakult az „Apollo-kör”.

A tudomány szolgálata az akkori szinten általános volt. Tágabb értelemben az egész iskola a tudomány szolgálatában állt, de természetesen ez nem a kutatás szolgálatát, hanem az általános tudományos ismeretek pusztá közlését jelentette. Kezdetben - a középkori nevelésnek igénye szerint - ez főként a latin nyelv alapos elsajátítását jelentette. Már az alapítólevél kijelentette, az iskola célja, hogy az ifjúságot tudós emberek tanítsák. A tanulócsoportok a latin nyelvtan különböző fejezeteinek nevét viselték: a legalacsonyabb csoport a parvistákat foglalta magában, ezután következtek a morfológisták, szintaxisták, etimologis-

ták stb. A klasszikus nyelvek alapos elsajátítása mellett a matematikai, fizikai, vegytani, természetrajzi stb. ismeretek elsajátítása sem maradt el.

A tanulók számára a legnagyobb nehézség a „tankönyvhiány” volt, ezért a tanárok a diktáláshoz, vagy jegyzetek kiadásához folyamodtak.

Az antik klasszikusokat, főleg a latin (Cicero, Horatius) – egész Európában forgalomban levő – könyvekből tanították. Aránylag korán bevezették a történelem és a földrajz tanítását. Az akadémiták közül egyesek a medicinát, az orvostudomány általános ágait is elsajátították. Így például Kolozsvári Dimény Pál, a káté mellett, kiadta a „*Disputatio medica inauguralis*” című művét is.⁴⁰

Szinte eltúlozhatatlan Szentábrahámi Lombard Mihály tudományos tevékenysége. Írt történelmi, chronografiai (időszámítástani), számtani, földrajzi, csillagászati, egyháztörténeti jegyzeteket, és sok tanulmányt, mint például „Szervét Mihály halála”, továbbá bibliai magyarázatokat, és átdolgozta az Énekeskönyvet.

Agh István hasonlóan korán hozzákezdett a tudomány műveléséhez. Jegyzetet írt metafizikából, fizikából - ebből külön a kezdők számára -, továbbá földrajzból, logikából, és írt egy héber nyelvkönyvet, a sok prédikáció és halotti beszéd mellett. Hasonlóképpen értékes Molnos Dávid munkássága, aki, többek között földrajzi tanulmányai mellett, lefordította az ókori történetíró, Thukydidesz művét.

Nem feledkezhetünk meg Aranyosrákosi Székely Sándor munkásságáról sem, aki megírta az *Unitárius vallás történetét Erdélyben* (1839), és külön *Erdélyország történetei* címen ismerteti a hazai múltat.⁴¹

A XVIII. század végétől kezdve mindegyre felmerül az a gondolat, hogy a latin túlnagy szerepet kap az oktatásban és sokan az anyanyelvi oktatás bevezetéséért szállnak síkra. Ennek az irányzatnak Brassai Sámuel volt nagy harcosa, és talán neki köszönhető a tanügyben, az oktatásban az anyanyelvre való áttérés.⁴²

Nincs helyünk végig felvázolni azt az értékes folyamatot, amely az iskola keretében továbbvitte és gazdagította az általános tudományos képzést. Ezt tette Benczédi Gergely, Kovács István, Nyiredy Géza és Gál Kelemen a kollégium történetének szakavatott írója stb.

Az iskola, bár sok nehézséggel küzdött, nem mondott le áldozatos munkájáról a két világháború között és alatt sem, és ezt a millicentenárium szemszögéből értékelve megállapíthatjuk, hogy a nehézségek, megpróbáltatások és üldözések ellenére vezetői, igazgatói, tanárai és az egész egyházközösség mindent megtett, hogy az iskola európai szinten szolgálja az unitárius egyházat, az erdélyi magyarságot és az emberi méltóságot. Szolgálatával legyen méltó ember és Isten előtt, hogy visszakerüljön azok tulajdonába, illetve vezetése alá, akik csaknem 400 évig gondoskodtak róla és élvezték gyümölcseit.

JEGYZETEK

¹ McNeill, William H.: *A World History*, Oxford, 1967. II. rész, XII. fejezet, 187-203.

² Az újabb kutatások konkrét példákkal bizonyítják, hogy különösen a meghódított szláv lakosság részt vett a nyugati portyázásokban.

- ³ Izabella Erdélybe 1556-ban tért vissza.
- ⁴ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. Budapest, 1876. A marosvásárhelyi Országgyűlés határozata, 374,1571, 37-4
- ⁵ *Idem*: I.11,60,74-75.
- ⁶ *Idem*: I.74-75,79
- ⁷ Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története* (1568-1900). Kolozsvár, 1935.I.9.
- ⁸ *János Zsigmond alapító levele*. Gál Kelemen: *idem*; 267 l. A levél keltezése: 1562. szeptember 1.
- ⁹ Gál Kelemen: *i.m.*: 138-169. Az egyházi főhatóság az iskola vezetését 1668-ban vette át.
- ¹⁰ A felekezeti iskolák államosítását az 1948. augusztus 3-án a Hivatalos Közlönyben megjelent rendelet határozta meg.
- ¹¹ Peregrináció: kóborlás, vándorlás, külföldi tanulás. De jelentett pénzügyi formát is a külföldi tanuláshoz.
- ¹² Jakab Elek: *Dávid Ferencz Emlékezete*. Budapest, 1879. 4-9. Gál Kelemen: *i.m.* 364.
- ¹³ Gál Kelemen: *i.m.* II. Szentiváni Márkos Dániel p.402; Rázmán Péter Ádám p.528; Dálnoki János p. 529; Almási Gergely 530; Szentábrahámi Mihály 421-438; Agh István 438-446.
- ¹⁴ A holland testvérek, akikről Vári Albert írt értékes tanulmányt.
- ¹⁵ Gál Kelemen: *i.m.* 428-484.
- ¹⁶ Gál Kelemen: *i.m.* I.k. 481.
- ¹⁷ Gál Kelemen: *i.m.* II. 553-555.
- ¹⁸ Gál Kelemen: *i.m.* II. 506.
- ¹⁹ Sommer János, lásd Gál Kelemen: *i.m.* 365-368, 31-32; Evans, B.J. *Rudolf and his World. A Study in Intellectual History 1575-1612*, Oxford, 1973, passim.
- ²⁰ Vö. Róbert Dán: *Matthias¹ Vehe Glirius*, Budapest, 1982. 29. in *Monumente pietatis*, pp. 321-322.
- ²¹ SzcZucki, Lech: *Két XVI. századi eretnek gondolkodó (Jacobus Palaeologus és Christian Francken)*. Fordította Varsányi István és Schuller Tibor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. Bodor András: *Palaeologus Jakab tanítása a türelmességről. Catechesis Cristiana* (Negyedik nap). Korunk 27, 5 sz. 1968, 157-164; Keresztény Megvető, 78, 1972, 122. Jacobus, Palaeologus: *Confutatio vera et solida Iudicii Ecclesiarum Polonorum de causa Francisci Davidis*, Cracoviae, 1582, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 220, 278.
- ²² Bisztray Gyula: *Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat*. In: *Erdély Magyar Egyeteme*, 1941, 31-38. Pascu, Stefan: *Universitatea din Cluj*. Cluj, 1972, p. 7-8.
- ²³ SzcZucki, Lech: *i.m.*
- ²⁴ Róbert, Dán: *i.m.* 13. -223.
- ²⁵ Enyedi György: v.ö. Gál Kelemen: *i.m.* I. 103-120 és II. 386-388.
- ²⁶ Gál Kelemen: *i.m.* II. 303-315.
- ²⁷ Gál Kelemen: *i.m.* II. 404-421.
- ²⁸ Gál Kelemen: *i.m.* II. 421-438.

- ²⁹ Gál Kelemen: *i.m. Sepsiszentkirályi Agh István*, 438-446.
- ³⁰ Gál Kelemen: *i.m.* II. Körmöczi János: 459-460; Molnos Dávid 464-470; Aranyosrákosi Székely Sándor 475-482; Brassai Sámuel 482-486; Berde Áron 490-492; Kovácsi Antal 492-494; Nagy Lajos 494-495; Kovács János 498-499; Boros Sándor 501-503; Nyiredy Géza 503-506; Gál Kelemen 1900-1925 között volt igazgató, Borbély István 1925-1928, Gálffy Zsigmond 1928-1944.
- ³¹ Lektorok: lásd Gál Kelemen, *i.m.* II. 589. A nevezetesebbeket felsoroltuk: 517-518, 520, 528-529, 515, 516-517, 518, 519, 520, 526-527 stb.
- ³² Gál Kelemen: *i.m.* II. 21-29.
- ³³ Gál Kelemen: *i.m.* II. 210-213.
- ³⁴ Gál Kelemen: *i.m.* I. 399-406.
- ³⁵ Gál Kelemen: *i.m.* II. 421-438.
- ³⁶ Bogáthi Fazekas Miklós vö. Gál Kelemen: *i.m.* 377-383; Szerb Antal: *A magyar irodalom története*, Budapest, Révai Kiadó, 1943, 72 l.
- ³⁷ Gál Kelemen: *i.m.* II. 475-482.
- ³⁸ Gál Kelemen: *i.m.* 548-550. Faragó József: Kriza János: *Vadrózsák*, Kriterion, 1975.
- ³⁹ Gál Kelemen: *i.m.* II. 158.
- ⁴⁰ Gál Kelemen: *i.m.* II. 404-481.
- ⁴¹ Gál Kelemen: *i.m.* II. 475-482.
- ⁴² Gál Kelemen: *i.m.* 482-486; Kővári László: *A száz évet élt Brassai Sámuel pályafutása és munkái*. Kolozsvár, 1897; Gál Kelemen: *Brassai mint philosofus*, Kolozsvár 1899; Boros György: *Brassai Sámuel élete*, Kolozsvár, 1927; Ferenczi Sándor: *Brassai mint természettudós*, Keresztény Magvető füzetei 17, 1934; Mikó Imre: *Brassai Sámuel, az utolsó erdélyi polihistor*. Korunk, 1957, 5.

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

A SZÉKELYKERESZTÚRI UNITÁRIUS FŐGIMNÁZIUM ÉS AZ ERDÉLYI MŰVELŐDÉS

A Millecentenárium alkalmából rendezett megemlékezéseknek egyik igen jelentős témaköre az ezeréves múltra visszatekintő magyar oktatás/nevelés eredményeinek a bemutatása.

Az oktatásnak ebből az ezeréves történelméből nekünk erdélyi unitáriusoknak - kezdve Dávid Ferencz korától - eddig négy és egynegyed századnyi idő jutott. Ebben az időfolyamatban mi unitáriusok az erdélyi művelődési élet alakításához, az erdélyi magyar értelmiség ez idő alatti létrehozásához - más intézményeink mellett - három középiskolánkkal járultunk hozzá: az 1557-ben létesített kolozsvári, az 1578-ban Tordán és az 1793-ban Székelykeresztúron alapított gimnáziumaink oktató-nevelő tevékenységével. A három középiskola közül az első világháborút követően uralomra jutott államhatalom a tordai

gimnázium nyilvánossági jogát az 1921-1922. isk. évben, megszüntette. A székelykeresztúri gimnázium pedig a létét, fennmaradását veszélyeztető nehéz küzdelmek ellenére is a hatókörébe tartozó iskolát teremtő székely nép erőfeszítésével, áldozatkészségével - Istennek hála - az 1000 éves magyar oktatás utóbbi 200 esztendejében ráeső feladatát tovább szolgálhatta.

A három unitárius gimnáziumunknak az erdélyi magyar művelődés alakításában, fejlesztésében betöltött szerepét, jelentőségét tekintve, előljáróban elmondhatjuk, hogy ezek közül - sajátos helyzetéből és létesítésének indítékából adódóan - az általános műveltségadáson túlmenően talán egyik sem szolgálhatta olyan mértékben Erdély, illetve a Székelyföld alapvető társadalmi osztályának, a földműveseknek műveltségét, mint a székelykeresztúri gimnázium. Ezzel a szerepével a Székelyföld művelődési palettáján egy olyan színfoltot képezett, amelynek fénye közvetlen hatóterületén túlvilágított. Ez a gimnázium tehát, bár egy székely tájegység - főképpen Kereszturfi-szék és a környező székek - népének akarata hozta létre, művelődési szerepét tekintve egész Erdélyé is volt.

Alapítása a 18. századi Európa nagy frissítő szellemi mozgalmának, a felvilágosodás korának időszakára esik; kifejlesztése pedig a 19. századi-erdélyi reformkornak, a polgári nemzeti átalakulását előkészítő és kibontakoztató korára. E két korszakot váltó eszmei áramlat, a „felvilágosodás és nemzeti eszmélés, egybeesik Erdélyben” (Erd. tört, 1073). A felvilágosodás az emberi értelemnek a dolgok középpontjába helyezése mellett „megalapozta az egyén emberi méltóság képzetét, továbbá a nép törzsét jelentő elnyomottak megbecsülését... s azt is, hogy a megmaradást biztosító társadalmi és kulturális értékek hordozóit is lehessen látni a falvak népében.” (Erd. tört. 1264). A reformtörekvések pedig hirdették, „hogy itt az utolsó alkalom felébredni az alvó nemzetet, melyet tulajdonképpen most kell megteremteni a liberalizmus korszerű eszméinek a jégében.” (Erd. tört. 1266).

Ennek a feudalizmus rendszerének átalakítását célzó, munkáló eszméknek a kohójában forrik, alakul, terebélyesedik az erdélyi művelődés is, s ennek formálásához járult hozzá - felekezeti sajátosságai, céljai szerint - Erdély unitáriussága az említett három oktatási intézményével. Ezek közül a székelykeresztúri 200 éves múltra visszatekintő, a 20. század elejére főgimnáziummá terebélyesedő tanintézetünk létének különböző szakaszaiban, fejlesztésének időszakai szerint vette ki részét az erdélyi művelődés szolgálatából. Létének első évszázadában, amikor még öt-, illetve hat-osztályos algimnáziumként működött, kettős feladatot töltött be: nagyjából előkészítő iskolája volt azoknak a kebelében tanult környező vidéki tehetséges ifjaknak, akik a lakóhelyüktől távolabb eső hasonló jellegű iskolákba nem jutottak el, s csak innen, a keresztúri gimnáziumból indulhattak el Erdély szellemi központjába Kolozsvárra, a művelődési életnek gyűjtőpontjában levő felsőfokú tanintézeteinkbe, hogy az ott végzett tanulmányaik befejezése után unitárius s egyúttal erdélyi értelmiségünk utánpótlásához járuljanak hozzá; másodsorban pedig a környező székely vidék földműves népe műveltség szintjének emeléséhez járult hozzá azzal, hogy a néhány osztály elvégzése után falvaikba visszatérő ifjak környezetük, szüleik világ- és életszemlélet változásának erjesztőjévé váltak.

Így látta, így tudta Orbán Balázs is, amikor - a Székelyföld leírása című műve Udvarhelyszék kötetének az elején a székelyföldi iskolák tudományszolgáltatáról szólva - az irodalomban talán elsőként így értékeli a keresztúri gimnázium szerepét: „Az unitáriusok templom/a/ mellett van az unitárius gimnázium, a tudománynak azon tisztelt nagy horderejű szentélye, hol Udvarhelyszék 23.000 unitáriusának értelmi bányája van, hol egy nagyra-törő nemzedék szellemi kincseket gyűjt... /mert/ nem csak nyers erő mi megvédi, naggyá teszi a nemzetet, hanem az ész mindenható hatalma, az értelmiségnek nagy horderejű feltörő szelleme az, mi a nemzet jövőjét biztosítja, mi megdönthetetlen alapja a jövő felvilágosodásának és nagyságának.” (Orbán, I. 25-26.)

A székelykeresztúri tanoda „az értelmiség nagy horderejű feltörő szellemének” ápolásában az 1893 / 1894. iskolai évben elérkezett a századik évfordulójához. A centenáriumi ünnepségről az évzáró keretében emlékeztek meg, amelyben az iskolának az erdélyi magyar művelődés alakításában betöltött szerepét *Raffay Domokos*, a székelykeresztúri egyházkör esperese méltatta, s a száz év történelmét - első alkalommal - *Sándor János* igazgató-tanár foglalta össze. (Vö. Sándor J. Visszatekintés a székelykeresztúri Gimnázium száz évére.)

Az iskola első száz évének az erdélyi művelődésben betöltött szerepéről ki tudna ékeesebben, igazabban szólani, mint azok a szellemi nagyságok, akik a második százba fordulás mezsgyéjén állottak. Hadd idézzünk értékeléseikből - tiszteletünk jeléül.

Raffay Domokos az ünnepséget megnyitó beszédének bevezető mondataiban arról szól, hogy „Az 1794-ben első lépéseit megtett középiskola... egy száz év alatt... az egymás után következő időszakok kultúr-kíváncsiságával tartotta egyenletes lépéseit... habár nem éppen olyan tornyos, csúcsíves, párkányos és festett külsővel is (utalva ezzel az egyszerű stílusban épült gimnáziumra), de belső lényegével, ... a múltban és jelenben mindenkor lépést tartott és tart ilyenmű más közintézetekkel, ásva és kapálva, ültetve és gyomlálva a haza és nemzet, az egyház és vallás, s azokban a tudományok és nemes erkölcsök talaját. ... Bizonyosságul hívom a népeiséget, amely aránylag véve az ilyenmű más intézetek népeiségénél számban mindig nagyobb volt. Bizonyosságul hívom a hatáskört, mely magába foglalja Udvarhely-, Háromszék-, Nagy-Küküllő-, Fogaras-, Maros-, Torda megyéket. ... Bizonyosságul hívom a valláskülömbőség nélküli alapítók, kik e közintézet kultúrmissziójának felismeréséből származó szeretettel és áldozatkészséggel járultak hozzá a gimnázium fejlesztéséhez, hogy biztos alapokra fektessék a szélesebb szakismeret, magasabb tudományok és nemesebb erkölcsök anyagaiból a szó legszentebb értelmében vett honfiuság és kereszténység ékes palotáját.”

Sándor János igazgató ünnepi beszédében az iskola története fejlesztési szakaszainak ismertetése során meleg, értékelő szavakkal emlékezik meg a kezdet irányító személyiségeiről: „Ha visszatekintünk az iskola száz éves életére - mondotta - látom a kiinduló pontnál *Szabó Sámuel* igazgató-tanárt, aki 17 évig; *Koronka József* igazgató-tanárt, aki 50 évig állott az intézet élén. ... Szabó Sámuelnek csaknem 101 évig tartó élete... Koronka Józsefnek egy hosszú tanári élet 50 esztendője van ez iskola történetéhez forrva. Ehez hason-

ló többé sohasem leszen. ... A mindenható Isten mintha mondta volna: megsokasítom esztendőiteket, hogy lássátok virágzásnak indulni az intézetet, amelyet csecsemő korában ápoltatok, tápláltatok.”

Tekintsünk vissza most mi is a kezdetre, s ennek a kezdetnek említett két személyisége közül elsősorban *Szabó Sámuelre*, mert ő volt az, aki a keresztúri gimnáziumnak a Székelyföld, s egyúttal Erdély művelődési élete utóbbi két évszázadában betöltött szerepéhez az eszmei alapot lerakta. Illő, hogy ezért megemlékezzünk róla.

A fiatal Szabó Sámuel nevelési elvei és oktatási célkitűzései a 18. századot uraló megújíthatóságnak, az európai felvilágosodás eszmei áramlatainak a kohójában kristályosodtak ki. Ő is egyike volt azoknak a fáklyavivőknek, akik a feudalizmus elavult, idejét múlt társadalmi rendjének kötöttségeivel szemben az ésszerű, a természetnek megfelelő társadalmi rend kialakításáért, s a tudománynak a társadalom minél szélesebb köreiből való terjesztésének szükségességéért szálltak síkra. Felkészülése a keresztúri gimnázium létesítését elhatározó 1790-es évek végén történik. Miután „a világi hivatalokra vágyása”, a zalatnai bányához jutása nem sikerült, 35 éves korában tanulmányai folytatására határozva el magát európai tanulmányútra indul. Egy évet a hécsi egyetemen tölt, majd onnan Prága, Drezda, Berlin egyetemének meglátogatása után Lipcsébe s Göttingába megy. 1792-ben hazajön, majd 1795-ben a homoródalmási zsinaton megválasztják az épülő keresztúri gimnázium igazgató-tanárává, s 1796. november 7-én tartja meg az unitárius templomban nevezetes székfoglaló beszédét.

A külföldi egyetemek eszmei fegyvertárából - az itthoni társadalmi szükségletekhez igazodva -, hogy milyen célzatú művelődési törekvésekkel, oktatási-nevelési elvekkel vértette fel magát, a leghatározottabban ebből a székfoglaló beszédéből tűnik ki. Ennek tárgya: „*Szépek szépe vagy a legszebb szépség.*” Mi lehetne ez a legszebb szépség, teszi fel a kérdést, s aztán megkapóan szép stílussal, allegorikus képek „rajzolatával” fejt ki, hogy „A tudomány ez a szépség - s nyomatékolja is mindjárt - szép és legszebb szépség e világban.” S hogy ezt a szépséget „leábrázolhassa”, mivel az elmés régiség a tudománynak szépségét Minervának rajzolatában mutogatta a tudomány szépségének jellemzését ő is Minervának képéhez s annak állásához kapcsolja, s végezetül férjhez is adja.

Hogy ezt a szépséget aztán kik birtokolhatják, arra a felelet beszédének befejező részéből világlik ki a maga mélységében, mégpedig az e korban nálunk még eléggé szokatlan új társadalmi felfogásban, amely szerint a kultúra birtoklása nem függhet az egyénnek csupán a társadalom kötelékében elfoglalt helyzetétől; a felvilágosodás megújító eszmei áramlatának hatására, a közművelődés színvonalának általános emeléséért, a tudománynak nemre és társadalmi fokozatra való tekintet nélkül, az emberiség közkincsévé kell válnia. „Minerva rajzolatával kapcsolatban” egyúttal a női nemnek - e korban szintén szokatlan módon - a tudomány művelésében való szerepét és ahhoz való jogát is közvetve kifejti. Aztán így szól tovább: „A tudománynak, miként Minervának, felséges az eredete, nemes a születése, azért úgy illik, hogy az is igaz Nemes ember legyen, akihez ő férjhez mégyen.” Elsősorban tehát „Nemes

embert illet a tudomány, ott kell az ész és az erő, az hol forog a kormány, /ahol/ a haza dolgainak igazgatására nem elég híres eleink virtusa. De mikor így beszélgetek - folytatja - ne háborodjék fel a szívetek szorgalmas mezei munkások! Nem zártalak el ezen házasságtól titeket nemes parasztok! ha akartok a tudománnyal ti is összeházasodhattok. A nemesség lehet nemcsak függő pecsétű bőrlevélen, hanem a jó erkölcsű szívekben... És mint aranyban a drágakő, a tudomány is a jó szívekben úgy illendő.”

Szól aztán „a nemes szívű növendékekhez”, arra buzdítva őket, hogy vegyék társul ezt a szépséget, a tudományt. Végezetül az „éltes idejű férfiakat és asszonyságokat” arra kéri - utalva a beinduló keresztúri gimnáziumra -, hogy vegyék „ez helységben magát elszánt szépséget, a tudományt” oltalmuk alá. (Molnár István, 241-248).

Ime, a székelykeresztúri unitárius gimnáziumnak az erdélyi művelődéshez való hozzájárulása erről a Szabó Sámuel által lerakott eszmei alapról indult el két évszázados útjára. Arra az útra, amelynek továbbépítői irányjelzőként tüzték ki a Szabó Sámuel által megfogalmazott alapelveket, azt, hogy a társadalmi felemelkedés alapfeltétele, ha a tudomány nem marad csak egy szűk osztálynak, rétegnek kiváltsága, hanem annak megszerzése osztályra, rétegre, nemre való tekintet nélkül, mindenkinek lehetővé, sőt jogává válik.

A Szabó Sámuel idejétől kezdve épülő gimnázium szaporodó helyiségeiben az ő nevelési elveit követve az első 100 esztendőben 6 igazgató-tanár, 9 professzor, 13 pap-, illetve hittanár, 3 pótanár és 4 mester-énekvezér építette tovább Erdély e táján tanulni vágyó ifjak részére a tudományszerzés szellemi csarnokát, amelyet az oktatáson kívül szak- és szépirodalmi tevékenységükkel egyúttal a tájegységen túlmutató tudományos központtá is tettek. Mindannyian szakmai hivatásuk teljesítése mellett az erdélyi művelődési élet kiterelbélyesítéséhez hozzájárultak. *Kővári László* történetírónk meghatározása szerint olyan „örökhagyók voltak, akiknek szelleme, érzelmeik, gondolataik, eszméik varázsa az utókorra száll. A világtörténelmi nagyok az emberiség civilizációját, a nemzeti nagyok a nemzeti közélet mezejét termékenyítik. A középnagyságok sáfárkodnak a nekik jutott talentumaikkal. A mi nagyjainkról legyen elég, ha kis körükben a nemzeti közélet és művelődés szolgálatában éltek, azt gondolatokban, tettekben kifejezésre juttatták, az utódok lelkére termékenyítőleg hatottak.” (Kővári, 2).

Nincs ez alkalommal tér és idő arra, hogy ezekről a keresztúri gimnázium „kis körében” az erdélyi művelődésbe egy-egy fénycsóvával bevilágító „mi nagyjainkról” megemlékezzünk. (*Ezt kellene megtegye egy már régóta tervezett Unitárius Irodalmi Lexikon megszerkesztése!*) Nehányuk tudományos munkásságát azonban ki kell emelnünk, mert a gimnázium történetének első évszázadában az erdélyi tudományosság művelésében pionírokként működő unitárius tanárok tevékenységével sorakozott fel - első alkalommal - az erdélyi művelődés egyik intézményévé.

A sort megnyitó, szövétneket gyűjtő *Szabó Sámuel* nagyhatású, az unitárius egyházi irodalmat gazdagító prédikációi mellett a szépirodalomnak is művelője volt, írói munkásságával az európai korabeli prózairodalom több művét fordította magyarra. Utódát, művének fél évszázadon át folytatóját,

Koronka Józsefet „a magyar nyelvészetre tartozó darabok írói közt említik.” Politikai, társadalomtudományi értékelései a „Nemzeti Társalkodó” c. folyóiratnak az évfolyamaiban jelentek meg. *Marosi Gergely*, a tanítvány, a gimnázium negyedik igazgató-tanára, aki a nyugat-európai egyetemeken képezte magát-, összehasonlító nyelvészettel foglalkozott. A Keresztény Magvetőben megjelent tanulmányaiban tudomány- és politika-történeti témákról írt. Szintén tanítványként az első száz év utolsó igazgatója *Sándor János* az unitárius irodalom terén működött, főképpen a gimnáziumnak felekezeti, de ugyanakkor össznemzeti fontosságát hangsúlyozva; a „Magyar nyelvőr” c. folyóiratban pedig több nyelvészeti tárgyú közleménye „a tájbeszéd és tájszók” témájával foglalkozott.

A második tanárnemzedék neveltje volt a század 50-es éveiben a gimnázium jeles növendéke, *Kozma Ferenc*, aki a kolozsvári főgimnázium elvégzése után németországi egyetemeken folytatta tanulmányait. Visszatérve Keresztúrra, előbb a gimnázium, majd az 1870-ben létesített tanítóképző tanára lett, végül tanfelügyelő. Az erdélyi művelődés 19. századi Pantheonjának egyik kiemelkedő alakjává vált. Irodalmi munkásságának egy része teológiai tárgyú közleményei mellett a vallás és tudomány, az egyház és a társadalom viszonyával foglalkozott. Legjelentősebb munkája azonban, amellyel beírta nevét az erdélyi magyarság tudományos életébe, az az Orbán Balázs nagy művét kiegészítő „A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota” c. 1879-ben megjelent páratlan ismeretanyagot tartalmazó kötete.

A Gimnázium létezésének első száz évét a másodikkal összekötő tanárnemzedék sorából kiemelkedik *Pap Mózesnek*, az iskola későbbi igazgatójának személye, akinek páratlan szervező munkája nyomán teljessé válik a keresztúri középtanoda főgimnáziummá, amelynek új épületében az általa irányított harmadik tanárnemzedék tudományt szolgáló tevékenységével tovább őreghítette az intézet 20. századi szerepét Erdély művelődési életében.

Egy közoktatási intézmény művelődési szerepét a kebeléből útnak indított és szellemi táplálékával feltarisznyált növendékeinek - választott pályáikon - a társadalomban kifejtett építő tevékenységével tölti be. Nos, a székelykeresztúri gimnázium első évszázadának említett neves professzorai, kartársaikkal együtt, az unitárius s egyúttal az erdélyi egyetemes magyar művelődés szolgálatára az 1813-1892 közti években - az anyakönyvi nyilvántartásokból megállapíthatóan - összesen 2942 beírt tanulót igyekezett felkészíteni. (Az 1813 előtti évekből nincs adat.) Az 1813 és 1872 közötti években bejegyzett 2034 tanulónak neve - szerencsére - származási helyüket is megjelölték (1872 után csak nevük olvasható), de ennek az 56 évnek az adatai is elégségesek arra, hogy a gimnázium vonzási-, illetve hatóterületének körvonalait meg lehessen állapítani. Ezt próbáljuk érzékeltetni az alábbi kimutatásban. A 2034 tanulóból 203 keresztúri (10 %), 162 (7,5 %) a szomszédos falvakból való; a Nyikó mentéről fel a Firtosig 345 tanuló (17 %), a Gagy-patak mentéről fel Énlakáig 215 tanuló (10,5 %) származik. Az ún. Párciumból - Keresztúrtól északnyugatra fekvő falvakból - 101 tanuló (5 %), a két Homoród mentéről és Udvarhely körzetéből 284 tanuló (14 %) iratkozott be a gimnáziumba; 314 tanuló (15,5 %) Marosszékről, főképpen a Nyárad mentéről és a Kis-Küküllő fel-

só vízgyűjtő szakaszának néhány helységéből; 282 tanuló (13,5 %) pedig Háromszék unitárius falvaiból származik. Erdély különböző, távolabbi vidékeiről összesen 134 tanulót (6,5 %) vettek nyilvántartásba. (Vö. Fekete J. 141-171).

Ebből a 19. századi tanulószeregből a többség csak a kolozsvári felsőbb tanintézetekben tanult tovább, s azokat elvégezve mint papok, rektorok igyekeztek a falu népét műveltség szintjének emelésével, vallás-erkölcsi magatartásának, társadalmi szemléletének irányításával az elmaradottság parlagából kiemelni. *Sándor János* írja a 100 éves évforduló ünnepnyitó beszédében, hogy „Egy korabeli egyházi és iskolai névtár szerint Magyarországon van 108 unitárius pap, ezek közül 70 kezdette a tanulást Sz. Keresztúron, tehát az egésznek 65,7 %-a. A kolozsvári, keresztúri, tordai iskoláknál van tanár és tanító 39. Ének-vezér, néptanító 84, ezek közül 51 tanult ez intézetben, vagyis 60,7 %” (Sándor János, *Visszatekintés... 12.*) S ezek az adatok csak az unitárius egyházközösségekben, iskolákban tevékenykedők számáról tájékoztatnak, nem ismertetik a gimnázium más felekezeti növendékeinek ilyen szintű továbbtanulását, s elhelyezkedésüket.

A Keresztúron tanulmányaikat kezdő kisebb hányad, amely Kolozsvár után külföldi egyetemekre járhatott, hazatérve a különböző szintű/rétegű erdélyi értelmiség sorait mint felsőbb iskolai tanárok, pap-tanárok, ügyvédek, jogászok, orvosok, patikusok gazdagították.

Ha végigolvassuk a Gimnázium első száz évében beírt tanulóinak a névsorát, ebben olyan ragyogó nevekkel találkozunk, akik a szellemi felkészültségük itteni alapjainak lerakását követően a kolozsvári unitárius főtanodának, református kollégiumnak vagy Európa egyetemeinek frissítő szellemével telítődve a 19. századi erdélyi művelődés egének fénylő csillagaivá váltak. S ebben a csillagrajban - feltűnő módon - éppen az évszázad első negyedében/felében képződik az az egyedülálló csillaghalmaz, amelynek tagjai az őket körülvevő különböző nagyságrendű csillagok közül nagyobb fényerejükkel kiválva világítják meg az erdélyi művelődés egét. Csak néhányukra áll módunkban most, hogy a megemlékezés teleszkópját egy-egy pillanatra rájuk irányítsuk.

Elsőnek Sándor János aranyosrákosi *Székely Sándort* említi 1811-ből, akit 1843-ban az unitáriusok 21. püspökükké választják. Neves történész és író, akinek 1823 elején a *Hebe* c. zsebkönyvben megjelent „a székelyek Erdélyben c. epikai kísérlete” Vörösmartyt ihlette meg a Zalán futása megírására, s így Székely Sándort „a magyar újabb eposz hírnökeként” tartjuk számon. (Vö. Sándor J. 12).

Sorrendben az 1825-ben keresztúri diákká, majd 1861-ben az unitáriusok 22. püspökévé lett *Kriza János* következik, „aki egy új hűrt pendített meg a magyar költészetben, a székely nép örömeit, s fájdalmai búját... a népköltészetnek egy egészen új világát fedezve fel, a székely néphallada költészetét.” (Gyulai Pál, *Kriza Album*, 14.), s aki Szabó Sámuel tanítványaként „a régi dogmák helyére az ember szabad akaratát s önelhatározási jogát, a káték formulái fölé a haladási eszméket, s a mai kor magasb hitfelfogását állította...” (Jakab Elek, *Kriza Album*, 33.) Hatásáról pedig ezt írja: „Bár Erdély szülte, egész Magyarországé volt.” (Uo. 17.)

Évfolyamtárs volt Krizával *Berde Mózes*, a nagy mecénás. „Benne az a tűz égett mely mellett kebelében a közművelődés előmozdítását célzó terveit melengette.” (Bencédi G. 3.). A múlt század erdélyi történetírásának két kimagasló unitárius személyisége is, szentgericei *Jakab Elek*, akadémiai tag, élete utolsó felében az erdélyi fő kormányzéki levéltár igazgatója, és nagyajtai *Kovács István* királyi tanácsos, egyháztörténész szintén a keresztúri gimnáziumból indultak történelmünk sok eseményét feltáró útjukra. Jakab Elek művei részben Erdély és a Székelyföld történelmének sokféle tárgyával foglalkoznak, mint a Királyföldi viszonyok, Az utolsó Apafi, Udvarhely vármegye története, Kolozsvár története stb. s részben egyháztörténelmi vonatkozásúak, köztük Dávid Ferenc életrajza; Kovács István pedig a felekezeti határainkon túlmutató kiváló egyháztörténelmi munkásságával tűnt ki. Ugyancsak a keresztúri gimnáziumból hajtott ki a 19. századi erdélyi művelődés fájának még jónéhány termő ága, köztük nagyajtai *Darkó Mihály* neves tordai professzor, *dr. Iszlai József* híres fogorvos, egyetemi tanár. Szintén ebben a században és Keresztúrról indult útjára népköltészetünk két jelese, a Kriza Vadrózsáinak csokrárt színesítő, gazdagító martonosi *Gálfi Sándor* és nyárádgálfalvi *Szentiványi Mihály* is. A századvég diákjainak sorából emelkedett ki *dr. Gál Kelemen*, a kolozsvári főgimnázium igazgatója és *dr. Boros György* 24. püspökünk is.

Az 1800-as évek végén a századik évét betöltött gimnázium a 20. század második évtizedétől kezdve két nagy világégés következményeinek szorításában éli meg második - száz esztendejét. A századfordulót követő első két évtizedben viszonylag még nyugodt körülmények közt zsinatok, állam, népakarat közti tárgyalások során folytatódhatott az a „küzdelem”, amelynek célja volt: az alsóbb fokú gimnáziumnak főgimnáziummá fejlesztése azért, hogy a kor követelményeinek megfelelően és Erdély e táján élő népének igényeihez igazodva - művelődési szerepének betöltésére minél - hatékonyabb legyen. Ennek az igyekezetnek eredményeként épül fel az öreg iskola közelében 1913 tavaszától 1914 őszeig a nyolcadik osztályt is egy évvel később magában fogadó új főgimnázium épülete. Felavatása elő volt már készítve, amiről *Gálfalvi Sámuel* visszaemlékezéseiben ezt írja: „... az iskola jelmondatául 'Musis et Virtutibus' (van) meghatározva... Közben a műzsák öröme, amint ismeretes, a fegyverek zajában némult el, a díszes felavató ünnepély helyett kemény megpróbáltatások ideje következett el.” (Gálfalvi, 43.)

A megpróbáltatások első évtizedeinek tanárnemzedéke erejének nagy részét az impériumváltás következményeinek elhárítására, főképpen az iskola létének megmentésére volt kénytelen fordítani. Jó részük a századforduló jelzett tanárnemzedékének volt a neveltje, akik töretlenül vették át és folytatták elődeiknek azt a törekvését, hogy a felvilágosodás korának szellemével indult, most már főgimnáziumi rangú oktatási intézmény, az adott mostoha körülmények szorításában, továbbra is a Székelyföld s egyúttal Erdély egyik értelmiséget képező intézménye maradjon. S hogy milyen nevelési elvekkel alapozták meg ezt a törekvésüket, ezt az időszakot átélte tb. igazgató, *Gálfalvi Sámuel* visszaemlékezéseiben így jelölte meg: „Az iskola szellemét minden időben a legtisztább liberalizmus irányította. Sem faji, sem felekezeti tendenciával nem akart nyomást gyakorolni tanítványainak seregére, sem pedig ezen

különbséget nem érezte soha növendékeivel. Erről tanúbizonyságot tehetnek azok a nem unitárius vendiákok, akik valaha is az intézetnek egyszerű falai közé jöttek az ismeretek megszerzésére, a tudományok elsajátítása végett.” (Gálfalvi, 37-38.)

Az első világháborút követő „zord idők” ebből a szellemi alaphól nyert táplálékkal kitermelték azt a védekező/irányító újabb tanárnemzedéket, amely egyik kicsiny, de kemény konoksággal küzdő csapatát képezte az erdélyi magyar művelődés védőseregének. Emlékezzünk különösen arra a neves ötös „rajra”, amelynek tagjai voltak: *Gálfalvi Sámuel* igazgató, aki a német mellett a latin nyelv ismeretére próbálta ráhangolni a székely ifjak nyelvét, hogyha majd közülük valaki jogász lesz, a hazai vagy nemzetközi fórumokon is kiállhasson az erdélyi magyar nép és érdekei védelmében; *Péter Lajos* a klasszikus magyar irodalom léleknevelítő és erősítő alkotásait vetítette diákjai lélekvásznára; *Szentmártoni Kálmán*, a történelem tanára, a tanításon kívüli tudományos munkásságával főképpen az erdélyi fejedelemség tanulmányozásával serkentette hazaszeretetre tanítványait; *dr. Szolga Ferenc* természetrajz tanár az egyetemi tanársegédi állását hagyta ott, hogy a székely ifjak természettudományos műveltségét gyarapíthassa; *Lőrinczy Géza*, a fizika tanára, a gyors iramban kibontakozó technikai tudományok alapismereteinek elsajátítására igyekezett növendékeit irányítani; *Nagy Lajos*, a rajz és testnevelés tanára, szertára kincseinek rajzoltatásával a nép tárgyi alkotásainak a megbecsülésére, a népművészet nemzeti azonosságunkat kifejező, megtartó, erősítő fontosságára hívta fel a figyelmet. Az iskolai szövetkezet megalapításával pedig, vezetésébe vonva a tanulókat is, a kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyar társadalom anyagi megerősödéséhez szükséges szövetkezeti mozgalom nemzetmegtartó jelentségének felismerésére nevelt.

Ez az ötös lelkes tanári csoport kezdeményezte és támogatta az erdélyi magyar, illetve székely gazdatársadalom szakmai, általános és nemzeti műveltségének fejlesztéséért a gimnázium mellett az 1930-as években működni kezdő *Unitárius téli gazdasági iskola* alapítását is.

E tanárnemzedéknek voltak többek közt tanítványai azok az egykori diákok, akik nemcsak az erdélyi, de a trianoni határon túli magyarság világi és egyházi tudományos életének művelésében részt vállaltak és tevékenyen részt vettek. Közéjük sorolható rugonfalvi *Mester Miklós* politikus, *dr. Lőrinczi István*, *dr. Fekete Gyula* egyházunk neves jogásza, *dr. Fazakas Miklós* a hazai alkotmánybíróság tagja, *Pap István* és *Pap Géza* az agrártudomány professzorai, továbbá a református egyház két kiváló személyisége *Borbáth Sámuel* és *Borbáth Dániel*. Egykor tanítványok voltak unitárius püspökeink közül *dr. Boros György*, *dr. Kiss Elek*, *dr. Kovács Lajos*, s a határainkon túl tevékenykedő *Útő Lajos*, Magyarország oktatási minisztériumának volt tanácsosa, *Bencze Márton*, a magyarországi unitáriusok püspöke, *Murvai Sámuel* főgondnok.

A megnevezett egykori tanítványokat és társaikat a keresztúri unitárius felekezeti főgimnáziumban Trianon után oktató magyar tanároknak is - miként a többi felekezeti középiskola egyre kevertebb nemzetiségű tantestületeiben tanító magyar tanároknak - az általános tudás alapjait lerakó feladatuk teljesí-

tése mellett az a legnagyobb érdemük, hogy az erdélyi magyarnyelvű műveltséget szolgáló oktatás megmentéséhez ők is hozzájárultak. (Vö. Fekete J. 42.).

A második világháború kitörése előtti és befejezése utáni években elhalálozások és hatalmi kényszer nyomására történt áthelyezések miatt gimnáziumunknál jelentős tanárnemzedék-váltás következett be azokkal a frissen végzett fiatal magyar tanárokkal, akik diplomáikat már román egyetemeken szerezték meg, de pályára indításuk még Erdély néhány városának felekezeti gimnáziumaiból történt. Ezek a különböző helyekről jött tanárok, beépülve a még élő és tanító idősebb kartársaik sorába, azok atyai irányításával át tudták venni azt a tanárnemzedékről tanárnemzedékre átörökített eszmei alapot, amelyre a főgimnáziumnak nevelési elvei - az alapító Szabó Sámueléktól - épültek. Ennek az örökségnek a birtokában lehetett még 1948-ig, a felekezeti iskolák államosításáig, a keresztyúri főgimnáziumból is az erdélyi magyar művelődést szolgáló leendő értelmiséget útnak indítani. Ezt a feladatot igyekeztek szolgálni *Péterfy Gyula* zenetanár, karmester, cserkészvezető, *Árkosi László* a matematika és fizikai tudományok mestere, *Molnár István* földrajz-történelem-szakos tanár, előbb az iskolai majd az abból kinövő országos rangú múzeum alapítója, *Lőrinczi László* vallástanár, igazgató, az ifjúság vallásferöklcsi nevelésének irányítója, *Márkos András* rajztanár, szobrász, a keresztyúri Petöfi szobrok alkotója, *Borbély István* történelem tanár és *Gálfalvi Sándor* a filozófia, pedagógia tanára. Továbbá *Patakfalvy Sándor* francia és *Tóth Katalin* román, latin nyelvűszakos tanárok, akik aztán szakjuk révén az 50-es évek első feléig a gimnáziumnál maradtak.

E tanársoport indíthatta még útnak tanítványai sorából *Szabó Gyula* író, *dr. Szabó Árpád* teol. professzort, egyházi főjegyzőt, a korán, tragikus körülmények közt elhalt *Borbáth Károly* kitűnő történészünket, továbbá *Kedei Zoltán* festőművészt, *dr. Fodor László* történészt, *Szentannai Mózes* tanárt, aki a segesvári magyar líceumnak volt őrzője, védője és még számos határon innen és határon túl tevékenykedő értelmiségit.

Az államosítást követő első intézkedés az volt, hogy a keresztyúri két középiskola, az unitárius főgimnázium és az állami tanítóképző tanári karának jó részét megcserélte és az egyház és vallásellenes pártállam a kommunista ideológia oktatási rendszerét tette kötelezővé. A gimnáziumban így szétrombolódott az az eszmei alap, amelynek elvei az intézet oktatási rendjét, tartalmát több mint másfél évszázadon át irányították.

A főgimnázium átalakult líceummá. Újonnan szervezett tantestületébe szerencsére még a tanügyi reformot megelőző évek volt növendékei közül tanári képesítést szerzett fiatalokat is alkalmaztak, akikben még élt az ősi iskola szelleme, s akik a körülményeik adta lehetőségük szerint igyekeztek tanítványaik lelkébe az erdélyi magyar művelődés éltető vizének néhány cseppjét belelöpni. S aztán a következő fél évszázadnyi időben is volt mindig néhány olyan tanár, akik ezt az álcázott szolgálatot, veszedelmek ellenére is, végezték. Mindezzért „tisztesség adassék” az Őrzőknek!

Az 1989-ben bekövetkezett fordulat némi fellélegzési lehetőséget kínált a tanintézet régi, erkölcsi alapon is álló, tudományt művelő szerepének, a nagy névadó előd, Orbán Balázs nevéhez méltó újraterejtéséhez. Ezt az újraterejt-

tési lehetőséget hivatott erősíteni az 1992-ben beindított, a gimnázium keretébe beépült, az igazgatóság által megértően segített ún. *unitárius teológiai szeminárium*, amely már ebben az elkövetkező iskolai évben teljes négy osztállyal indul. Ennek végzett növendékei - remélhetőleg - a többi hasonló jellegű felekezeti iskola növendékeivel együtt az erdélyi magyar művelődési élet új fáklyavivői lesznek. De, hogy így lehessen a mai anyagiakat hajszó, nemzeti művelődésünkkel keveset törődő világunkban, ahhoz elsősorban „Ki kell fejlesztenünk a fiatalság erkölcsi értékét és lelkiismeretét. Ezért szükséges napjainkban az oktatáspolitikát a keresztény erkölcsi eszmék és szellemi értékek irányába befolyásolni” - hangsúlyozza Fekete János igazgató. (Fekete J. 42.)

Íme, így vetítődtek elénk a székelykeresztúri unitárius főgimnázium 200 év óta pergő filmszalagjából azok a kockák, amelyek a megmérő időben az iskolának az erdélyi művelődési életben betöltött szerepéről igyekeztek tájékoztató képet adni. A vetített kockák - tudom - nem élesek, a „vetítógép lencséje” már megkopott. Az élettenség restaurálására ezért hadd álljon itt néhány jobbító idézet.

- *Dr. Finály Henrik*, miniszteri meghívott, 1892. A keresztúri gimnázium „a Székelyföld szélén egy előretolt állomása a magyarságnak, fontos missziót teljesít..., a magyar műveltséget terjeszti.”

- *Dr. Fekete Gyula*, isk. fű. gondnok, 1930. „Ez az intézmény nemcsak az unitáriusoknak a székelység körébe beépített bástyája, de egyben népünk, székelységünk, magyar kultúránk 'mentsvára' is.” („Unitárius Egyház”, 1930).

- *Kuncz Elek*, tankerületi főigazgató, 1893. „Ez iskola... itt bizonyos nemzeti missziót teljesít... a magyar műveltséget terjeszti.” (Iskolai Értesítő, 12-14).

- *Dr. Szolga Ferenc*, tanár, 1905. A székelykeresztúri gimnázium „*ápolója* a magyar kultúrának, *terjesztője* a magyar tudományos műveltségnek, *dicsősége* a magyar nemzeti művelődésnek, s *otthona* a műzásoknak és erényeknek.” („Unitárius Egyház”, 12-14).

- *Csáki Gábor*, unitárius esperes, kormányfőtanácsos, 1944. „Isten akaratára volt az is, hogy ez az intézet itt épüljön meg, ahol a Küküllő és Gagy vize egybeszakad, s legyen itt a magyar nemzeti kultúra bástyája.” (150 éves Em-lékünnep...,47).

- *Józan Miklós*, püspök, 1944. „Ez az iskola kultúrmissziót végzett másfél századon át.” (V. O. 77.)

- *Dr. Abrudbányai János*, unitárius teológiai dékán, 1944. A székelykeresztúri gimnázium „A nép életéből kinőtt s ösztönös művelődési igényt tápláló forrás, amelynek áldásos megtermékenyítő hatását akkor éreztük, amikor idegen szándékok és érdekek elsöprő törekvései idején hősi korát élte itt az unitárius áldozat lelke.” (U. o. 82-83.)

Most pedig a gimnázium 200 éve pergő filmjét zárjuk *Sándor János* igazgatónak a százéves évfordulón mondott ünnepi beszédének kezdő gondolataival. „Ki a jelennel foglalkozik s reményt táplál a jövőre nézve, annak a múltat nem lehet hanyagolni. Erőt abból kell merítenie, az irányt onnan kiindulva kitűznie. Fejleszteni a fejleszteni valókat, testet, alakot adni az eszmének, amely az elődök agyában megszületett... A lelkesedés, buzgóság melegét

táplálni, átvenni azt tőlük s átadni az utódoknak; átvinni a jövő százba, hogy így a régi fénynél új szövetnéket gyűjtsanak...” (Visszatekintés...,5.)

IRODALOM

Abrudbányai János: *Köszöntés a Teol. Akad. részéről.* In A székelykeresztúri Unitárius Főgimnázium 150 éves emlékünnepe. Kvár, 1944.

Benczédi Gergely: *Berde Mózsza életrajza.* Bp. 1901.

Csiki Gábor: *Köszöntés.* In A 150 éves emlékünnepe. Kvár, 1944.

Fekete Gyula: *Beiktató beszéd.* In „Unitárius Egyház” XXIII. évf. 6.sz. Székelykeresztúr, 1930.

Fekete János: A felekezeti iskolák jelentősége az erdélyi magyar oktatásban. In KerMagv. 1995. 1.sz.

Ua. : *Musis et virtutibus.* In KerMagv. 1993. 4.sz.

Ua. : A székelykeresztúri Orbán Balázs - volt unitárius - gimnázium 200 éves története. Kvár. 1993.

Gálfalvi Samu: *Száznegyven év.* Székelyudvarhely, 1934.

Jakab Elek: *Emlékbeszéd.* In Kriza-Album, Bp. 1892.

Kovács János /szerk/: Kriza-Album, Bp. 1892.

Kővári László: *A magyar unitáriusok története a XVIII. és XIX. században.* Kolozsvár, 1899.

Makkai László, Szász Zoltán /szerk/: *Erdély története.* II. kötet, Bp. 1987

Molnár István: *Adalék Szabó Sámuel oktató-nevelő tevékenységének jellemzéséhez.* In KerMagv. 1979. 4.sz.

Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása.* I. Udvarhelyszék. Bp. 1886.

Péter Lajos /szerk/: *A székelykeresztúri Unitárius Orbán Balázs Gimnázium 150 éves emlékünnepe.* Kvár, 1944.

Raffay Domokos: *Megnyitó beszéd. Visszatekintés a Székely-Keresztúri Gymnasium száz évére.* In KerMagv. 1894. évf. 4. füzet.

Sándor János: *Visszatekintés a gymnasium történetére, s egyszersmind száz éves fordulói záróbeszéd.* In KerMagv. 1894. 4. füzet.

Ua. : *A székelykeresztúri Unitárius Gimnázium történelme.* Székely-Keresztúr, 1896.

Szolga Ferenc: *Székelykeresztúri Gimnáziumunk.* In „Unitárius Egyház.” I. évf. 4. sz. Székelykeresztúr, 1906.

Dr. GAAL GYÖRGY

A TORDAI UNITÁRIUS ISKOLA AZ ERDÉLYI MŰVELŐDÉS SZOLGÁLATÁBAN

Torda a középkorban és a fejedelemség idején Erdély legfontosabb magyar városainak egyike volt. A Gyulafehérvárt Kolozsvárral összekötő főút mentén feküdt, s e városokkal vetekedett jelentősége. Mái emlékeztet erre két XV. századi gótikus temploma, patinás fejedelmi palotája. A református templomot egykor várfal övezte, de maga a város nem volt erődített, falaktól védett, s így minden háborúzásnak áldozatul esett. Torda első okleveles említése 1075-ből származik, ide is telepítettek a híres sóbányák művelésére száz lakosságot, mely a XIV. századra asszimilálódott. Torda egykori fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az évszázadok folyamán 127 országgyűlést tartottak itt. Közülük különösen kiemelkednek a fejedelemség korának kezdetén, a reformációval kapcsolatos határozatokat hozók. Az 1542-43-as országgyűlés ismeri el Izabella királynét kiskorú fia helyett uralkodóul, 1557-ben kimondják, hogy az ország lakosai szabadon választhatnak a régi, katolikus és az új, lutheránus hit között. Ugyancsak Tordán nyilvánítják az előző kettővel egyenrangúnak 1564-ben a kálvini hitet. S végül itt hozzák meg először Európában, az 1568-as országgyűlésben a vallásszabadságot kimondó híres határozatot: „Az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék ki-ki az ő értelme szerént, és az község, ha venni akarja, jó, ha nem penig, senki kényszerítéssel ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik.” Ennek a határozatnak nyomán jön létre Dávid Ferenc vezetésével az unitárius egyház.

Kolozsvár után Torda volt az a város, mely a XVI. század második felében teljesen unitáriussá lett. Orbán Balázs írja: „Az unitáriusok békésen bírták mindkét templomukat, s oly tekintélyes volt tordai egyházközségük, hogy azt az erdélyi unitáriusok legtekintélyesebb központjának lehetett tartani, mert hábár a püspök vagy szuperintendens Kolozsvárt lakott is, de az unitáriusok nagy zöme által körülvevett Torda volt leginkább egyházi összejöveteleiknek és zsinataiknak székhelye.”¹ Az unitáriusok is éltek a reformáció három nagy kulturális eszközével. Anyanyelven hirdették az igét, kinyomatták műveiket, s iskolák segítségével tették művelté, öntudatosá híveiket. Természetesnek tűnik, hogy a két legjelentősebb unitárius tanintézet Kolozsvárt és Tordán létesült. Mindkét városban középkori előzményekre tekint vissza az oktatás. A kolozsvári kollégium 1557-es tordai országgyűlési határozatra vezeti vissza kezdetét. A tordai iskola rektorát is ez évben említi egy János Zsigmondtól származó rendelet.² Középkori adatok még korábról is utalnak arra, hogy Tordán működött városi iskola. 1469-ben Mikola Ferenc rektort, 1500 körül az

iskola élén álló Gergely diákot említi okirat.³ Minden valószínűség szerint a városi iskola alakult át idővel unitárius jellegűvé.

A tordai unitárius iskola múltját nagyjából öt korszakra oszthatjuk. Az első a kezdetektől az 1711-es újraindításig számítható, e korszakra csak közvetett forrásokból következtethetünk. A hagyományos felekezeti középiskola 1711-től a forradalmat követő osztrák önkényuralomig számítható. 1850-től megkezdődik a tanintézet modernizálása, besorolása az országos oktatási hálózathoz. 1878-tól az állami polgári iskolává való részleges átalakítás már az intézet feladásának előkészítése, mely az állami főgimnázium 1908-as megnyitásával ténnyé is válik. A tanintézet utóélete az 1919 utáni pár év, mikor felekezeti főgimnáziumként működik.

A kezdetektől a labanc pusztításokig

A tordai unitárius iskola első korszakának dokumentumai, minden bizonnyal vezetett diáknévsora a labanc pusztítások áldozatául estek. Kénosi Tózsér János rektor az 1746-ban kezdett iskolai matrikula bevezetőjében meg is állapítja, hogy 1711 előttről semmilyen írott forrást sem talált. Így az intézet e korszakát csak közvetett dokumentumok, többnyire a kolozsvári egyházi központban megőrzött adatok segítségével sikerül körvonalazni.

Feltételezhető, hogy az unitáriussá átalakuló városi iskola a piacon lehetett, a templom közelében, esetleg a cinterem fala mellett vagy a templomkapuval szembeni plébániai telken. Az itteni egy-két tantermes iskola nem felelt meg a reformáció támasztotta követelményeknek. Az unitárius iskola már a vidék fiatalságát is befogadta, s ehhez bennlakásra volt szüksége. Minden valószínűség szerint a plébániai teleknek a Rákos pataktól övezett nyugati végét választották le az iskola szükségleteire. Ez a három oldalról pataktól övezett 3181 m²-es kis „félsziget” lett századokra az iskola otthona. Az unitárius templom déli falába beágyazva ma is olvasható az itteni első iskola-építést megörökítő latin emléktábla⁴: „JUDICE NICOLAO POGANY OPUS HOC IN LAUDEM ET GLORIAM NOMINIS DEI ET EMOLUMENTUM STUDIO-SAE JUVENTUTIS ERIGABATUR A. MDLXXXIX” (Ez az épület emeltetett Isten nevének a dicséretére és dicsőségére és a tanuló ifjúság hasznára Pogány Miklós hírsága alatt az 1589. évben).

Az akkori igényeket jellemzi a kelet-nyugati fekvésű épület leírása: a földszinten volt egy rektori dolgozószoba (múzeum), egy nagyobb tanterem (auditórium), melyben a tógás diákok tanultak, valamint egy kisebb terem (klasszis) az alsóbb osztályosok részére. A keleti végen volt a rektori lakás. A két terem közt helyezkedett el a lépcső és az iskolai tömlőc. Az épület déli oldalán tornác húzódott, az emeleten pedig egy központi folyosóról nyílt 12 háromágyas szoba a bennlakók részére. A földszinti rész kőből volt, az emeletet boronafalak tagolták. Jó száz év után vált szükségessé az épület nagyobb renoválása. Erre utalt a „Megújított 1694 augusztus hónapban” egykori felirat. Valószínűleg akkor helyezték a déli fal közepére a SCHOLA kőtáblát, s az északi falra e klasszikus, a tanulásra biztató versidézetet:

NON QUISQUAM FRUITUR VERIS ODORIBUS,
HYBLAEOS LATEBRIS NEC SPOLIAT FAVOS,

SI FRONTI CAREAT, SI TIMEAT RUBOS;
ARMAT SPINA ROSAS, MELLA TEGUNT APES.

(Nem élvezi tavasznak illatát, / S a rejtekben nem lel hüblai mézet, / Szúrós bokortól ki félti magát: / Tövis védi a rózsát, méh a mézet.)⁵

1695-ben az auditorium kazettás mennyezetet kapott, ezzel is hangsúlyozva imaterem jellegét. Közben még 1608 táján is volt egy renoválás. 1601-ben ugyanis Basta és Mihály vajda csapatai feldúlták a várost, az iskola is évekig szünetelt. Bizonyára épülete jócskán megsérült. Az ekkori helyreállításnak semmilyen emléke sem maradt.

Az iskolaépület sejteti, hogy miként folyt az oktatás az intézetben. A két terem két oktatóra enged következtetni. Az auditoriumban a magasabb iskolázottságú, Kolozsvárt végzett, vagy éppen külföldi egyetemet járt rektor oktatta a nagyobb diákokat szintaxisra, poetikára, teológiára, előkészítve őket a kolozsvári továbbtanulásra. A klassziban egy-egy kollaborátor, vagyis a rektor keze alól kikerült, általában javaslatára kinevezett köztanító adta elő főleg a latin grammatikához kötődő tárgyakat. A tananyag ekkoriban valamennyi protestáns iskolában hasonló felosztású volt, a tordai iskola pedig minden bizonnyal a kolozsvári unitárius főiskola rendszerét alkalmazta.

Az 1660-as évekig a város és az eklézsia fennhatósága alatt állt. A rektort is a város alkalmazta és a híró iktatta be évről évre. Ahogy azonban a város unitárius jellege kezdett megszűnni, a gyengülő eklézsiára hárult a fenntartás, s ez egyre nehezebben bírta. Így 1668-ban kénytelenek voltak az egyetemes egyházhoz folyamodni segélyért, 1671-ben a kövendi zsinaton a püspök szólított fel gyűjtésre a tordai iskola érdekében. Ekkortól kezd az iskola a jótékony adományokból, hagyatékokból és az adakozásból élni. Az 1681-es ádamosi zsinat veszi át az iskola irányítását, amikor külön törvénnyel szabályozza a tordai intézet működését. Két gondnokot nevez ki az anyagi ügyek irányítására - ezek a köri esperes és a helyi pap -, előírják, hogy a rektor „a kolozsvári iskola módjára” tartsa leckéit, s rendezzen közvizsgákat. Ha ezekben akadályoztatnék, jelentse a püspöknek és kérjen segítséget. Az 1687-es kissárosi zsinat újra foglalkozik az iskola ügyével, főleg az anyagiakkal. Ezután a tordai pap mellett a kolozsvári plébános lesz a másik kurátor, s ezekhez társulva a patrónusok egy inspektora is ellenőrzi a pénzkezelést. 1698-ban a kolozsvári főtanács előírja, hogy a diákok csak akkor jelentkezhetnek a „kolozsvári nagyobb iskolában”, ha Tordán közvizsgálatot állottak ki, s a rektortól ajánlólevelet kaptak. Az 1701-es kolozsvári főtanács meg arról dönt, hogy évente pünkösd előtt egy héttel rendezzenek gyűjtést a tordai iskola fenntartására.

E korszakból a legtöbb adat a rektorokra nézve maradt fent. 1710-ig 27 rektor nevét ismerjük⁶, egyik-másik alig pár évet töltött itt. Általában a kolozsvári kollégium szeniorjai kerültek Tordára, innen vagy elmentek falusi eklézsiákba lelkészkedni, vagy külföldi tanulmányokra távoztak. A híressé váltak közül is csak kevesen alkottak maradandót tordai rektorságuk idején. Az első jeles itteni oktató a helyi születésű Bogáti Fazakas Miklós (1548-1592?). Az 1570-es évek második felében, majd 1583-84-ben rektor. Bibliai históriák és históriás énekek szerzője, főműve a zsoltárok igen sikerült verses fordítása. Ó

is kolozsvári pap lett, akárcsak Szentmártoni Bálint, az iskolaépítő rektor, akit 1596-ban hívnak a kolozsvári iskola élére. 1598-99-ben Csanádi Pál (1572-1636) a tordai rektor. Mihály vajda pusztításai elől menekül Kolozsvárra, ahol az iskola lektora lesz, 1603-1608 között itáliai egyetemeken tanul. Orvosdoktorként tér haza, 24 évig kolozsvári rektor, majd négy esztendeig unitárius püspök. 1607-1610 között Cromer Péter vezeti a tordai iskolát. Naplójából derül ki, hogy évről évre a városi tanács fogadja fel, s a piaci templom körüli üres bolthelyiségekben tanít (az iskola a Basta-féle pusztítások miatt romos lehe-tett). Ő az első, aki külföldi tanulmányok után rektoroskodik Tordán: 1603-1607 között a bécsi egyetem diákja volt.⁷

Ez időszakból még ketten emelkedtek a püspöki székbe. Az 1646-47-es tanév rektora, Járai János külföldi tanulmányok után Kolozsvárt tanár, lelkész és végül pár hónapig főpásztor lett, fizika tankönyvet is összeállított. 1636-37-ben Kövendi Nagy Mihály állt a tordai iskola élén, 1691-92-ben töltötte be a püspöki széket. Kettejük közt 1647-48-ban Désfalvi Veres Miklós, későbbi főjegyző és Árkosi Ferenc, később akadémiákat járt kolozsvári tanár vezette az iskolát.⁸ A korszakot záró utolsó rektor Szentiváni Bartók János (+1710). 1698-ban a kolozsvári iskolából vitték Tordára tanítani. Miután 1707 júniusában felszentelték, a megürült lelkészi állásba is őt választották. Ekkoriban zajlanak a kuruc-labanc küzdelmek. 1706-ban az osztrák és csatlós dán katonák az iskolaépületbe kvártélyozzák be magukat, majd ezt felgyújtják. A rektor megmaradt diákjaival a piaci templom cintermében, s a környező elhagyott boltokban tartja óráit, míg 1707 végén kénytelen ő is elbujdosni. Mándoki tartózkodása alatt Károlyi Sándorné kérésére 11 pontban összefoglalja az unitárius vallástételeket. Halálakor az iskolára szép beltelket, szőlőt és szántóföldeket hagyott.

Az 1710 előtti köztanítók, diákok sorából az iskola történetírója, Varga Dénes kettőt említ: Gyergyai Pál és Sárosi Gergely 1690-ből adatolt neveit.⁹ Az első bizonyára az unitárius egyház múltjában jelentős szerepet játszó kissoly-mosi Gyergyai család tagja, de - ha a dátum helyes - nem lehet a Kolozsvárra költöző, ott szenátorrá választott, s az 1734-es városleírás¹⁰ unitárius részről jegyző Gyergyai Pál (1689-1751). Ő különben rövid ideig Torockón rektoroskodott. Kolozsvári Dimien Pál (1655-1720) kolozsvári rektor, orvos is Tordán kezdte tanulmányait.

A hagyományos középtanoda száznegyven éve (1711-1849)

A szatmári béke megkötése táján, 1711 áprilisában a kolozsvári kollégium exaktorát, Karácsonfalvi Veres Andrást küldik ki Tordára rektornak. Ő a hagyomány szerint 16 kolozsvári diákot visz magával, akikkel megnyitja az iskolát, s akiket szétküld a környékre tanulókat toborozni, adományokat gyűjteni. Arról nem maradt feljegyzés, hogy a kiegészített épületet milyen segítséggel, mennyi idő alatt sikerült helyreállítani. Ettől fogva azonban már több okirat, 1711-től vezetett anyakönyv is segítette az iskolatörténetet.¹¹

Az épület lényegesebb átalakítása 1721-ben válik szükségessé. Ez év november 21-én az osztrák katonai főparancsnok, Virmont Damian Hugo hadi segédlettel elfoglalja a piaci templomot, sőt Keresztúri Sámuel lelkészt is - mi-

után nem hajlandó hitét megtagadni - kiűzik a parókiáról. Az unitárius híveknek megmarad az iskola, s annak nagytermét, az auditóriumot alakítják át imateremmé (oratóriummá). A rektori lakásból pedig tanterem lesz, a rektor egy patak parti faházban kap szállást. Ezt azonban 1743-ban elmossa egy árvíz, úgyhogy 1743-44-ben a mai utca felől egy három helyiséges kőalapú boronaház épül a mester számára.

A XVI. századi iskolaépület mind jobban romladozott, 1788-ban szükségessé vált egy új hajlék építése. A kis félszigetnek a túlsó, déli felére húzták fel az auditóriumot, a klasszist, az öt szobát boronafalakkal. A régi épület egy részét lebontották, a használható anyagot újraértékesítették. 1796-ban a nyugati véghez csatlakozó újabb három szobával és egy teremmel toldották meg az épületet. Mivel a patakpart lejtős volt, költséges alapozást kellett végezni. Így már az igényeknek megfelelő lett az épület. A régi helyiségekből csak az imaterem maradt fenn. 1791-ben aztán a főtanács megengedte, hogy annak helyére templomot építtessenek. A régi falakból egy sem bizonyult használhatónak, úgy hogy végül Sándor János várfalvi mester vezetésével 1791-92-ben egy teljesen új, díszes templom épült a régi iskola helyére. 1799-ben Barabás Dávid rektor az addigi faház helyett új, háromhelyiséges, pincés kőlakot építtetett mesteri lakásul. Ezek az építkezések nagyrészt az eklézsia és az iskola pénzén történtek, az egyetemes egyház csak az iskolafenntartást támogatta. Az intézet 1726-ban egy nagy csengettyűt öntetett, 1745-ben pedig egy kis harangot, amely 1755-ig templomi harangként is szolgált. Az auditóriumba hatszögű, kékre festett katedrát építettek, 1831-ben pedig rojtos, kék színű selyemzászlót kapott az ifjúság.

Az oktatási rendszer, az iskola belső élete nem sokat változott az előző korszakhoz képest, és e közel másfél század alatt sem. A jezsuita rendszer némileg módosított protestáns változatát alkalmazták az unitáriusok is. Két-három falusi elemi osztály után jöttek be a gyerekek a tordai gimnáziumba. Itt aztán három-négy évig az alsó tagozaton főleg a latin nyelvtant tanulták (deklínista, komparatista, konjugista, szintaxista osztályok), majd a felső tagozatra kerültek a poetikai és retorikai (orator) osztályokba, ahol már tógás diákoknak számítottak, teológiát, logikát, aritmetikát, sőt etikát is előadott egyik-másik rektor.¹² Az osztályokba sorolás nem volt merev, a tanulmányi előmenetel alapján történt a beosztás, a jó felfogású gyorsabban haladt. A legjobbak Kolozsvárt folytatták tanulmányaikat, rendszerint megismételték a retorikai osztályt, hogy elsimítódjék az esetleges szintkülönbség, majd beiratkozhattak a főiskolának tekintett filozófiai tanfolyamra, mely eleinte a lelkészképzést szolgálta, 1845-től a teológiai oktatás még újabb két évvel bővült.

Tordán hagyományosan az auditóriumban a rektor a poetákat, retorokat, néha a szintaxistákat is együtt oktatta. Mellette, irányításával az alsóbb osztályoknak egy-két kollaborátor, később preceptor (köztanító) viselte gondját. A rektort ebben az időben már rendszerint a püspök választja ki a kolozsvári rangidős diákok közül, s maga is iktatja be. Az új rektor pedig székfoglaló beszédet mond, utána a templomban prédikál. Ekkoriban a tordai rektorság tekintélyes állás, van aki évtizedekig megmarad benne. Az 1800-as években már külföldön tanultak is jelentkeznek Tordára. 1811-től az itteni rektornak ki-

jár a „reverendus” (tiszteletes) cím, s 1815-ben gimnáziumi igazgató-tanárnak kezdik titulálni. 1780-tól a rektor kinevezése az Egyházi Képviselő Tanácsban történt választás alapján történik, de a beiktatás továbbra is a püspökre hárul.

A tordai gimnáziumban működött a diákönigazgatás. Vagyis az ifjúság választott tisztviselők útján intézte belső ügyeit, tartotta a rendet. Itt hagyományosan nem választottak iskolafőnököt (szeniort), helyette az exaktor vagyis a számvevő volt a diáktársadalom vezetője és képviselője a rektorral szemben. Többször a legjobb utolsó osztályos diákok egyike töltötte be a funkciót. Rendszerint köztanítói megbízatást is kapott, s mint ilyen, a rektort is helyettesíthette. 1773-ban az Egyházi Főtanács úgy döntött, hogy a köztanítókat a kolozsvári kollégium diákjai közül a püspök válassza ki. Az eljárás nem működhetett, mert 1779-ben a főtanács visszatér az ügyre, s a rektorra bízta, hogy a Kolozsvárra menendő fiatalokból válasszon munkatársat. Az 1700-as évek végétől néha 3-4 preceptor is működik Tordán. Az utolsó két-három osztályban tanuló felsős, tógás diákok igen tekintélyesek, gyakran 20-24 évesek voltak. Ünnepekkor legációba jártak, s az alsóbb osztályosokat magántanítók-ként oktatták, amiért jövedelmet, gyakran kosztot kaptak. Ők voltak a szobagazdák (hospesek) is, feleltek a rájuk bízott helyiség rendjéért. Az iskolának nem volt étkezdéje. A szerencsésebbek családoknál, patrónusoknál kaptak kosztot, a többiek otthonról hozott ételből éltek.

Az 1775-ös torockószentgyörgyi zsinat kimondta, hogy a tordai diákok legalább négy ottani gimnáziumi év után kapjanak engedélyt a kolozsvári továbbtanulásra. Ebből a négy évből legalább egy fél év poetikai kurzus legyen. A diáklétszám a század végén száz körül mozgott, s az 1850-es évekig 150-re emelkedett.

Az 1778-as szentábrahámi zsinat először határozott arra nézve, hogy a kolozsvári és a tordai iskolák rendjére felügyelő gondnokok vigyázzanak. Általában két birtokos vagy tekintélyes személy töltötte be a tisztséget. Korszakunk idején az alsójárai Pápai és a martonosi Gálfi család tagjai szereztek érdemeket e tisztségben. Bőkezűen adakoztak és hagyakoztak is az iskola javára.¹³

Az iskola történetében a székelykeresztúri Unitárius Algimnázium 1793-as megnyitása hoz lényeges fordulatot. Ekkoriban már az erdélyi unitáriusok kétharmada a Székelyföldön él. A továbbtanulók eddig választhattak a tordai közép- és a kolozsvári főtanoda között. Egyes vidékek fiataljai hagyományosan Tordára jártak. Azért is volt itt létfontosságú a bennlakás. A székelykeresztúri iskola azonban rendre pont a Tordára készülő fiatalokat hódította el: a keresztúri intézet tulajdonképpen a tordai mintájára lett felállítva, de jóval közelebb esett. A tordai iskola a létszámcsökkenést azzal ellensúlyozta, hogy nagyobb számban vett fel más felekezettű diákokat. Ezzel viszont vallásközösségén belül veszített jelentőségéből. Az 1846 augusztusában az Egyházi Képviselő Tanács által a „Tordai Közép-oskola” részére jóváhagyott 54 paragrafust tartalmazó törvénykönyv jóformán az iskolai élet minden vetületére kiter, s leszögezi, hogy bármilyen vallású diákokra vonatkozik.

Míg az előző közel ugyanennyi évet kitevő korszakban 27 rektort sikerült összeszámolni, az 1711 utáni száznegyven esztendőre fele annyi iskolavezető esik. Ezek már nem csak átmeneti állomásnak, hanem élethivatásnak

tekintik az itteni tanítóskodást. Az iskolát újra beindító Karácsonfalvi Veres András utóda Dersi Simó István (1680-1719) 1711-1719 között rektor, tehetséges versszerző, sőt vígjátékiró. *Vir regius* című 13 felvonásos bibliai tárgyú darabjának 1713-ban kinyomtatott színlapja és programja is fennmaradt. A darabot 43 tordai diákkal adatta elő.¹⁴ Az előadásban szereplő egyik tanítvány, Kissolymosi Koncz Boldizsár lesz 1719-ben Simó utóda, s tizenöt évig vezeti az iskolát. Őt követően megint egy lexikonokban számontartott tollforgató lép a rektorságba: Kénosi Tózsér János (1708-1772). Huszonegy évig áll az iskola élén, s oly kitűnően oktat, hogy zsinati jegyzőkönyvi dicséretben részesül. Ő kezdi meg 1746-ban a tordai iskola újabb matrikuláját összegyűjtve a korábbi adatokat is. Nagy jelentőségű kéziratban maradt műveivel megindítja az unitárius egyháztörténetírást. 1753-ban pappá szentelik, s 1755-től bágyoni lelkész lesz. Itt megkezdett történelmi összefoglalóját Uzoni Fosztó István és id. Kozma Mihály folytatja. Az 1810 és 1813 közt rektoroskodó Barabás Áron azért figyelemre méltó, mert két évi bécsi egyetemjárás után vállalja a tordai rektorságot.

A korszak két legnagyobb egymást követő tordai igazgató-tanára irodalomtörténeti és egyháztörténeti szempontból is maradandót alkotott. A száz évet élt Abrudbányai Szabó Sámuel (1756-1856) három évet töltött Bécs, Prága, Lipcse, Göttinga, Jéna egyetemlein. Olyan jól megtanult németül, hogy négy regényt is magyarra fordított, melyek 1805-1813 közt jelentek meg Budapesten. 1795-től ő lett a székelykeresztúri gimnázium első tanára. Ottani állásáról lemondott, de két év múlva (1815) vállalta a tordai rektorságot: őt nevezik ki elsőként ide gimnáziumi igazgató-tanárnak. Az előregedő tudós rektorprofesszort az egyház 1830-ban Kolozsvárra helyezi a főiskola teológiai tanszékére, két év múlva pedig nyugdíjazza. Tordai utóda Aranyosrákosi Székely Sándor (1797-1854). Ő már Székelykeresztúrról kerül a kolozsvári főiskolába. Két bécsi tanulmányévet követően választják meg tordai papnak, 1827-től az öreg Szabó mellett teológiát, görögöt és matematikát tanít az iskolában, majd Szabót követően 1830-1832-ben ő a rektor. Innen Kolozsvárra kerül kollégiumigazgatónak. 1838-ban főjegyzővé, 1845-ben püspökké választják. Fiatal éveiben mint romantikus eposzíró válik ismertté. *A székelyek Erdélyben* (1822) még Vörösmartyra is hatott. A *Mohácsot* és a *Mikola Máriát* tordai évei alatt nyomtatták ki. Később főleg történelmi művei, tankönyvei szereztek neki dicsőséget. Ő írta meg egyháza első nyomtatott történetét (1839), és nevéhez fűződik az unitárius énekeskönyv 1837-es átdolgozott kiadása. Utóda, Darkó Mihály alatt kerül bevezetésre az új, Brassai-féle tanterv, s térnek át 1842-től a magyar tanyelvre. S épp Darkó vállalja el, hogy az új igényeknek megfelelő magyar alapszövegű *Latin nyelvtan* (1846) állítson össze. 1848 júliusában honvéddnek áll be, s 1849 augusztusában Zilahon hal meg kolerában.

Varga Dénes köztanító- és exaktor-jegyzékéből¹⁵ 129-en esnek erre a korszakra. Közülük az első Uzoni Fosztó István (1729-1777), aki 1711-ben volt exaktor. Később torockószentgyörgyi, majd bágyoni pap lett. Kiadott egy imádságos könyvet (1765), de főleg mint egyháztörténész, Kénosi Tózsér János munkájának a folytatója maradt emlékezetes. 1806-ban Koronka József (1790-1863) köztanítóskodott. Ő pár év múlva a keresztúri gimnáziumnak lett jeles

tanára. Életrajzi adatai szerint innen indult Ótordai Székely Miklós (1786-1843) későbbi kolozsvári tanár, püspök, Kövendi Fejér Márton (1812-1865) neves ügyvéd, politikus, egyházi tanácsos is. Az 1820-as évek végétől a tehetséges Kőváry-testvérek kezdik Tordán iskoláikat. Kőváry Józsa (1817-1875) közkedvelt költő, Kőváry László (1819-1907) történész, szerkesztő, iskolai alapítványtevő, Kőváry Endre (1836-1918) portréfestő, Kőváry Mihály (1837-1901) pedig jogász és sportember lesz. Az utóbbi kettő köztanítóskodott is. Szintén Tordáról indult Kovácsi Antal (1820-1892) latintanár és kolozsvári kollégiumigazgató pályája.

A megújulás útján (1850-1878)

Az osztrák önkényuralom alapján rázza meg az évszázadok óta alig változott protestáns tanügyi rendszert. Az 1850-ben bevezetett Organisations-Entwurf című tanügyi szabályzat olyan követelményeket állít fel az iskolákkal szemben, amelyeknek a protestánsok csak kevés tanintézetükben tudtak eleget tenni. Máskülönbem nem kaphattak nyilvánossági jogot. Gál Kelemen szerint¹⁶ az unitárius főbb iskolák közül a kolozsvári kollégium és a kereszttúri gimnázium részére sikerült megszerezni a nyilvános jelleget, a tordai és a torockói iskola magánintézetnek minősült. Varga Dénes nem tér ki arra, hogy utóbb mikor vált a tordai is nyilvános gimnáziummá. Kétségtelen, hogy mind a helyiek, mind az egyházi központ igyekezett a követelményeknek megfelelővé tenni az intézetet.

Az egyik követelmény a kellően tágas, egészséges iskolaépület volt, ahol osztályonként szét lehessen választani a tanulókat. 1858-ban az Egyházi Képviselő Tanács elrendeli, hogy az igazgatói lakást alakítsák át három tanteremmé. A rektor ideiglenes otthonba költözik, majd 1860-61-ben egy vásárolt Kisköves (Kazinczy) utcai telken felépítik a 3 szoba-konyha-kamara-pince összetételű új igazgatói lakást, melynek felirata: „Építtette az erdélyi Unitárius Vallásközönség nagyobhrészt az áldott emlékü kegyes alapító Turi Jobbágy András hagyatékából 1861-ben.” Ugyancsak a Jobbágy-féle hagyaték tette lehetővé az új iskolaépület felhúzását. Ebbe még a város is besegített. A Képviselő Tanács felszólítására Székely Elek felügyelő gondnok 1864-ben alakít egy 14 tagú építkezési bizottságot, melynek vezetésével a szeptemberi főtanács Kriza János püspököt bízta meg. A kidolgozott követelmények szerint Horváthy József építész dolgozza ki a terveket, melyek a rektori házat is magukba olvasztják. Lenne benne hat nyolc-nyolc ágyas lakószoba, öt tanterem és egy díszterem. Miután a terveket az illetékes fórumok elfogadják, több szakaszban készülnek megoldani a kivitelezést. 1865-1866-ban Schubert Péter kolozsvári kőműves pallér vezetésével megépítik a bejáró folyósót a templom felől, átalakítják a rektori ház három helyiségét, s déli irányba meg egy sarokszobát (auditóriumot) illesztnek hozzá, innen nyugat fele három helyiséget csatoloztatnak. Így összesen hét helyiséges az új épület, de még a régi is használatban marad. 1873-ig tart az adósságok kiegyenlítése. A képviselőtanács csak 1874-ben engedélyezi az építkezés folytatását, amikor a régi faépület már életveszélyessé válik. Most Szigethy Sándor felügyelő gondnok veszi kezébe az ügyet. Paulás Ignáccal egyszerűsítetteti az eredeti tervet, vagyis még öt helyiség-

gel toldják meg nyugat fele a hátra nyúló szárnyat. Így összesen 12 helyiségesé válik a kőépület. De a terep lejtőssége következtében az utolsó helyiség alatt egy 13. szoba is keletkezik, mely hol pince, hol tanterem, hol pedellusi lakásként szolgál. 1874 őszén adják át a kibővített épületet. A bejárati kapu felé pedig elhelyezik a „MUSIS ET VIRTUTIBUS SACRUM MDCCCLXV” (A műzsáknak és erényeknek szentelve 1865) feliratú, ma is ott lévő táblát. A régi főépület még álló részét lebontják, anyagából négy fáskamrát építenek. „S így sok áldozattal és fáradsággal felépült a szép és szilárd kőiskola épület, amelynek létrejöttét sokan óhajtották, de nem érhatték meg, és amely hivatva van századokig szolgálni a nevelés szent ügyét, amelyet a régi rozszant faépületek is oly híven szolgáltak” - állapítja meg Varga Dénes.¹⁷

Az Entwurf alkalmazása lényegesen megváltoztatta az osztálybeosztást is. Előírta a szakképzett tanárok alkalmazását és a szaktanár-rendszert. Vagyis nem lehetett tovább tartani azt az állapotot, mely szerint egyetlen rektor-tanár mellett és vezetésével minden szakképzés nélküli köztanítók oktassanak. Ennek tarthatatlanságát már a Brassai-féle 1842-től alkalmazott tanterv bevezetésekor felvetették az unitáriusok. De csak Kolozsvárt tudtak szakrendszert kialakítani, Tordán és Keresztúron tantermek és tanérek hiányában elhalasztották azt. Most a felsőbb kényszernek kellett engedni. 1854-ben ötosztályú gimnáziumnak minősítették a tordait, s 1856-ban a főtanács a tanári kar létszámát 4 rendes tanárban, 3 altanítóban és 2 elemi oktatóban határozza meg. Az utóbbiak a tordai végzetek közül is kiválaszthatók, majd 1859-től Kolozsvárról küldik őket. Ezt a keretet azonban csak nehezen tudták fenntartani. Az egyik rendes tanár a mindenkori lelkész lett, az egyik tanító 1873-tól a kántor. Még 1870-ben is az elemiben és az I-II. gimnáziumban osztálytanítás folyt, s csak az utolsó három osztályban működött szakrendszer. A diákok életkora egyre csökkent. Úgyhogy 1867-ben kimondják, csak a IV-V. gimnáziumi osztályosok tekinthetők tógás diákoknak. Az egyik tanító iskolafőnökként az épületben lakik, s ő irányítja a bennlakás életét. A hagyományos diákonkormányzat 1872 táján szűnik meg. 1872-től elkezdi a rajz és torna tanítását. 1874-től 1878-ig rendszerint 4 tanárból és 4 köztanítóból áll a tanári kar.

Varga Dénes iskolatörténete nem tisztázza egyértelműen az elemi tagozat helyzetét. Ez valamikor az 1800-as évek első felében önállósult osztályokká. A század második felében az I-II. elemiit összevontan, a III-IV.-et külön-külön oktatták, a jó előmenetelűek három év alatt is elvégezheték az elemi. A városban működött még egy-egy tanítóval két református és egy katolikus négyosztályos elemi fiúiskola is. A környező unitárius falvakból a gyermekek többsége az elemi osztályok elvégzése után jött Tordára.

Ekkortájt válik az iskolán belül fontosabb tényezővé a könyvtár. Ennek kezdeteiről nincs feljegyzés. 1746-ban a rektor lajstrommal adta át utódának, 206 művet sorolt fel. 1826-ban Gálfi József felügyelő gondnok 21 pontos könyvtári utasítást állít össze a mindenkori könyvtáros részére. 1856-ban kerül sor a könyvvállomány szakszerű felmérésére: 1070 sorszámgig jutnak el. 1857-ben a főtanács határozatban szorgalmazza a könyvtár gyarapítását, hogy a kolozsvári könyvtár duplumaiból küldjenek Tordára. E duplumok 1870-ben meg is érkeznek. 1875-ben táncvigalmat rendeznek a könyvtár javára. 1877-ben pe-

dig egy tantermet deszkafallal kettéosztanak, s egyik részét bepolcozzák. Ez lesz a könyvtár önálló helyisége. 1878-ig a mindenkori igazgató felelt a könyvtárért, azután külön könyvtárnokot választanak a tanári karból. Az első tanárkönyvtáros, Derzsi Károly 1880 nyarán 2070 művet és 57 kéziratot vesz leltárba. 1872-73-tól ifjúsági önképzőkör működött a felső osztályos diákok részvételével. Remény és Hajnal címmel kéziratok lapokat állítottak össze. Ifjúsági könyvtárunk 1878-ban 652 művet számlált. Az iskolának az 1870-es években volt még szerény földrajzi, növénytani, pénz- és ásványgyűjteménye, régiségtára.¹⁸

Az 1850-es évekig az iskolát egyetlen rendes tanára, a rektor vezette. Felettese volt az eklézsia, majd az Egyházi Képviselő Tanács, mint az egyetemes egyház reprezentánsa. A felügyelő gondnokok ennek helybéli képviselőiként tevékenykedtek. 1853-ban más tanintézetek mintájára Tordán is létrehozták az előjáróságot, itteni elnevezés szerint az igazgatóságot, melynek elnöke az egyik felügyelő gondnok lett, tagja volt a másik gondnok, a pap és valamennyi rendes tanár, előadója az iskolaigazgató. 1878-ig hetente, azután havonta üléseztek, s az egyházi felsőbb hatóságok utasításai szerint vezették a gimnázium anyagi és szellemi ügyeit. A felügyelő gondnokok ekkoriban tordai vezető tisztviselők: alispánok, polgármesterek, törvényszéki hírók. Miután többtagú lett a tordai tanári kar, az egyik rendes tanár kapott igazgatói megbízatást, egy 1863-as főtanácsi határozat szerint kétvétenként volt választandó az igazgató.

A század második felének legtekintélyesebb tordai egyházi embere Albert János (1821-1908) unitárius lelkész. 1845-től 1897-ig áll az eklézsia szolgálatában, kitűnő prédikátor, imakönyv szerzője. S emellett fél normával az iskola tanára, három ízben (1856-57, 1864-65, 1870-71) pedig ideiglenes igazgatója. Vallást és latint ad elő. Mellette az első két igazgató még inkább rektor: Sebes Pál (1786-1864) 32 évi torockói rektoroskodás után püspöki kérésre vállalja el 1850-ben a tordai iskola vezetését. Csegezi László is falusi lelkészségét szakítja meg 1857-64 között, hogy kezébe vegye a tordai iskolát. Váradai Károly (1841-1886) már kifejezetten tanárember. Még elvégzi a teológiát Kolozsvárt, majd egy évet Göttingában és Berlinben képezi magát főleg a természettudományokban; hazatérte után, 1866 őszétől kap kinevezést Tordára. Szeptember 1-én ünnepélyesen iktatják be, a Keresztény Magvetőben is közölt székfoglaló beszédet (*Nevelési igények*) mond, s négy évig kétségtelenül igényesen vezeti a rábízott intézetet. Akkor Kolozsvárra hívják polgári iskolai tanárnak, később igazgató, 1880-tól pedig tanfelügyelő. 1875-től Család és iskola címmel lapot szerkesztett. Mellette segéd- (1857), majd rendes (1864) tanárként tanított németet, földrajzot és történelmet Májai István (1830-1896). Az igazgatói székbe azonban nem őt, hanem a heidelbergi és müncheni tanulmányok után hazatért egykori tordai diákot, Pálfi Károlyt (1847-1888) választották. Mennyiségtant és természetrajzot tanított. Tizenhat évig vezette az iskolát. „Úgy beszélni, lelkesíteni, biztatni és tanácsolni, javítani és feddeni kevés ember tudott, mint ő” - írja Varga Dénes. A korszak legkiemelkedőbb tordai tanára kétségtelenül Derzsi Károly (1849-1905). Már Váradai utódként 1870-1872-ben segédtanár itt. Aztán 1872-1874-ben mint a londoni Manchester

College diákja folytat főleg klasszika-filológiai tanulmányokat. 1874-ben rendes tanáruvá választják Tordára. 1881-ben csak a püspök kérésére vállalja el az újonnan szervezett budapesti lelkészi állást. Ott ő megerősíti az egyházközséget, templomot épít, Unitárius Kis Könyvtárat szerkeszt. A Keresztény Magvető állandó munkatársa. Tizenhat év után megfáradva visszatér Tordára, ahol haláláig tanítja a latint és a görögöt. Kitűnő szónok és oktató. 548 kötetes könyvtárat végrendeletileg iskolájára hagyja. Az I-II. elemi osztályok közös vezetője 1872-től 1888-ig Iszlai Márton zeneszerző-kántor volt.

A köztanításra alkalmazott ekkori diákok közül Varga Dénes listájáról kiemeljük Benczédi Gergely (1839-1906) nevét. Itt 1858-59-ben oktatott, később a kolozsvári kollégium tanára és igazgatója, egyháztörténeti író lett. Benedek Áron (1843-1890) az 1864-1870 közti köztanító itteni tapasztalatait is gyümölcösztette kolozsvári tanítóképezdei tanárként. Kádár József (1850-1939), a Remény című diáklap megindítója, majd köztanító (1873) Désen lett polgári iskolai tanár, a vármegye monográfusa. Orbók Mór (1853-1930) matematikus, miután 1873-74-ben Tordán tanítóskodott s egyetemet végzett Budapesten, képezdei igazgatóvá emelkedett. Az 1877-78-ban oktató Barabás Ábel (1853-1918) unitárius lelkész, majd tanár lesz, jeles filozófus és irodalomtörténész. E korszakra esik Kanyaró Ferenc (1859-1910) kolozsvári kollégiumi tanár, irodalomtörténész, Gálfi Lőrinc (1865-1943) unitárius teológiai tanár és szerkesztő, valamint Józán Miklós (1869-1946) unitárius püspök tordai diákoskodása.

Beolvadás az állami iskolahálózatba (1878-1908)

Torda a XIX. század második felében gyors fejlődésnek indult. A kiegyezés táján 8800 lakosa volt, 1910-re már 13 455 lett a számuk. Ebből 9674 magyar, 3389 román, 100 német. Felekezeti megoszlás szerint 5407 református, 2798 görög katolikus, 2172 római katolikus, 1495 unitárius, 939 görögkeleti, 482 izraelita. A város 1876-ig Torda vármegye, majd Torda-Aranyos megye székhelye. Jelentős iparos és értelmiségi réteg él itt. Az iparnak egyelőre kedvezőtlen, hogy az 1870-es években a vasút elkerüli Tordát. Nyáron sósfürdőjét is sokan felkeresik.

E megyeszékhely városnak a kiegyezés után egyetlen magasabb fokú iskolája az Unitárius Gimnázium volt. Jóllehet, a továbbtanuló reformátusok tájékozódhattak Nagyenyed és Kolozsvár kollégiumai, a katolikusok Gyulafehérvár és Kolozsvár főgimnáziumai felé, a helyi igényeket e kisebbségben levő felekezet szerény algimnáziuma sehogys sem elégíthette ki. A város polgársága már 1869-ben mozgalmat indított egy négyosztályos állami alreál iskola felállítására, 1875-től egy polgári fiú- és leányiskola létesítését próbálták kiharcolni. A minisztérium az elvi engedélyt meg is adta, de a kivitelezés késett. 1876-ban a megye új tanfelügyelőt kapott Moldován Gergely író, szerkesztő, későbbi egyetemi tanár személyében. Ez az agilis szervező kezébe vette a polgári iskola ügyét, s 1877-re megszerezte mind a polgári fiú-, mind pedig a leányiskola felállításának a miniszteri jóváhagyását. A Pálfi Károly vezette Unitárius Gimnázium igazgatósága is figyelemmel követte ezeket az iskolaszervezési törekvéseket, tájékoztatta az Egyházi Képviselő Tanácsot és a püspököt is.

Tény, hogy a század utolsó évtizedeiben a felekezeti elemi iskolák, alig életképes gimnáziumi tagozatok egy részét az egyházak átadják az alkotmányos magyar államnak. Úgy tűnik, hogy az állam érdeke összeegyeztethető a magyar egyházak érdekeivel. A tordai unitárius iskolavezetés is élén Pálfival és a felügyelő gondnokokkal ezt az irányt karolta fel. Moldován Gergely 1878. június 20-án levélben fordult Pálfi igazgatóhoz felvetve annak lehetőségét, hogy az unitárius gimnáziumot alakítsák át polgári iskolává. A javaslatot az igazgatóság pártolólág terjeszti az egyházi központ elé. Pálfiék fő érvei közé tartozott, hogy az egyház egy nagy kiadástól mentesül, az intézet állami támogatással hamar megerősödnék, kifejlődnék. Az esetleg fenntartott Unitárius Gimnázium nem kerül előnytelen versenyhelyzetbe a jobb körülményeket kínáló, idővel főgimnáziummá fejlődő állami iskolával. 1878 augusztusában az Egyházi Főtanács Kolozsvárt nagyon nehezen tudott dönteni, végül 35 szavazattal 18 ellenében jóváhagyta az állammal kötendő szerződést.¹⁹ A szeptemberben a minisztérium által is elfogadott 20 évre kötött szerződés értelmében az elemi iskola továbbra is egyházi kezelésben marad. Az épület négy tantermét felszereléssel együtt használatra átadják az államnak. A szertárakat, könyvtárat közös használatba veszik. Az öt polgári osztályban a felekezet saját tanáraival fakultatíve taníttathatja a latint és a görögöt gimnáziumi tanterv szerint. Ez a kikötés azért volt szükséges, hogy a diákok minden nehézség nélkül folytathassák tanulmányaikat a kolozsvári kollégiumban. A könyvtárőr unitárius tanár lesz, az igazgatót is az Egyházi Képviselő Tanács jelölte két tanárból választja ki a minisztérium. A vezető testületben, a gondnokságban részt vesz az unitárius felügyelő gondnokok s az igazgató mellett az állam, a város és a megye egy-egy képviselője (összesen 6 tag). Az első tanévben az I-II. polgári osztály indul be, utána évente egy-egy. Az épületet az állam gondozza, s használatáért évi ezer forintot fizet az egyházi közpénztárba. Egy a múlt tapasztalataiból ihletődött, de talán előrelátónak is nevezhető kikötés: ha az ország élére nem alkotmányos kormány kerülne, vagy ha az iskolába nem magyar tannyelvet vezetnének be, azon tanév végén a szerződés érvényét veszti. Az intézet ezutáni neve: Állami Polgári Fiúiskola.

Ezzel egy érdekes szimbiózis jön létre, melyben rendre az állami jelleg felülkerekedik, s az unitárius egyházi érdekek háttérbe szorulnak.

A szűkös épület csak átmenetileg elégítette ki az állami igényeket. A 13 helyiséges épületben 7 tanterem volt, eleinte 3 unitárius elemi, 4 polgári iskolai terem, mikor átadták az ötödik termet az államnak, 1890-től összevonták a III-IV. elemi osztályt. Az I-II. elemi tantermet a kántortanító, a III-IV.-et egy-egy papjelölt, néha okleveles helyettes tanító, egyben bennlakó iskolafőnök oktatta. Az egyházé maradt a három lakószobás internátus és az egyhelyiséges könyvtár valamint a raktár. Volt egy közös várószoba is. Az állam két alkalommal kísérletet tett az épület bővítésére: egyszer egy nyugati kereszt szárnyat építtetett volna körbezárva az udvart. A képviselőtanács ezt nem fogadta el, az utcai szárny emeletessé tételét ajánlotta. A terv megszületésekor viszont olyan feltételeket szabott, amelyek az államnak nem feleltek meg. Nyilvánvalóvá lett, hogy a polgári iskola előbb-utóbb új telken fog önálló épületet emeltetni. 1894-ben rendezik az iskola udvarát. 1892-ben az egyház megveszi a Kazinczy

utca 2. szám alatti telket, s erre 1897-ben egy négyszobás összkomfortos tanári lakást épített. Ez már a második tanári ház.

Az elemin kívül az unitárius tanárookra csak a klasszikus nyelvek tanítása járul. Eleinte a diákok zöme vállalja ezeket a nem kötelező tantárgyakat, de idővel csökken népszerűségük, sőt jelentőségük is. 1882-83-tól megszűntetik a görög nyelv oktatását, 1892-93-tól pedig az V. osztályban már nem tanítanak latint, ezzel az V. osztály meg is szűnik. Ez utóbbi helyzet úgy áll elő, hogy korábban az V.-ben latint tanulók egyszerűen beiratkozhattak a kolozsvári kollégium következő osztályába. 1892-től azonban minisztériumi rendeletre a polgáriból csak felvételi vizsgával lehetett átiratkozni a gimnáziumba.

Az egyház vezette 3 helyiséges bennlakásban többnyire 40 vidéki fiatal lakott igen primitív viszonyok között. Mikor 1888-ban egy járvány több diák halálát okozta, a régi bútorzatot megsemmisítették, 30 nagy és 15 karikás ágyat, pléh mosdókat, új asztalokat csináltattak. A hiányzó étkezde pótlására 1891-től a város jobbmódú családjai felváltva egy 14 literes fazéknyi ételt főzettek naponta, s abból minden bennlakónak jutott. Az 1899-től beindított Berde-cipó osztás is sokat könnyített a fiatalok kosztolásán. Az internátusi felvételnél előnyt élveztek az unitáriusok. Hétköznap reggelenként a bennlakók précesen vettek részt, minden vasárnap 8 órától az igazgató vezetésével ifjúsági istentiszteletre került sor, mely után a fegyelmi ügyeket is megtárgyalták. A közvetlen felügyeletet általában az épületben lakó egyik tanító, az iskolafőnök gyakorolta. A szobákért a szobagazda felelt.

Az iskolának ezt a korszakát már több forrásból is meg lehet ismerni. 1873-1880 között a Keresztény Magvető *Iskolai értesítések* rovatában évente közli Pálfi Károly *Tordai középtanodánkról* címmel az összefoglaló jelentést.²⁰ Az 1879-80-as tanévvel Kovács János kolozsvári kollégiumi igazgató szerkesztésében megindult az *Értesítő az Unitárius Vallásközönség iskoláiról*. Ennek B. fejezete a *Tordai Középtanoda* minden adatát, tanár- és diáknévsort is tartalmazza. 1894-95-től kiválik és önállósul a tordai fejezet: *Értesítő a tordai Unitárius Elemi Fiúiskoláról és az Állami Polgári Fiúiskolában a vallásközönség által fenntartott és végzett középiskolai oktatásról*. Ennek tizenegy évfolyama jelenik meg 1904-1905-ig. Végül az újra unitáriussá váló iskola kiadja *A tordai IV. osztályú Unitárius Gimnázium Értesítőjének* 1905-1906 és 1907-1908 közötti három füzetét.²¹

Az állammal eleinte 20 évre kötött szerződést ugyanis még két alkalommal, egyszer öt, majd két évre meghosszabbítják. Így összesen 27 éves ez a szimbiózis. Ez alatt 3855 tanuló járt a polgáriba, s közülük 2225 tanulta a latint is. Tehát a többség a gimnáziumi irányt igényelte. A diáklétszám az 1870-es években 170 körül mozgott, ezeknek kevesebb mint fele elemista volt, az unitáriusok pedig 70 körül lehettek. A polgári iskolává alakítással az 1890-es években már 250-300 körüli lett a létszám, s az unitáriusok részaránya alig egy harmadra csökkent.

Az iskola 1896. május 9-én megünnepelte a millenniumot. Az udvaron 11 darab tölgyfát ültettek, s egy ezredéves emlékalapot gyűjtöttek, melynek kamataiból a magyar történelem és irodalom tanulásában jó eredményt elérteket jutalmazták.

Az 1888-tól az iskolát igazgató Varga Dénes és a felügyelő gondnokok is mindinkább elleneztek az állammal kötött szerződés meghosszabbítását, úgy vélték, ez a felekezetre nézve egyre hátrányosabb. Sikerült elérniük, hogy az 1904 októberi főtanács beindítsa a szerződés megszüntetését, az 1905 júniusi főtanács pedig elhatározza az önálló Unitárius Gimnázium I-II. osztályának a megnyitását. Varga Dénest kéri fel igazgatónak. Két helyettes tanár segítségével 106 beíratkozással meg is kezdik szeptemberben a tanítást. 1905. november 12-én, vasárnap, pedig Ferencz József püspök vezette 12 tagú kolozsvári küldöttség jelenlétében istentisztelettel összekötött ünnepélyes megnyitót tartanak, melyet 115 fős közebed zár le. Az elhangzott imákat, beszédeket külön füzetben is megjelentetik.

Az önállósulás csak szervezetenként valósul meg. Mert az épületben ott maradnak a polgári osztályok, s a polgári tanárai tanítják az unitárius osztályokat is. A szétválás elszigeteltsége már a második tanév unitárius értesítőjéből is kitűnik. A város és megye vezetői hosszas utánjárással elérték, hogy 1908 őszétől állami főgimnáziumot kapjon Torda. Ez az Unitárius Gimnáziumból fog kinőni, s mint az 1907. május 18-án megkötött szerződésből kitűnik, átmenetileg az unitárius iskolaépületet fogja használni. A tordai unitáriusok 1905-ben még elemijüket is megszüntetik, hogy a gimnáziumra elég pénz jusson. A harmadik, utolsó tanévben a gimnázium négy rendes tanárt iktat be és hattagúvá válik a tantestület. A négy osztályban 189 diák tanul, közülük 43 unitárius.

Az 1908 őszén Simon Ignác igazgatása alatt 12 tanárral és 272 tanulóval megnyíló Magyar Királyi Állami Főgimnázium története már nem kapcsolódik az unitárius felekezeti oktatásügyhöz.²² 1911-re elkészül az impozáns, ma is álló kétemeletes épület.

A korszak vezető tordai tanáregyénisége Varga Dénes (1851-1938). Maga is tordai diák, Kolozsvárt teológiát végez, papi szigorlatot tesz, aztán történelem-földrajz szakos egyetemi hallgató, 1879-1881 közt a londoni Manchester College diákja, hazatérte után azzal a feltétellel nevezik ki a tordai görög-latin szakos állásba, hogy szerezzen egyetemi diplomát. Ennek 1882-ben eleget tesz, az 1883-as vargyasi zsinaton pappá szentelik és rendes tanárnak választják. Az elhunyt Pálfi Károly helyére egyházi ajánlással őt nevezik ki a polgári iskola igazgatójává. Akárcsak Pálfi, tulajdonképpen három intézményt vezet: az unitárius elemi iskola és a polgári melletti unitárius tanszékek, az Állami Polgári Fiúiskola, valamint az Állami Polgári Leányiskola igazgatója egy személyben. Fordít angolból, a Keresztény Magvető munkatársa, szerkeszti az iskolai értesítőket. Fő munkái az iskolatörténetek. 1895-ben a milleniumra elkészíti a polgári iskolák 16 évi történetét, s ezt 1903-ban kiegészíti az újabb 9 év történetével.²³ Így egy negyedszázadot dolgoz fel. Évekig ő az iskola könyvtárosa, 1888-ban az intézet irattárát rendezi és lajstromozza. Miután az Egyházi Képviselő Tanács 1859 óta ismételen szorgalmazza a tordai unitárius iskola történetének megírását, 1893-ban a tervet is jóváhagyják, néhány kollegája segítségével Varga elkészíti a nevét megőrkítő művet: *A tordai Unitárius Gimnázium történetét*, s azt 1907 júniusában egy helyi könyvnyomdában 500 példányban kinyomatja. Igaz, hogy inkább adattár ez a kötet, de ha

nem születik meg, a II. világháborúban elpusztított iratok adatai veszendőbe mentek volna.²⁴

Varga mellett, mikor ez igazgató lesz, Borbély György (1860-1930) tölti be az egyházi klasszika-filológia tanszéket. A kolozsvári egyetemen szerzett magyar-latin szakos diplomát, 1888-ban választották meg Tordára. 1892-től az Aranyosvidék című helyi lapnak is szerkesztője volt. Ő állította össze az 1894-es *Tordai EMKE-Emlékkönyvet*.²⁵ Sportemberként is becsülték. 1896-ban áthelyeztette magát a zalaegerszegi állami főgimnáziumhoz.

Kettejükön kívül Adorján Domokos (1856-1907) kántor és okleveles tanító állandó tagja az unitárius tanári karnak, az I-II. elemi osztályt vezeti. A III-IV. osztály tanítói évről évre változnak.

Az önállóvá vált Unitárius Gimnáziumban Pap Domokos (1880-1970) és Major Sándor (1875-1922) a két első tanár a latin-magyar, illetve matematika-természettudomány tanszékeken. Lőrinczy Dénes lelkész tanítja a hittant, Adorján Domokos kántor a vallásos éneket. A következő években dr. Kemény Gábor latin-görög, Demeter Dezső német-latin, Kozma Béla természettudomány-földrajz, Fogarassy Géza magyar-latin szakosokkal bővül a tanári kar. 1907. december 19-én az unitárius templomban tartják Pap, Major, Kemény és Demeter ünnepélyes beiktatását, mindegyik székfoglaló beszédet mond. Különösen Pap Domokos és Kemény Gábor válik rövidesen a város művelődési életének vezéregyéniségévé. Pap Domokos az Aranyosvidék szerkesztője, 1909-ben *Torda és környéke* címmel turistakalauzt állít össze, s az első világháború után Gyallay Domokos néven a legjobb prózaírók egyike lesz. Vargát, Majort, Papot és Keményt rendes tanárként átveszi az állami főgimnázium.

A diákok hosszú névsoraiból itt csak három nevet emelünk ki, a Pálffi Márton (1873-1936) nyelvész-műfordítót, aki a kolozsvári kollégiumban magyart tanított, a Gálffy Zsigmondét (1886-1958), aki a kollégium latin-görög tanára és igazgatója lett, valamint a Varga Béláét (1886-1942). Varga Dénes igazgató fia volt, neves filozófus és teológus, egyháza püspökéül választották, majd a kolozsvári egyetemen kapott tanszéket.

A feltámasztott és megfojtott főgimnázium (1919-1923)

Az 1918 végén bekövetkezett államhatalmi változás Erdély területén a leggyorsabban a tanügyet érintette. A román állam átvette a magyar állam iskoláit, s ha néhol még meg is hagyták a kimenő magyar osztályokat, kétségtelennek tűnt, hogy ezek az intézetek rövidesen román tannyelvűvé lesznek. Így az egyházak, mint a kiegyezés előtti idők tanügyének szinte kizárólagos irányítói, vették kezükbe az iskolák sorsát. Sok intézetüket a századvég biztonságot sugárzó légkörében átadták az államnak, de az épület-felszerelés felett megtartották a tulajdonjogot. Többnyire szerződések rögzítették az állam és az egyház viszonyát ezen iskoláknál. A közhatalomváltozás után az egyházak jogi érvek alapján a szerződéseket felbontottnak tekintették, s az épületekben felekezeti iskolákat nyitottak rendszerint a volt magyar állami tanerőket alkalmazva. Eleinte a román állami szervek nem alakítottak ki egységes álláspontot ez iskolanyitásokkal szemben. Utóbb azonban a román állam, mint a magyar állam jogutóda, az egykori szerződéses iskolák épületeit lefoglalta román álla-

mi iskola létesítésére, a többi felekezeti iskolát 1923-tól a nyilvánossági jog megvonásával kezdte fojtogatni.

Az Unitárius Egyházi Főtanács új viszonyok közti első, 1920. augusztus 29-30-i ülésének jegyzőkönyvében olvasható a képviselőtanács iskolai ügyekre vonatkozó e jelentése: „[Egyházi] K[épviselő] Tanácsunk s főtiszt[elendő] Püspök úr az állami iskolák átvétele után felhívást és rendeleteket bocsátottak ki, hogy egyházközségeinkben a felekezeti iskolákat fel kell állítani. Ismeretes az [Egyházi] Főtanács előtt az a keserves küszködés, fáradozás, amivel az új felekezeti iskolák felállítása járt a román hatóságok ellenkező irányú intézkedései és több helyen a meg nem értés vagy félreértés miatt”.²⁶ Mégis sikerült 59 elemi iskolát szervezni, s a püspök 57 tanítót valamint 31 tanítónőt nevezett ki. „Visszaállítottuk nagy nehézségek között Tordán gimnáziumunkat főgimnáziummá fejlesztve és polgárral bővítve. Felállítottunk továbbá Székelyudvarhelyt is egy polgári fiúiskolát” - folytatódik a jelentés. Arrébb az is kiderül, hogy a Dávid Ferenc tér 1. sz. alatti régi gimnáziumépületet nagyjából kiürítették főgimnázium céljaira, csak a munkásbiztosító pénztár nem volt hajlandó kiköltözni. Megjavították a cserepezést. Hogy pontosan mikor nyílt meg az iskola, arra nincs adat. A Képviselő Tanács gyűléseinek jegyzőkönyve²⁷ szerint szeptember 13-án jelenti a püspök, hogy a „tordai régi unitárius gimnázium” főgimnáziumkénti megnyitására a lépést megtették.²⁸ A következő, december 6-i ülésen már a tordai igazgatóság egy felterjesztését tárgyalják. Valószínűleg novemberben nyílt meg a tanintézet. Igazgatója a már nagy tapasztalatú, de hetvenedik éve fele közeledő Varga Dénes lett, aligazgatója Palczer Károly. A tanári kar az állami főgimnázium volt tanáraiból került ki²⁹, s az onnan kimaradt diákok képezték a tanulóifjúságot. Az 1920 nyarán megtartott érettségien Gál Kelemen vett részt biztosként a központ képviselőjében.

Az 1921 októberének végén sorra kerülő főtanács³⁰ képviselőtanácsai jelentéséből kiderül, hogy a székelyföldi 45 iskolából 21 az épület állami lefoglalása miatt megszűnt. Úgy tűnik, hogy a tordai főgimnázium nagyobb nehézségek nélkül működik. A tanév közbert dr. Kemény Gábor rendes tanár „el kellett hogy hagyja” állását, új tanárokkul Kozma Imrét rendes, Barabás Béla tanárjelöltet helyettesi státusba nevezik ki. Megköszönik Varga Dénes és Palczer Károly „buzgó és önzetlen működését”. Az intézet munkáját a tanév folyamán Gál Kelemen szakszerűen ellenőrizte. Az új, 1921-22-es tanévre Major Sándort igazgatóul, Gál Jenő nyugalmazott táblai tanácselnököt felügyelő gondnokul választják. Az iskolaépülethől a betegségyező még mindig nem költözött ki.

Az egy év múlva, 1922 októberének végén megtartott főtanácsai ülés jegyzőkönyve ugyan végre bejelenti, hogy a betegségyező hivatal kiköltözött, de külön fejezetet kénytelen szentelni „A Tordán 1919-ben felállított nyolc osztályosra kiegészített főgimnázium ügyé”-nek.³¹ Idő közben megválasztották a második felügyelő gondnokot, dr. Balogh György személyében, s megalakították az iskolai gondnokságot, amelynek elnökéül „a felekezeti szolidaritás kimutatására” Dóczy Endre katolikus főesperest és Füssy József kereskedőt kérték fel. Többször is folyamodtak a közoktatásügyi államtitkársághoz az iskola nyilvánossági jogának elismeréséért. Végül 1922. május 3-án az érett-

ségi előtt megjött a nyilvánossági jogot megtagadó végzés. Annyit sikerült elérni, hogy az abszolvensek magántanulóként a kolozsvári kollégium tanárai előtt érettségizhettek. Kolozsvárról utazott Tordára a bizottság.

„[Egyházi] Képvisező Tanács tekintettel azokra a nagy áldozatokra, melyeket a tordai tanítató szülők az impériumváltozás óta a magyar kultúra érdekében meghoztak, továbbá annak erős tudatában, hogy a magyarságnak Tordán a középiskolai ifjúság nevelésének ügyét a kezéből kiadnia nem szabad, számotvetve az erőforrásokkal az [Egyházi] Főtanács jóváhagyása reményében egy alsótagozatú unitárius fiúközépiskola fenntartását kimondotta” - szól a jelentés. „Történeti alapon” kérték az algimnázium nyilvánossági jogának elismerését, s mikor azt elutasították, Sándor József képviselő segítségével Bukarestben fellebeztek. Az 1922-23-as tanévre 250 tanuló iratkozott be.

Az 1922 tavaszán fiatalon elhunyt Major Sándor³² igazgató helyére Fogarassy Gézát választják, aki már a régi algimnáziumban is helyettes tanár volt, s 1910-től az állami főgimnázium magyar-latin szakos rendes tanárává nevezetett ki. Az Unitárius Közlöny 1922 novemberében megállapítja: „A városi és vidéki szülők rendkívüli támogatásban részesítik az intézetet, melynek igazgatója Fogarassy Géza, gondnoka Gál Jenő ny. táblai tanácselnök és dr. Balogh György. Meglepő az a fáradozás, amit ezek az urak és a szülők az intézet érdekében kifejtenek”.³³

A román hatóságok - legalább elvileg - bizonyos feltételek teljesítéséhez kötötték a nyilvánossági jog megadását. Ilyen volt a megfelelő épület, felszerelés, szakképzett tanári kar. A tordai körülmények a főgimnáziumi elvárásoknak semmiképpen sem feleltek meg. Így több esélyt láttak az algimnázium engedélyeztetésére, s ez esetben a történelmi múltra is inkább hivatkozhattak. Azonban mindhiába. A tanulóknak, hogy a tanévet elismerjék, idegen bizottság előtt kell vizsgáznuk, s bizonyára csak kevesen kapnak átmenő osztályzatot. Mint sok más erdélyi magyar tanintézet esetében, ez Tordán is szomorú eredményre vezet.

Az Egyházi Képvisező Tanács jegyzőkönyvében több tétel is a tordai iskolára vonatkozik. 1923 januárjában elfogadják Gál Jenő felügyelő gondnok lemondását, helyére Albert István főmérnököt kérik fel.³⁴ 1923 márciusában tudomásul veszik az igazgató jelentését, hogy elrendezték az ifjúsági könyvtárat, s több könyvet bekötettek.³⁵ Hogy az 1906-ban több mint 4300 kötetet számláló nagykönyvtár sorsa mi lett, arra nem találunk utalást. Október elején Fogarassy igazgató jelentését tárgyalják, mely a tanév beindításának nehézségeit sorolja fel.³⁶ A képviselőtanács a gimnázium sorsa feletti döntést az elnökségre bízta. Az Unitárius Közlöny októberi száma megállapítja: „A kormány közegei addig húzták-halasztották az iskola ügyében kért nyilatkozatot, míg a szülők ide-oda elhelyezték gyermekeiket... Az unitárius egyház készséggel kitartott... Fogarassy Géza igazgatóé lesz az érdem, ha megmenti Tordán a székelly magyarság utolsó középiskoláját”.³⁷

Az 1923. november 4-5. napjain tartott főtanács már kész tényekről értesül.³⁸ Még tudomásul veszik Gál Jenő lemondását, Palczer Károly tanár távozását, s hogy a tanárok az iskolai év folyamán délután a gimnázium felső osztályainak már be nem iskolázható tanítványait készítették fel magánvizgá-

ra. S bár minden előkészület megtörtént, az 1923-24-es tanévet nem tudták beindítani.

Az előző tanév végi tapasztalatok után a módosabb szülők a környező városok nyilvánossági jogú iskoláiba iratták be gyermekeiket, mások az állami gimnáziumba iratkoztak. Csak a legszegényebbek maradtak az unitárius iskolában. Ezek szüleit értekezletre hívták össze, s kiderült, hogy képtelenek az iskolai díjakat fizetni. Megkeresték a tordai magyar testvéregyházakat, s azokkal is tárgyaltak az algimnázium magániskolakénti fenntartásának lehetőségéről. De semmilyen biztatást sem kaptak. Így a tanév nem indulhatott be. Az épületet és felszerelését átadták Lórinczy Dénes esperesnek megőrzésre. Az egyházközség, ha engedélyt kap, esetleg elemi iskolát vagy inasotthont létesíthet az épületben. Az egyházi vezető testület határozata így szól: „Főtanács a jelentésből meggyőződött, hogy az E[gyházi] Klépviselő] Tanács minden lépést megtett a csapás elkerülése érdekében. A történelem ítélőszéke elé bocsátja azt a kegyetlen elbánást, amelyben Torda városa és vidéke magyarságát a kormány részesítette azzal, hogy egyetlen magyar tannyelvű fiú-középiskoláját bezárásra kényszerítette.”

November 9-én ugyan a püspök nevében dr. Boros György főjegyző és Ferencz József egyházi tanácsos audencián jelentkezik a királynál, az iskolák szabadságának biztosítását kérték, s emlékeztetőt adtak át ez ügyben. Bizonyára a tordai gimnáziumról is szó volt benne. A király az ügy megvizsgálását ígérte.³⁹ Eredmény azonban nem mutatkozott.

Az iskolaépület máig is áll. 1923-tól hérbe adták helyiségeit. 1948-ban államosították és magyar tannyelvű általános iskolát nyitottak benne. Aztán román tagozatot is létesítettek. 1982 táján elköltöztették az iskolát, s az épületet egy kisipari vállalatnak adták ki, mely patkányfogókat gyártott. Jelenleg autókábel készítő üzemként működik. Állapota siralmas, helyiségei összenyitva, toldaléképületek csatlakoznak hozzá. Keskeny bejárati folyosója fölött még ott a latin nyelvű tábla: *Musis et virtutibus*. Itt már hiába keressük őket! A szomszédos unitárius templom még ápolja emléküket. Déli falán ma is látható az 1589-es első építkezést megörökítő szöveg.

A tordai gimnázium jelentősége

A tordai iskola Erdély egyik legrégebbi felekezeti tanintézete volt. Múltját 1557-től, de kőtáblával bizonyítottan 1589-től számíthatjuk. Az unitárius egyház fontosságában második iskolája volt. Ugyanakkor Torda városának, a megyének egyetlen felsőbb fokú intézete. Mint ilyen, a székelykeresztúri gimnázium megnyitásáig a székelyföldi unitárius fiatalok képzésében játszott fontos szerepet. Azután felekezeti különbség nélkül a város és a környező vidék fiataljait indította a műszak és erények jegyében a továbbtanulásra.

Irattára, diáknévsorai, sajnos, két ízben is elpusztultak, így nehéz felmérni az ott tanult diákok számát, s hosszas munkával lehetne összegyűjteni azon jeles személyek névsorát, akik hosszabb-rövidebb ideig ide jártak. A tanárok esetében könnyebb dolgunk van, mert név szerint ismerjük azt a 45 rektort s vagy 15 tanárt, akik szerepet játszottak az ifjúság oktatásában-nevelésében.

A diákok és rektorok pályája utóbb más tanintézetekhez, leggyakrabban a kolozsvári Unitárius Kollégiumhoz is kötődött. Így életrajzaikban legfeljebb említést kap e pár év. De szellemi arculatukat kétségtelenül a tordai gimnázium is csiszolta.

Elég itt, ha arra utalunk, hogy a tanárok sorából négy (Csanádi, Járai, Kövendi Nagy, Aranyosrákosi Székely), a diákokból három (Ótordai Székely, Józán, Varga) unitárius püspök került ki. Bogáti Fazakas Miklóst, Dersi Simó Istvánt, Szabó Sámuelet, Aranyosrákosi Székely Sándort, Gyallay Pap Domokost az irodalomtörténet is számon tartja. Olyan jeles egyház- és iskolatörténészek működtek itt vagy indultak innen, mint Kénosi Tőzsér János, Uzoni Fosztó István, Aranyosrákosi Székely Sándor, Kőváry László, Benczédi Gergely, Varga Dénes. És folytathatók a sort a kolozsvári kollégium híres tanáraival, igazgatóival, kitűnő prédikátorokkal, esperesekkel.

A csúcok mellett az átlag is fontos. 1873-1874-től 1907-1908-ig az értesítők közlik a diáklétszámot (mely nem mindig azonos Varga Dénes könyvének táblázatával). E 35 tanév alatt 7692-en tanultak a tordai algimnáziumban (elemiben és polgáriban is), ez évi 219 tanulót jelent. Ha a már csak Varga könyvében fellelhető 1835-1873 közötti 5277 diákot is ide számítjuk, akkor 12 969 tanulóról lehet tudomásunk. Ez az 1835-1908 közötti idő átlagának 180 tanulót eredményez. Ennyien jutottak be az akkori felfogás szerinti művelt emberek csoportjába e kétharmad században a tordai gimnáziumnak köszönhetően. Persze, eljátszhatnánk a számokkal: a korábbi századokban is, ha legalább 75 diákot feltételezünk, húszezernél több tanítvánnyal számolhatunk 1835 előtt. Nem kis erőfeszítésbe került ennyi fiatal taníttatása-nevelése az eklézsiának, majd az egyetemes egyháznak, főleg, mikor már a diákok többségét nem is az unitáriusok tették ki. De hagyománya, helye, feladata volt ennek a tanintézetnek, s nagy kár, hogy századunk elején fenntartása már meghaladta az egyház erejét. Találónan határozza meg szerepét Orbán Balázs: a gimnázium „szellemi világítótornya nemcsak Torda városának, hanem nagy kiterjedésű vidékének is”.⁴⁰

JEGYZETEK

¹ Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. Bp. 1986. II. köt. 30.

² Uo. 40.

³ Varga Dénes: *A tordai Unitárius Gimnázium története*. Torda, 1907. 274.

⁴ Orbán Balázs: *I.m.* 40. és Varga Dénes: *I.m.* 10.

⁵ Varga Dénes: *I.m.* 21., 25.

⁶ Varga Dénes: *I.m.* III. fejezete 66-168. A külön nem jegyzetelt adatok többségét Varga e művéből vettük át.

⁷ Adatait közli Szabó Miklós - Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*. (Szeged, 1992.) c. kötete a 2308 sz. (Petrus Claudiopolitanus) alatt.

⁸ A kolozsvári kollégiumban tanító vagy igazgatói tisztséget betöltők életrajzát közli Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története*. (Kolozsvár) 1935. II. köt. 364-585.

⁹ Varga Dénes: *I.m.* 161.

¹⁰ *Kolozsvár leírása 1734-ből.* Szerkesztették Páter Pál, idősb Pataki István, Gyergyai Pál tanácsosok és Füzéri György, a város főlesküdt jegyzője. Kolozsvár, 1944.

¹¹ Az egykor meglevő anyakönyvek bemutatása, felsorolása megtalálható Varga Dénes *I.m.* 209-211. lapjain.

¹² Az osztályelnevezések időről időre, iskoláról iskolára változtak. Az 1830-as években Tordán már eleminek megfelelő tagozat is lévén, a következő 9 osztály (csoport) működött: colligentes (szótagolók), legentes / declinistae minores (kis olvasók / deklinisták), legentes / declinistae maiores, comparatistae, coniugistae, etymologistae, syntaxistae, poëtae, oratores. Az utolsó két-három osztály tagjai voltak tógások. Vö. Varga Dénes: *I.m.* 211-213.

¹³ A felügyelő gondnokokról Varga Dénes *I.m.*-e külön fejezetben emlékezik meg (218-232.).

¹⁴ Kanyaró Ferenc: *Tordai diákok színi előadása 1713-ban.* Keresztény Magvető, 1904. 77-86., 204-209.

¹⁵ *I.m.* 161-166.

¹⁶ Gál Kelemen: *I.m.* I. köt. 377.

¹⁷ *I.m.* 65. Vö. még: Varga Dénes: *A tordai Unitárius középiskolai épület újra építetésének története.* Keresztény Magvető, 1889. 172-180.

¹⁸ Ezekre nézve lásd Varga Dénes *I.m.*-e X. fejezetét (361-380.).

¹⁹ A szerződéskötés körülményeit és feltételeit előadja az 1879-80. és az 1905-1906. tanévi értesítő, Orbán Balázs (*I.m.* II. köt. 49-50.) és Varga Dénes (*I.m.* 382-392.) is. Lásd még: *A tordai Állami Polgári Fiú- és Leányiskolának 16 évi története.* Írta Varga Dénes. Torda, 1895.

²⁰ Keresztény Magvető, 1873. 284-285., 1874. 268-270., 1875. 270-272., 1876. 248-250., 1877. 220-223., 1878. 234-239., 1879. 230-235., 1880. 262-266.

²¹ A tordai gimnáziumról szóló fejezeteket, majd az önálló értesítőket az igazgatók, Pálfi Károly, illetve Varga Dénes szerkesztették.

²² A rá vonatkozó adatok megtalálhatók A tordai M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítőjében. 1908-1909-től 1916-1917-ig Simon Ignác, ennek Jászapáti való áthelyezése után az 1917-1918-as kötetet Tompa Árpád igazgató szerkeszti.

²³ Varga Dénes: *A tordai Állami Polgári Fiú- és Leányiskolának 16 évi története.* Torda, 1895. 123 l.; Uö.: *A tordai Állami Polgári Fiú- és Leányiskolának 9 évi története.* Torda, 1903. 60 l.

²⁴ Varga korábban is írt néhány iskolatörténeti összefoglalást: *A tordai Unitárius középiskolai épület újra építetésének története.* Keresztény Magvető, 1889. 172-180.; *A tordai középiskoláról.* Tordai EMKE-Emlékkönyv. 1894. 53-61.; *A tordai Unitárius Gymnasium története.* Keresztény Magvető, 1905. 194-205.

²⁵ *Tordai EMKE-Emlékkönyv.* X. évi közgyűlés alkalmával és Jósika Miklós születése 100. évfordulója ünnepélyére. Összeállította Borbély György, az „Aranyosvidék” szerkesztője. Tordán, 1894. Varga előbb említett iskolatörténetén kívül Benczédi Gergely három unitárius tanár életét (131.l.), Volenszky Gyula a tordai iskolahálózatot (141-146.l.) mutatja be.

²⁶ *Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1921. évi augusztus hó 29. és 30. napjain tartott üléseiről.* Szerkesztette: Gálfi Lőrinc. Cluj-Kolozsvár, 1922. 41.

²⁷ *A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa gyűléseiről vezetett jegyzőkönyv* (a továbbiakban: *EKT jegyzőkönyv*) 1918-1921. (Kézirat) 116.

²⁸ A Keresztény Magvető nagy késéssel *Iskoláink* címmel számol be a tordai iskola újrarendezéséről (1922. 70.).

²⁹ Imreh Lajos *A tordai Unitárius Gimnázium (1557-1923)* című dolgozatában (Unitárius Közlöny, 1990. 3. sz.) felsorolja e korszak tanárait.

³⁰ *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30-31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése Jegyzőkönyve.* Szerkesztette dr. Boros György. Cluj-Kolozsvár, 1921.

³¹ *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 29-31. napjain Kolozsvárt tartott ülése Jegyzőkönyve.* Szerkesztette dr. Boros György. Cluj-Kolozsvár, 1922. 94-95.

³² *Major Sándor (1875-1922).* Keresztény Magvető, 1922. 114. és *Búcsú Major Sándortól.* Unitárius Közlöny, 1922. 58-59.

³³ *A tordai Unitárius Gimnázium.* Unitárius Közlöny, 1922. 181.

³⁴ *EKT jegyzőkönyv* 1921-1925. 167.

³⁵ Uo. 129.

³⁶ Uo. 226.

³⁷ *Tordai iskolánk sorsa.* Unitárius Közlöny, 1923. 179.

³⁸ *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. nov. 4-5. napjain Kolozsvárt tartott ülése Jegyzőkönyve.* Szerkesztette dr. Boros György. Cluj-Kolozsvár, 1923. 76-78.

³⁹ *A királynál.* Unitárius Közlöny, 1923. 192.

⁴⁰ Orbán Balázs: *I. m.* II. köt. 45.

FARAGÓ JÓZSEF

KRIZA JÁNOS ÉS A VADRÓZSÁK

1. Kriza Jánosnak a Petőfi útját egyengető népies költészete, sokféle ágazó műfordítói, közírói és szerkesztői-kiadói munkássága, a régi erdélyi irodalmi emlékek felkutatására és megmentésére irányuló fáradozásai, népnevelő munkája, unitárius papi-püspöki-teológiai pályafutása, s ennek során többek között a ma is megjelenő Keresztény Magvető megalapítása, nem utolsósorban pedig tükörtiszta emberi jelleme egyaránt megérdemli, hogy emlékezetünkben megőrizzük; mégis változatos és gazdag életművéből kétségtelenül *Vadrózsák* című halhatatlan székely népköltési gyűjteménye biztosított számára örökös helyet nemzeti kultúránk panteonjában.

„Tudva vagyon, minémű nagy szorgalmatossággal gyűjtögetik az Ánglusok és a Franciák nem tsak az önnön magok eleiknek régi verseiket s énekjeiket, hanem a távoly lakozó népekeit is. Az Olaszoknak hasonló igyekezetek

nem kevésbé esmeretes. Hát a Németeket avagy szükség-é előhoznom? (...) Ki nem tudja, mint kapnak ők a köz népek szájában forogni szokott régi verseknek, mellyeknek Volkslieder a nevezetek? Ezeket pedig leg-inkább attól az időtől fogva kezdték elő-keresni s haszonra fordítani, mióta az ő saját nyelveket, s azonn az ékes tudományokat láttatosan gyakorolják.”

Több mint kétszáz évvel ezelőtt a Magyar Hírmondó című pozsonyi lap 1782. év 5. számának élén ötlöttek e „Tudománybéli dolgok” az olvasó szemébe. Rát Mátyás, a lap szerkesztője az akkor Bécsben élő magyar nyelvész, Révai Miklós felhívását közölte, és dicsérőleg-pártfogólag ajánlotta a lap olvasóinak figyelmébe. Mai ismereteink szerint ez volt az az első nyomtatásban megjelent nyilvános felszólítás, amely angol, francia, olasz és német példák nyomán az olvasókat a magyar népköltészet gyűjtésére buzdította.

Azóta könyvtárnyi gazdag szakirodalom mutatta ki - és jogosan - a nyugat-európai példák közvetlen vagy közvetett hatását a kelet-európai (köztük a magyar) népköltészeti gyűjtések megindítására, ám ne feledjük, hogy a nyugati példákat azért vehettük észre és azért követhettük, mert a történelem nálunk is napirendre tűzte az elodázhatatlan társadalmi változások szükségességét. Mi több, a népköltészet ügye nálunk túlnőtte a jobbhágyarasztság társadalmi felszabadításának kereteit: mindazoknál a kelet-európai népeknél, amelyek még a XIX. században is a törökökkel vagy az osztrákokkal szemben nemzeti önállóságukért, függetlenségükért küzdöttek, a népköltészet kultusza a nemzeti fölszabadulás vágyaival, törekvéseivel is telítődött. A nemzeti nyelv jogainak, törvényes használatának biztosítása; a nemzeti irodalom megalapozása, megújítása vagy gazdagítása; a nemzeti öntudat fölébresztése és a nemzeti egység megvalósítása; az elnyomókkal szemben a nemzeti ellenállás megszervezése és a „népek tavaszának”, az 1848-as forradalmaknak szellemi előkészítése: mindezt a népköltészeti mozgalom is elősegítette, a nemzetté válás és a nemzeti szabadság kivívásának ügyét szolgálta.

Ezt a szolgálatot vállalta Kriza János gyűjteménye is.

Életre szóló szenvedélyének közvetlen indítékát - minden nyugati példa nélkül! - maga jelölte meg önéletrajzában: „Székelyföldön járásom alatt jöttem véletlenül azon észlelésre, mily sok ily régi kincs hever, senkitől sem figyelve meg, a nép alsóbb rétegeiben; s attól fogva *ez egyet* számtalan foglalatosságim közepett sem vesztettem el szemem elől.” Hátrább pedig az önéletrajz utolsó sorai tanúsítják, hogy mindennapi munkája után, életének összes gondjai között miként fordult a népköltészethez pihenni, megújulni és az alkotás szüntelenül áhított örömét ízlelni: „Hivatalom csoportos s folyamatos foglalkodásai miatt legfeljebb esti s éjjeli órákat szentelhetek olykor irodalmi dolgokra. Hogy valamit produkáljak, egyházi, sőt házi zajos nyughatatlan életem miatt sem volt arra módom s érkezésem. Egyedül a népköltészeti gyűjtések tették pihenő óráimnak soha félbe nem szakadó foglalkozását s szerezték legédesebb élvezetemet is. Ez érdekből, e célból levelezni sok meghitt barátimmal már életem kedves megszokásává, nélkülözhetetlen gyönyörévé lett - ezzel pepecselni, a gyűjtelékeket rendezni, szerkeszteni nekem mindennapi üdülés, amikor csak ezzel is lehet élnem.”

Ezek az egyszerű sorok, amelyeket az alkotó munka boldogsága sugallt, majdnem feledtetik sokféle keserű megnyilatkozását, és látszólag elrejtik azt a szakadatlan küszködést, amely a *Vadrózsák* sorsát kísérte. Hisz küzdenie kellett a veszttel forradalom utáni csüggedéssel és a Bach-korszak politikai-művelődési viszonyaival, amelyek nemhogy serkentették volna a nemzeti tudományok művelését, hanem megnehezítették, meggátolták, sőt sok esetben megtorolták azt; a cenzúrával és a könyvkiadás anyagi nehézségeivel, amelyek eltorlaszolták a *Vadrózsák* útját; az erdélyi arisztokratákkal, akik az ószékely néphalladák azonos vagy hasonló nevű negatív hőseiben osztályuk bírálataira ismertek; egyik-másik egyházi munkatársával, akik gyűjtőmunkáját püspökhöz méltatlannak, illetlennek találták, mert Kriza az aprócska, addig figyelemre nem méltatott folklórműfajok között még a káromkodásokra is rátalált; anyagi gondjaival, amelyek miatt lelki erejét meghaladó mellékfoglalkozásokat vállalt, s folytonosan a költészet meg a tudományművelés vágyának, valamint népes családja szükségleteinek két malomköve közt örlődött; gyöngé egészségi állapotával, vissza-visszatérő, éveken át húzódó betegségeivel, amelyek gyakran és hosszasan keserű tétlenségre kárhoztatták. S végül, de nem utolsósorban küzdenie kellett önmagával szemben is, hogy gátlásait legyőzve, ne csak az esti-éjszakai csöndes műhelymunkát, hanem annak végleges formába öntött, nyomtatásban megjelenő nyilvános eredményeit is kívánja és kedvelje.

Harmincegy éves volt Kriza, úgyszólván még ifjú, amidőn 1842-ben gyűjteményére az előfizetési felhívást kiadta. Ötvenkét éves volt, messze túl az emberi élet nyarán, amidőn műve 1863-ban napvilágot látott. A sors ezután még tizenkét évet adott neki, miközben esztendőről esztendőre, sőt hónapról hónapra egy második kötet megjelentésével biztatta-ámította önmagát és számos levelező munkatársát. Végül 1875 januárjában a Magyar Tudományos Akadémia vállalta az általa semmi erőfeszítéssel elő nem teremthető kiadás költségeit. Későn, mert megújult kedvvel alig foghatott hozzá a szerkesztéshez, amidőn tüdőgyulladást kapott és március 26-án elhunyt. Két hónapig élt abban a boldog tudatban, hogy gyűjteményének második kötete is megjelenik. A *Vadrózsák* címlapján így maradt örökre árván az „Első kötet” jelzés.

A *Vadrózsák* tehát Kriza Jánost egész pályáján végigkísérte. Az ő élete és munkássága a *Vadrózsák* nélkül elképzelhetetlen volna, mint ahogy a *Vadrózsák* is, ama mostoha körülmények közt egy emberi életnek tartalmát és célt adó szüntelen törődés eredményeként jöhetett csak létre.

2. Krizának a magyar folklórgyűjtés történetében úttörő előfizetési felhívásától a megjelenésig eltelt huszonegy évi késedelem miatt a *Vadrózsák* időrendben nem lehetett első népköltési gyűjteményünk; megelőzte több kisebb-nagyobb vállalkozás, elsősorban Erdélyi János *Népdalok és mondák* című korszaknyitó három kötete 1846-47-48-ban. A *Vadrózsák* azonban valamennyit, az Erdélyiét is fölülmúlta több olyan újításával, amely ma is kötelező a tudományos gyűjteményekben.

A korábbi gyűjtemények anyagukat általában földrajzilag szétszórta, vegyesen közölték, gyakran a gyűjtés helyének megjelölése nélkül, legfőképpen olyan tág jelöléssel, mint mondjuk Erdély, Alföld stb. Kriza a gyűjtőmunkát szerencsés módon a magyar folklórterület egyik legnagyobb és legjellegzete-

sebb néprajzi tájára, a Székelyföldre összpontosította, anyagát pedig a Székelyföldön belül - a további részletezést most mellőzve - három fő fejezetben rendszerezte: Udvarhelyszék, Háromszék Erdővidékkel és Marosszék - mindeniket szöveghűen és saját nyelvjárásával. Innen már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy utóbb a gyűjtők falunyi pontossággal tüntessék fel mindenik népköltészeti alkotás lelőhelyét. Kriza azonban itt-ott még az utóbbi igényt is meghaladta, mert szakirodalmunkban elsőként közölte három kiváló mesemondó nevét és rövid jellemzését.

Míg a korábbi gyűjteményekben és közleményekben túlnyomóan a népdal uralkodott, Kriza a népköltészet műfaji határait nagymértékben kitágította. Így a *Vadrózsákban* a *Balladák, dalok és rokonneműek*, valamint a *Népmesék* nagy fejezetein kívül olyan fejezeteket találunk, mint a *Táncszók, Találós mesék*, majd a *Népsajátságok* kereken tíz alfejezettel. Az előszóban Kriza azt ígérte, hogy a második kötetben *Mondák, Babonák, Álmodások, Népszokások, Innepélyek* stb. lesznek, s erre készülve a sajtóban olyan mutatványokat közölt, mint *Székely bölcsődal, Mit álmodnak a székelyek? Házassító nóták, Közmondások, Székely szólásmódok, Fogfájás ellen Urusság* (vagyis ráolvasás), *Gyermek-versikék, Párbeszéddek, Székelyföldi káromkodások és átkok, Székely adomák, Magánbeszéd, Tréfás ráfogások* stb.

Felismerte a műköltészet és a népköltészet kölcsönhatását, a folklorizmus és a folklorizáció folyamatát, s így került a gyűjteménybe a *Vegyesek* című fejezet is, *A néptől és Az íróktól* című két alfejezetével.

Mindezeket az újításokat azonban, amelyeket tovább sorjázhatnánk és részletezhetnénk, inkább csak a folkloristák veszik észre. Kriza azonban gyűjteményét nem (csak) nekik, hanem az egész nemzetnek: akkori és mindenkori olvasóinak szánta - őket pedig nem tudományos módszerével, hanem a székely népköltészet gazdagságával és szépségeivel igyekezett elbájosítani. A *Vadrózsák*nak ezt a szerepét és jelentőségét talán Ortutay Gyulának sikerült a legtalálóbban és legtömörebben megfogalmaznia: „Valójában Kriza gyűjteménye ébresztette rá olvasóit a balladák sötét pompájával, a dalok friss kedves-ségével s a mesék hűbájával a paraszti alkotások szépségére s egyben azok nemzeti értékére.”

Épp az olvasói igények igazolják, hogy a *Vadrózsák* kiemelkedett a folklor tudomány köréből, és a magyar irodalom egyik klasszikus műveként napjainkig - egyedül népköltészetünk történetében - öt teljes, sőt bővített kiadást ért. Részleges kiadásainak száma ennek sokszorososa, azt pedig, hogy - Kriza nevével, de még inkább neve nélkül - egyes meséi, balladáit, dalait és apróbb műfajait szétszórta, különböző tudományos gyűjteményekben és népszerű kiadványokban: antológiákban, tankönyvekben, kalendáriumokban, folyóiratokban, hírlapokban stb. jó százharminc év óta hol és hányszor láttak nyomdafestéket, egy bibliográfus számára nem kis feladat volna összekeresgélni és összeszámlálni.

A *Vadrózsák* nélkül a magyar irodalom sokkal szegényebb volna. Utána tucatjával jelentek meg a kisebb-nagyobb székely népköltési gyűjtemények, ám ezek a *Vadrózsák* jelentőségét nemhogy elhomályosították volna, hanem hozzásegítettek, hogy egyre jobban felismerjük és megismerjük értékeit. Kriza

egy emberöltőnyi munkával egyetlen kötetben annyi értéket halmozott fel, amennyit és amelyhez hasonlót utódaik közül senkinek sem sikerült találnia, hiszen az általa gyűjtött népi alkotások, különösen a klasszikus balladák, a folklór fejlődésének törvényei szerint utóbb az egész magyar népköltészetben átalakultak, elapadtak vagy megsemmisültek. Kriza műve foglalta össze nemcsak első ízben, hanem napjainkig a leggazdagabban, legváltozatosabban azokat a népköltési javakat, amelyeket a székelység évszázadok során megteremtett és felhalmozott.

Dr. MURVAY SÁMUEL főgondnok záróbeszéde

Tisztelt Hallgatóság!

A Magyarországi Unitárius Egyház nevében tisztelettel és szeretettel köszöntöm azt itt megjelenteket!

Nagy örömmel vettem részt a mai értekezleten. Élmény volt számomra meghallgatni az elhangzott előadásokat, amelyek a legigényesebb követelményeket is túlszárnyalták.

Bemutatták az Unitárius Egyház hozzájárulását a magyar kultúrához, de ezen túl átfogó képet kaphattunk múltunk, történelmünk vonatkozásairól, eleink munkájáról és helytállásáról a századok során.

Jövő elképzeléseink, terveink kialakításához igen fontos, hogy előbb múltunkat vegyük számba, mert a jövő építésének csak ez lehet a legmegbízhatóbb alapja és iránymutatója.

Ez a számbavétel a mai előadásokban maradéktalanul teljesült.

A visszatekintésre ma különben is nagy szükségünk van, mert a mögöttünk hagyott évszázad jégkorszakába lelkünk annyira beledermedt, hogy már a múltunkat sem akarjuk elhinni.

Teljes fásultságban, a minden-mindegy letargikus állapotának küszöbén toporgunk...

A nagy országvesztés után most a tudatvesztés állapota fenyeget, és ehhez mindazok besegítenek, akik - különböző okokból, de mindenáron másodrendűvé szeretnének minket lesüllyeszteni.

Kitűnő találmány ehhez a divatos jelszó: a másság elfogadása...

Akik erre minket meg akarnak tanítani, mindössze arról feledkeznek meg, hogy mi unitáriusok már több mint négy évszázada hirdetjük és a gyakorlatban megéljük a másság elfogadását.

Igaz, fogalmaink értelmezése között rendkívül nagy a különbség, mert az a másság, amit ma úton-útfélen hangoztatnak, nem egyéb, mint az identitás - az önazonosság - teljes feladása.

Ennek egyenes következménye az önmagunkkal való meghasonulás, a lélek pusztulása, a teljes reményvesztés. Így válhatunk azután könnyen kezelhető szolganéppé, függetlenül attól, hogy Magyarországon vagy Európa melyik más államában lakunk.

Ezzel szemben a századok óta meghirdetett türelmi törvényünk éppen a teljes önazonosság megőrzését teszi lehetővé az ország minden együttlakó polgára számára, vallásfelekezeti, világnézeti stb. különbségektől függetlenül.

(Csak zárójelben említem a logikai következtetést: Ha nem így lenne, ha nem őrizhetné meg mindenki saját identitását, egyszerűen nem létezne más-ság, azaz többféle azonosság, tehát tárgytalanná válna a türelmi törvény: nem volna kivel szemben azt alkalmazni.)

Napjainkban, amikor olyan nagy szükség van önazonosságunk megőrzésére, mindent feladó reménytelenségünk leküzdésére, éppen történetiségünk és hagyományaink adják a leghathatósabb segítséget.

Többek között ezért is tartom rendkívül nagy jelentőségűnek a mai, magas színvonalú, értékes előadásokat, amelyeket hallgatva meggyőződhattunk arról, hogy mind egyházi, mind nemzeti vonatkozásban emelt fővel állhatunk a világ előtt. Szégyellnivalónk nincs, de büszkeségre annál több okunk lehet.

Múltunk tiszta. Sokszor kétségbeejtő küzdelmeinket is úgy vívtuk, hogy közelebbi, vagy távolabbi környezetünknek, szomszédainknak - és egész Európának - csak hasznára voltunk.

Önazonosságunk megőrzéséről beszélve nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a kisebbségi egyház tagjainak erős identitástudata van.

Ők az ellenállás kereszthordozói, akik erős küldetéstudattal, a legnehezebb körülmények között is vállalják feladataik teljesítését egyházukért, népükért. Előttük mindnyájan tisztelettel hajtunk fejet.

Kitartásuk, helytállásuk számunkra is követendő példa, annál is inkább, mert a lelki rombolás veszélye talán a mi anyaországi egyházrészünk környekén a legnagyobb.

Amit most itt tanultunk, az a mi számunkra példamutatás, amely arra kötelez, hogy a jövőben mindenkor keressük meg a kölcsönös segítség, a minél szorosabb együttműködés és összetartás minden lehetőségét.

Erre a közeljövőben igen nagy szükségünk lesz, mert az egyház helyzete egyre bizonytalanabbá válik.

Múltunk megismerése után jövőt építő terveink kidolgozásának kellene következnie.

Mint történelmünk során olyan sokszor, most is - rajtunk kívül álló okok - akadályoznak ebben.

A jövő stratégiája helyett a túlélés stratégiája ma az égető kérdés, amelyre minden erőnket összpontosítanunk kell.

Akikre Népünk rábízta, hogy őrködjenek sorsa felett, úgy tűnik, elárulják a szent Ügyet! Egy-egy leereszkedő vállvergetés, a pénzvilág cinikus hatalmasai részéről, vagy egy-egy vélt egyéni előny többet ér számukra, mint az ezredéves államiság könnyel és vérrel megőrzött tradíciója, amely arra kötelezi, hogy népünk minden tagját vagy csoportját a világon bárhol éljen is, minden lehetséges módon és eszközzel védelmezze.

A mai adott helyzetben még hangsúlyozottabb a mi kötelességünk, hogy testvéreinkkel és valamennyi keresztény magyar egyházzal összefogva, együttes erővel siessünk a bajban lévők megsegítésére.

Éreznetek, tudnotok kell: egyik-másik politikus még nem a NÉP és ha az egyének, saját vélt hasznukat hajszolva, el is árulnak minket, Egyházunk, testvéri keresztény magyar egyházaink és egész magyar népünk egységét megbontani nem lehet!

Megmaradásunk záloga mindnyájunk összefogása, erőink egyesítése, amelyben bízva nem adjuk fel a küzdelmet, mert tudjuk, hogy igazságos harcunk fölött a Gondviselés őrökdi.

Sajnos, távlati, szép tervek helyett egyelőre a pillanatnyi kényserhelyzet szorítójából kell a kiutat megkeresnünk, de múltunk ebben is biztatást jelenthet, hogy ne adjuk meg magunkat sorsunknak, nehogy egy nyomorult, elcsüggedt néppé váljunk.

Ragaszkodjunk vallásunkhoz, őrizzük meg egyházi és nemzeti értékeinket, nyerjük vissza önbecsülésünket, hogy a nagy közösségben egymásra találva együtt teremtsük meg a holdogabb jövőt.

Még egyszer megköszönve, hogy a mai tanulságos értekezleten jelen lehattunk, megköszönve az előadóknak azt a sok tudást igénylő, körültekintő munkát, amellyel előadásait összeállították, kívánom, hogy mire újból találkozhatunk, vonuljanak el egünkről a most tornyosuló nehéz fellegek, és a vihar utáni derű biztató optimizmusával láthassunk hozzá egy nyugodtabb, ígéretes jövő építéséhez.

Ne a reménytelenséget vigyük haza, hanem a hitet, hogy a Mindenható megtart és ezután is velünk lesz.

II.

Dr. GAAL GYÖRGY

A KÉTSZÁZ ÉVES KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS TEMPLOM*

Kolozsvár első unitárius temploma a XIV. században épült főtéri Szent Mihály templom volt. Ennek szószékéről kezdte el hirdetni 1566-tól Dávid Ferenc az unitárius tanokat. 1568-ban a tordai országgyűlés kinyilatkoztatta a vallásszabadságot, s ez lehetővé tette az új, unitárius hitelveken alapuló egyház megszervezését. Még az év márciusában a gyulafehérvári második hitvitában olyan győzelmet aratott Dávid Ferenc, hogy maga János Zsigmond fejedelem és udvari emberei is áttértek az új hitre. A hagyomány szerint a győztesen hazatérő prédikátor a kolozsvári Főtér Torda utcai szegletén álló kerek kőről mondott nagyhatású beszédének eredményeként az egész város unitáriussá lett. Ettől fogva másfél századon át a főtéri templom az unitárius egyház központi kegyhelye. A főkapujával szemben levő gótikus plébániaház pedig Dávid Ferenc és utódainak lakhelye, itt írják meg alapvető műveiket. 1693-tól itt és a szomszédos épületekben működött az Unitárius Kollégium is.¹

Az 1690-es Diploma Leopoldinum nyomán Habsburg-fennhatóság alá került Erdélyben újra megerősödik a katolikus egyház, s visszaköveteli korábbi épületeit. A szatmári békét (1711) követően a hatalom katonai erővel is támogatja a katolikus igényeket, s a templomokat rendre visszafoglalták. A kolozsvári főtéri templomot 1716. március 30-án szállta meg a katonaság.

Ettől fogva nyolc évtizeden át az unitáriusoknak nem volt templomuk a városban. Magánházaknál kialakított kis imatermekben tartották istentiszteleteiket. Fokozatosan négy gyülekezeti hely alakult ki: 1. Az 1660-ban hazájukból vallásuk miatt elűzött lengyel unitáriusoknak a Belső Monostor utca déli során levő, Lachovius András lengyel prédikátor hagyatékából származó háza; 2. A Belső Közép utcai, tanácsházon aluli püspöki ház, mely még 1666-tól az unitáriusoké, építkeznek is rajta, 1786-ig itt laknak a püspökök. Az új templom építési költségeinek fedezésére kényszerülnek a városnak eladni 1796-ban. Az fogadót működtet benne, majd lebontatja 1842-ben, telkét is felhasználják az új tanácsház építésekor. 3. Pákei János pap Belső Magyar utcai háza, innen rövidesen áttették az imák helyét az iskolává alakított szomszédos Huszár-féle házba. 4. Akáts István csúrija a Külső Magyar utcában.²

Magától értetődő, hogy ilyen körülmények között a püspöki székhely gyülekezetének legfőbb vágyai közé tartozott egy önálló templom felépítése. Ennek kivitelezésére csak a II. József-féle 1781-es Türelmi rendelet közzététele

* A Protestáns Szemle 1993. október-decemberi számában megjelent tanulmány kiegészített változata

után gondolhattak. Az 1786-ban megválasztott Lázár István püspök negyedszázados egyházvezetői munkálkodása idején 38 templom, torony és iskola épült fel.³ A jogi keret mellett az anyagi fedezet biztosítására is szükség volt. Az alapul szolgáló pénzüsszeget az az 5000 forintos kártérítés képezte, amelyet hosszas utánjárással 1783-ban sikerült kiutaltatni. Ezzel kárpótolta Bécs az egyházat az 1716-os templomfoglalásért. 1786-ban az egyházközség földjeinek eladásával gyarapítják a tőkét, s 1790-ben érik el azt a summát, amellyel már a terv megvalósításához kezdhetnek. Az első költségvetések, szerényebb tervrajzok 1790 nyaráról származnak.

A tényleges munkába lendülést a kollégium auditoriumában Petrichevich Horváth Ferenc főgondnok vezetésével 1791. július 10-én megtartott eklézsia-gyűléstől számíthatjuk. Ezen meghatározták, „hogy a templom a Magyar utcában a Pap és Cantor házok helyére építtessék, ha tsak más fundus nem fog adattatni az országtól vagy eő Felségétől, hogy penig annál tágasabban lehessen az építés, a Füsüs Kováts Mihályné eő Kegyelme háza megvásároltasék...”⁴ Az augusztusi gyűlésen már az építkezéssel kapcsolatos felelősségek szétoztására is sor kerül, elhatározzák, hogy a szükséges anyagokat az egyházközség szerzi be. Minden bizonnal itt döntöttek arról, hogy a Belső Monostor utcai, 1645-óta az egyház tulajdonában lévő emeletes ún. Pálffi-házat is eladják, hogy az érlette kapott 5000 forinttal növeljék a tőkét. Ugyancsak ekkoriban kerülhetett sor a megbízandó kőműves pallér kiválasztására. Bizonyára többekkel tárgyaltak, néhánytól költségvetést, tervrajzot is kértek. 1792. február 21-én értesítették a marosvásárhelyi Türk Antalt, hogy tervezete megnyerte az eklézsia tetszését, s hajlandók vele szerződést kötni.⁵ Türk addigi tevékenységi területe távolabbi erdélyi városokra esett. Besztercén és Székelyudvarhelyen katolikus, Erdőcsinádon református templom felépítésével és a marosvásárhelyi vártemplom renoválásával, újraboltozásával bizonyított kolozsvári jelentkezése előtt. Szabó Dezső feltételezi, hogy Petrichevich Horváth Ferenc főgondnok ajánlotta őt a kolozsvári gyülekezet figyelmébe.⁶ Tény az, hogy 1792. május 21-én megkötik vele azt a 14 pontos igen körültekintő szerződést, melyet a város két szenátora és szolgabírája hitelesít aláírásával és pecsétjével. Az egy ideig lappangó szerződés szerencsére megkerült, s az egyházközség irattárában a templomépítési köteghen található.⁷

A szerződés fontosabb kitételei közt szerepel a négyéves kivitelezési határidő. Az építőanyagokat az egyház adja, a mesterembereket a vállalkozó fogadja fel, a szerszámokat is ő biztosítja. Az építkezés folyamán a tervtől csak az egyházközség kérésére lehet eltérni. A pallér köteles mindig jelen lenni. Garanciaként leköti marosvásárhelyi és édesanyja kolozsvári házát, s a felépülés után hatévi jótállást vállal.

Az építkezési terület felszabadítása 1792 májusában kezdődött három ház lebontásával. A legrégebb a Szappany utcai sikátortól (ma Dávid Ferenc utca) számított második ház volt az unitáriusoké. Syrmer János szász unitárius pap és felesége Hints Zsófia 1708-ban kelt végrendeletével hagyta ezt az egyházra, de csak az örökösökkel való hosszas perlekedés után 1793-ban sikerült birtokba venni. Azóta papi lakásként használták. A sarkon levő ház egykor a Nagy Mihályé volt; örökösei, fia és két lánya 1781-ben adták el az egy-

házközségnek, attól fogva többnyire kántori lakásként szolgált. A harmadik házat Füsüs Kováts Györgynétől hármaskörrel 1791-ben szerezték meg. E teleknek csak egy részét építik be, másik része cintermül szolgál. Végül a templom hátsó végénél futó Szappany utca felől Mikó András telkéből vesznek hosszas perlekedés után 1794-ben egy 5 öl nagyságú területet, melyből 3 ölnyt „a templom díszességéért”, 2 ölnyt „a kántor udvara szélesedéséért” igényelnek.⁸

Az így kialakult téglalap alakú telken az engedélyek megszerzése után 1792. július 16-án Lázár István püspök imája kíséretében tették le az alapkövet. Pontosan a torony délnyugati szegletének fundamentumába egy kőláda alakjában: ebbe feliratos óntábla, üvegbe zárt három pergamentlap és az akkori fémpénzek egy-egy darabja került. A pergamenteken az egyház történetét latinul, a tisztségviselők névsorát latinul és magyarul örökítették meg.⁹

Az építkezés nagyjából a terveknek megfelelően folyt. Egy kisebb akadály merült fel, mindjárt az alapozáskor. Az utca lakóinak tiltakozása nyomán a tanács nem engedélyezte, hogy a toronytest kiugorjon a frontvonalból. Szerencsére Fischer Mátyás guberniumi aedilis director kedvezően véleményezte az unitáriusok fellebbezését, s így 1792 júliusában a tanács is megadta a hozzájárulást. Arról, hogy kikkel dolgoztatott a vállalkozó, nem maradtak írásos dokumentumok. Vicipallérjának is csak a keresztnévére maradt utalás, ennek alapján Klemis Antal jöhet számításba.¹⁰ Tudjuk viszont azok nevét, akikkel az egyházközség egyezkedett. Fennmaradt az Überlacher Antallal 1794. október 31-én kötött öt pontos szerződés a templom fedeléhez és tornyához szükséges ács munkák elvégzésére.¹¹ Ebben a mester kötelezi magát, ha művében „az ács mesterség regulája ellen hiba és héjánosság lenne, annyival inkább, ha amiatt romlás következne, mindazokat magam költségemen és materiálémból leszek köteles megigazítani, jóvá és állandóvá tenni.” Még ez év őszén, ha a kőműves munka lehetővé teszi, hozzákezd a fedél felállításához, nehogy az esős idő kárt okozhasson. A kőfaragó munkák elvégzésére Sindler Mihály és Hartman Antal, a lakatosmunkákéra Ungvári István mesterekkel szerződtek. Névjegyeik több helyt is megtalálhatók. Az ablakrámak elkészítésére Vass István helybéli mesterrel kötöttek egyezséget.¹² A különösen finom munkát igénylő szószéket Türk tervei szerint Lázár István költségén ismeretlen mester mintázta.

Néhányszor akadozott az építkezés, mert nem volt megfelelő építőanyag, emiatt meg is intették Kertsedi Dániel téglavetőt. Néha a pénzfedezet biztosítása is veszélybe került. Többször rendeztek gyűjtést, s rendre eladták ingatlanaikat, vagyontárgyaikat, hogy ne legyen fennakadás. Így is 2 torony „szarvzatát” már csak egyszerű sátozottként alakítják ki holdogabb időkre halasztva a delineatio szerinti barokkos fedélszerkezet elkészítését. Főleg a jövedelmezőségre gondolva kriptát építtetnek a templom alá. Ehhez az egykor ott állt házak pincéit kötik össze, toldják meg. A kialakított négy észak-dél irányú járat és a keresztfolyosó összesen 180 m²-et tesz ki.

1796 szeptemberében az egyházközség vezetősége aggodalommal állapítja meg, hogy a négy év letelt, s a templom még nem készült el. Az írásbeli figyelmeztetésre Türk levélben válaszol. Kéri, hogy ne siettessék, mert a lehető

legjobban akarja feladatát megoldani. „Nem nyereségnek okáért, hanem becsületért inkább és munkámból, mint remekből lehető megismertetésemért cselekedtem, melyet világosan tapasztalhat a nemes ecclesia.”¹³ Vagyis a mester ezzel a művével mutatkozott be Kolozsváron, s remélte, hogy a tetszetős munka újabb megrendeléseket hoz számára.

Az egyházközség Andrásovszki János kolozsvári jónevű harangöntővel három új harangot öntetett. Mindegyiken vitorlás hajós jelkép, fölötte latin nyelvű felirat s egy-egy bibliai idézet. A peremén e megjelölés: „A Kolozsvári Unitaria Ecclesia költségével öntettetett 1796. Me fundit Johannes Andrasovszki Claudiopoli.” A legnagyobb tízmázsás, rajta a *Per varios casus* (különböző alkalmakkor), a következő ötmázsás, ezen a *Portu meliore quiescam* (jobb kikötőben megpihenek), a harmadik két és félmázsás, oldalán a *Salva tantum ab alto* (üdvözet csupán a magasból) felirat. A negyedik harangot adományként kapta az eklézsia, súlya egy mázsa körüli volt, felirata: „Suki László 1787”, dísze pedig a Suki-címer.¹⁴ A harangokat először - az egész város örömeire - december 12-én este 6 órakor szólaltatták meg.

Dersi Bartha Mózes gondnok már december 4-én jelentette az egyházközségi közgyűlésen, hogy a templom elkészült, felszentelhető. Az ünnepélyes aktusra december 14-én került sor, amikor Lázár István püspök „Békesség ez háznak!” szavakkal bevezetett prédikációjával felszentelte a templomot.¹⁵

Az eklézsia erejét jócskán próbára tette ez a városi viszonylatban is igen tekintélyes építkezés. Az elszámolás után derült ki, hogy az összkiadás közel negyedét kölcsönből fedezték. Ennek törlesztése 1810-ig eltartott. Közben még orgonát is kellett építtetni.¹⁶ Erre nézve már 1796 decemberében határozatot hoztak, de csak 1804. április 26-án kötnek szerződést Metz Sámuel berethalmi orgonakészítővel, aki 1806-ban adja át tízregiszteres későbarokk hangszerét. A klasszicizáló kétrészes orgonaszekrény lakkozott fehér színűre festésére és aranyozására „Pictor Posoni György” mestert fogadják fel 1806 augusztusában. Az orgonát többször is javítják, bővítik. 1918-ban sikerült sípjait megmenteni a hadi célú beolvasztástól. Az 1920-as évek vége felé ez az egyedi hangszer nagyon leromlik, sípjainak egyharmada nem működőképes. Az egyházközség, ahelyett, hogy megjavíttatná, újat csináltat. A nagyváradai Szeidl Ferenc-cég ajánlatát fogadja el. A régi orgonaszekrény megőrzésével, s néhány régi síp felhasználásával 20 változatú hangversenyorgonát kap a templom. 1930. június 1-én Zsizsmann Rezső orgonaművész koncertjével avatják fel. Tárgyaltak az orgona akusztikai szempontból kedvezőbb elhelyezéséről is. Tóth István rajztanár és Demény Andor építész tervet készített egy bejárattal szembeni karzat kialakítására. Szerencsére a kivitelezés elmaradt. Itt említjük meg, hogy az orgonaépítés idején folyt a villany bevezetése is, 1930. november 30-án gyúltak először villanyégők a templomban.¹⁷

A templom alatti vizenyős talaj miatt a boltozaton már 1805-ben repedések mutatkoztak, melyeket Léder József építésszel javíttattak meg. A boltozat azonban tovább romlott, s 1830-ban már ennek lebontását latolgatták, amikor Alföldi Antal kőművesmester vállalkozott rá,¹⁸ hogy bontás nélkül megerősíti az épületet. 1831 áprilisa és októbere közt végzett munkáját a korabeli lelkész, jánosfalvi Sándor István így jellemzi: „Kolozsvári papságomban építtető biztos

T. Nagy Lázár úr felszólítására éppen általam, némely okos emberek tanácsából, egy Alföldi Antal nevű, újabb világtól el is felejtett pallért fogadott fel az eklézsia. Ez a bolthajtás két fő íve kulcsának mesterséges kiszedésével és faragott kövekkel lett újrakulcsolásával, továbbá az oszlopoknak hát megett, két fal között történt kitöltésével, még tovább: az oszlopok tetejének fenn, a hiuban nagy gerendákról erős vaskarokkal vagy kulcsokkal lett összehúzásával, és végre a templom falainak künn is erős oszlopokkal lett megtámasztásával és összenyomásával a templomot úgy megerősítette, miszerint azt annál jobban, megbontás nélkül, a világnak leghíresebb pallérjai sem tehették volna, elannyira, hogyha ez a renoválási mód nem használná, úgy egy sincs hátra, amely használjon. Isten tudja, már meddig tart!"¹⁹ Ekkorról származnak tehát a keleti és északi oldalon található kettős támpillérek és a kollégium falának támaszkodó, a síkatoron áthajló ívek. Alföldi a szó szoros értelmében megmentette a templomot. Az épület további renoválásaira 1910-ben, 1948-ban és 1967/68-ban került sor. Az utóbbi restaurációs jelleggel folyt, s az egyházalapítás négy-százados jubileumát előzte meg. 1996-ban a fedélszék megerősítésével és a cserepezés kijávitásával kezdetét vette egy újabb renoválás.

A templom előtti teret 1865-ben faragott kővel rakják ki, a résekbe forró meszet töltenek,²⁰ már korábban e területet ütköző kövekkel határolták, hogy szekerek ne hajthassanak rá. 1875 júliusában ért ide a Fótér felől a gránitköves járda. Már 1869-ben felmerült a torony héjazatának eredeti terv szerinti felemelése, de akkor még nem volt elegendő pénz erre. 1902-ben aztán Pákei Lajos - az eredeti delineatio szellemében - két változatot is kidolgozott a toronytető kialakítására.²¹ 1906-ban fogott munkához Dónát Ferenc ácsmester, s 1908 májusában került sor a mai barokkos hagymakupolás tetőzet átadására.²² 1889-1890-ben a templom előterét lengőajtókkal határolták el.

Szomorú a harangok sorsa. A kezdeti négyből ma csak a második van meg. 1849-ben a két kisebb harangot az eklézsia ágyuk öntésére áldozta fel. 1860 decemberében adományból kapott egy újabb 2 mázsa 88 fontos harangot a templom. Felirata: „A Kolozsvári Unitaria Szent Ecclesia számára öntötte saját költségén élete 75-dik évében idősb Fekete Pál 1860-ben [a] november 11-én 1855-ben elhalt kedves nője Hévízi Literati Juliánna emlékéül.” A túloldalon itt is a hajós jelkép volt található, s az öntőmester, Andrásosvzki János neve.²³ 1917 őszén a háborús rekvirálásokkor először a legnagyobb harangot kobozták el, leméretésekor 554 kg-ot nyom. 1918 áprilisában a Fekete-féle kis harangra is sor kerül.

A templom alatti kriptába 1797 májusa és 1854 januárja között mintegy 66 temetés történt. Alig néhány síron van felírtos tábla, de szerencsére három jegyzék is fennmaradt az itt nyugvókról.²⁴ Az eklézsia tagjai 50, a vidékiek 100 forintért kaptak koporsóhelyet. A kezdetekkor a templom nyugati oldalhajójából volt lejárát a kriptába. 1807-ben a gubernium megtiltotta, hogy a kriptá a templomból nyílják, s ekkor ezt a lejáratot befalazták. A keleti szellőztetőnyílásnál létesítettek új bejáratot: minden temetéskor kőműves bontotta ki, majd falazta be. 1854 májusában a gubernium végleg betiltotta a templomokba való temetkezést. Az itt nyugvók közül kiemelkedik a templomépítő Lázár István (+1811) püspök és utóda, Körmöczy János (+1836). Három főjegyző került ide:

Nagy Zsigmond (+1811), Tarcsafalvi Sylvester György (+1829), Füzi János (+1833), továbbá négy lelkész, három gondnok s ezek több családtagja.

A bejárati bal oldali kiskapu lengőajtótól határolt előtérben látható ma a híres Dávid Ferenc-féle kerek kő. Az Egyházi Képviselőtanács 1864. június 12-i gyűlésén hoz határozatot róla,²⁵ hogy az egykor a Torda utca sarkán állt, majd a Gyergyai család két házánál őrzött történelmi jelképnek számító követ helyezték el a templomba. 1868-ban végre be is szállítják, de csak a cinterembe. 1884-ben márványtáblával jelölik meg és vasráccsal veszik körül, s csak 1922 júliusában, Demény Andor gondnok és építész segítségével kerül mai helyére.²⁶ A szomszédságában látható szerény feliratú sírkő a Lachovius András 1691-ben elhunyt lengyel unitárius prédikátoré, aki értékes házat az egyházra hagyta. 1885-ben a közszemlére kitett, elhagyott kövek közt bukkantak rá, s Péterfi Dénes lelkész a kerek kő mellé hozatta. Innen 1924 őszén helyezték be az előtérbe.²⁷ Itt látható még Molnos Dávid kollégiumigazgató és főjegyző 1836-ból való magyarfeliratos kis sírköve.

A templomot elkészülte után közel másfél századon át az egyház- és művészettörténészek nem méltatták figyelemre. Kazinczy Ferenc 1816 nyarán látogatja meg, s csak annyit jegyez fel róla, hogy a kollégiummal együtt „új és csinos.” Hangsúlyozza viszont, hogy fölösleges rá a homlokzati felirat.²⁸ Egy évvel később I. Ferenc császár és Karolina császárné is külön-külön felkeresi, megcsodálja a templomot. A történész Kővári László városismertetőjében²⁹ a hatvanéves templomról alig egy sort ír: „Igen nagy épület, roppant boltíveit egyetlen oszlop se tartja.” Ez az állítás sem igaz, mert ha nagy fesztávolságra is, de vannak tartóoszlopai. A századfordulón jelennek meg az első városi útmutatók, kalauzok. Ezek pár sorban bemutatják a fontosabb épületeket. Az unitárius templomról alig van feljegyezni valójuk. Még építőjének neve is feledésbe merül. A mindentudó Kelemen Lajos 1903-as *Kolozsvári kalauz*ában sem említi adatait. Később viszont gyakori városnéző sétáin ismételtlen megkockáztatja a feltételezést, hogy a múlt századforduló táján élt legfontosabb unitárius építész, Ugrai László tervezhette a templomot. Talán dolgozatot is írt *Ugrai László, az unitárius templom és kollégium építéssze* címmel (utal rá Balogh Jolán könyve 47. lapján). Eléggé meglepő ez az állítás, mert 1888-ban Jakab Elek, 1892-ben Péterfi Dénes³⁰ is közzétette a templom alapjába elhelyezett, s az építész név szerint (Antonius Török) említő latin dokumentumot. Kelemen Lajos nyomán Balogh Jolán (*Kolozsvár műemlékei*, 1935), Biró József (*Erdély művészete*, é.n.; *Kolozsvári képeskönyv*, 1940), Zádor Anna-Rados Jenő klasszicizmusról szóló szakkönyve (1943), sőt még a *Művészeti Lexikon* 1968-ban megjelent IV. kötete is (Ugrai László címszó) átveszi e tetszetős állítást.

Lőrinczi Mihály teológiai tanár az 1950-es években jön rá, hogy Ugrai még diákoskodott 1791-ben, nem jöhet számításba egy ilyen igényes épület tervezésénél. Sikerült megtalálni kolozsvári születési anyakönyvi bejegyzését (1769. május 12-én keresztelték) és székelyudvarhelyi sírkövét (1830. február 7-én halt meg). A Lőrinczi útmutatásai alapján, az egyházközség irattárának felhasználásával írta meg 1958-ban Kecskés Lajos végzős teológiai hallgató szakdolgozatát: *A kolozsvári unitárius templom építése és leírása*. Ez a félszáz

alapos, jól dokumentált, mellékletekkel ellátott tanulmány egyértelműen bizonyítja, hogy a templom építője nem Ugrai, hanem Türk (Török, Tirk) Antal volt. Erre alapozott utóbb Mircea Țoca kolozsvári művészettörténész két román nyelvű értekezésében és a *Chujul baroc* (A barokk Kolozsvár, 1983) című könyvében. Ennek adatait értékesítette B. Nagy Margit is *Stílusok, művek, mesterek* (1977) című kötete Türk Antalnak (1750-1798) szentelt fejezetében. Szabó Dezső lelkész pedig doktorátusi rész-dolgozatot készített (1977) a templom építéstörténetéről. Az egy ideig lappangó, majd újra előkerült építkezési dokumentumok néhányát e sorok írója közölte 1986-ban.

Türk az akkori mintegy ezer fős gyülekezet igényeihez képest igen tágas, nagy befogadóképességű templomot tervezett. A 43,15 m hosszú, 21,25 m széles, 15,70 m magas hajójú, 33 méteres toronyfalú észak-déli fekvésű templom alapterülete 917 m². Hagymakupolás toronytetőjén a gomb 48,50 m magasan van. Az ülőhelyek száma 1000 körüli. Türk remekműve „a későbarokk, klasszicista és rokokó irányzatainak valami különös, szokatlan összhangját”-t teremti meg – írja Balogh Jolán.³¹ A templomtest szinte belesimul a homlokzatba, melynek főpárkánya közepén ívelt. A hajó és a toronytest közötti átmenetet urnás-volutás ovális ablakokkal díszített félormok biztosítják. A homlokzat három tengelyébe eső ajtókat-ablakokat szalagfonat béletű vakívek fogják össze. A központi tengely felett az IN HONOREM SOLIUS DEI MDCCXCVI (Az egyetlen Isten tiszteletére 1796) felirat. A központi ablak mellvédrácsa, a főpárkány dór fríze a klasszicizmus hatására utal. A templombelső kialakítása inkább barokkos, de újszerű a protestáns templomok szükségleteinek megfelelő tértagolása: Türk egy széles középső és két keskeny oldalhajót alakított ki, s ezeket a pillérek közé illesztett karzatokkal olyan ügyesen tagolta, hogy két egymást metsző ovális benyomását kelti a belső tér, s a dupla hevederekkel elválasztott cseh holtozat középső szakasza kupolaszerűen hat. Az akantuszleveles, rózsamotívumos, drapériás szószék kései rokokó jellegű. A templom végében levő ablak felett egykor fekete táblán aranyló betűk hirdették: „Az egyetlen egy Isten tiszteletére építette a kolozsvári Unitária Eklésia 1796”.³²

Türk ezzel a művével típust teremtett. A következő évtizedekben a templomot építtető gyülekezetek szeme előtt mindig a kolozsvári anyaegyház-község istentiszteleti hajléka lebegett. Ezzel magyarázható, hogy a torockói, székelyszentmihályi, kövendi, homoródszentpáli unitárius templomok Türk építészeti megoldásait, stílusát visszhangozzák. Kolozsvárt is fogalommá vált e templom: ha ma már nem is az egyedüli, de mindenki ezt emlegeti, ismeri unitárius templomként.

JEGYZETEK

¹ Vö. *Újtjelző évszámok az Unitárius Egyház múltjából*. In: Négyszáz év 1568-1968. Kolozsvár, 1968. 17-54. l.; Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története I-II*. Kolozsvár, 1935.

² Kecskés Lajos: *A kolozsvári unitárius templom építése és leírása*. Kolozsvár, 1958. [gépirat] 2. l.

³ Gál Kelemen: *I. m.* II. 448. l.

⁴ *A kolozsvári Unitar[ia] Ekk[lézsia] jegyzőkönyve 1767-1792.* 241. l. (A Belvárosi Unitárius Egyházközség irattárában.)

⁵ A templomépítésre, az orgonára és a templom használatára, javítására vonatkozó dokumentumok a Belvárosi Unitárius Egyházközség irattárában a Régi levéltár XXXIII. kötegében található. Ennek tartalmáról tájékoztat a Régi levéltár Regisztrumának 235-440. lapjain található mutató. 52 dokumentumot sorol fel. Közölve: Gaal György: *Okmánytár a kolozsvári unitárius templom történetéhez* I. Keresztény Magvető 1986. 18-27. l.

⁶ Szabó Dezső: *A Kolozsvár-Napoca-i unitárius templom építésének története.* Keresztény Magvető 1985. 226-240. l.

⁷ A szerződés teljes szövegét közli Gaal György *i.m.* II. Keresztény Magvető 1986. 83-87. l.

⁸ Az Unitárius Egyházközség 1. számú leltárkönyve (1807-1819) 25-35. lapján található a templom leírása és a négy telek története is. Közli Gaal György *i. m.* III. Keresztény Magvető 1986. 158-162. l.

⁹ Lázár István beszédét és könyörgését Ferencz József közölte a Keresztény Magvetőben (1892. 210-212.), az elhelyezett magyar nyelvű szöveget Szabó Dezső *i.m.* 47. jegyzetében tette közzé.

¹⁰ B. Nagy Margit: *Stílusok, művek, mesterek.* Bukarest, 1977. 43. l.

¹¹ Közli Gaal György *i.m.* II. Keresztény Magvető 1986. 87-88. l.

¹² A szerződések mind megtalálhatók a Régi levéltár XXXIII. kötegében és Szabó Dezső *i.m.* is kitér rájuk.

¹³ Régi levéltár Fasciculus XXXIII. nr. 18.

¹⁴ Vö. Jakab Elek: *Kolozsvár története világosító rajzai.* II. füzet. Budapest, 1888. 15-16. és Gaal György *i.m.* III. Keresztény Magvető 1986. 161, 165-166. l.

¹⁵ A Régi levéltár XXXIII. kötegének 28. darabja a beszéd és imádság.

¹⁶ Dávid István: *A kolozsvári unitárius templom orgonájának története.* Keresztény Magvető 1984. 95-99. l.

¹⁷ *A kolozsvári Unitárius Egyházközség jegyzőkönyve 1926-1932.* 284-285. l.

¹⁸ Az Alföldi Antallal kötött szerződést közli Gaal György *i.m.* III. Keresztény Magvető 1986. 162-164. l.

¹⁹ Idézi Kecskés Lajos *i.m.* 26-27. l. Alföldi Antalról lásd: B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben.* Bukarest, 1970. 293-295. l.

²⁰ *A kolozsvári Unitárius Eklézsia jegyzőkönyve 1864-1866.* 59. l.

²¹ Hírt ad róla az Ellenzék című kolozsvári napilap 1902. augusztus 22-i száma.

²² *A kolozsvári Unitárius Eklézsia jegyzőkönyve 1908-1915.* 12. l.

²³ Uo. 1847-1860. 364. l.

²⁴ A teljes névsort közli Szabó Dezső: *A kolozsvári unitárius templom kriptája.* Keresztény Magvető 1984. 24-29. l.

²⁵ *Az erdélyi unitáriusok Egyházi Képviseelő Tanácsa jegyzőkönyve 1864-re* 175. sz.

²⁶ Részletesebben ír róla Rezi Elek: *A kerekő.* Keresztény Magvető 1979. 167-170. A 75 x 100 x 120 cm-es homokkő márványtáblájának felirata:

„DÁVID FERENCZ / a hagyomány szerint ezen a kövön tartotta / a Torda utca szegletén 1568-ban, / midőn a gyulafehérvári / egyh. gyűlésről hazaérkezett, / azt a beszédet, amelyre / az egész Kolozsvár áttért / az unitárius vallásra. 1884.”

²⁷ *A kolozsvári Unitárius Eklézsia jegyzőkönyve* 1885. 43. l. és 1916-1925. 193. l.

²⁸ Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek* I. Kolozsvár, 1944. 63-64. l.

²⁹ K...y [Kővári László]: *Kolozsvár s vidékének ismertetése*. Kolozsvári Naptár 1851-re. 19-25. l.

³⁰ *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. Összegyűjtötte és közölte Jakab Elek. CCCXIV. okmány (662-666. l.). Ugyanazt közli Péterfi Dénes a Keresztény Magvető 1892. 212-215. lapjain.

³¹ Balogh Jolán: *Kolozsvár műemlékei*. Budapest, 1935. 37. l. A templom részletesebb művészettörténeti leírását adja még B. Nagy Margit (*I.m.* 1977. 42-45. l.) és Mircea Țoca (*Clujul baroc*. Cluj-Napoca. 1983. 40-52. l.).

³² Ezt a feliratot az 1968-as renováláskor - hogy a boltozást erősítsék - bevakolták, s szövegét felvésték a bal oldali előtér fehér márványablájára.

FARKAS DÉNES (közlő)

ADALÉKOK A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETÉHEZ

1. Közlés

Az egyházi levéltárban egy 1815-ből származó, érdekes írásra találtam, melyet Körmöczi János unitárius püspök jegyzett fel a fent említett esztendőben és amely értékes adatokat közöl a kolozsvári unitárius egyházköztség életével kapcsolatosan.

A jegyzet jobb felső sarkában kétszer írta fel Körmöczi püspök „Proba Calami”, mely az íronád kipróbálását jelenti. Ezt követően a következő cím szerint kezdi el írását:

A kolozsvári Nemes Unitaria Mater Ekllesiában az 1815-ik Esztendőben július 16-ik Napján tartatott Generalis Visitatit Szüksegesítő Okok meg érthetéseire egy Néhány előre botsátot Jegyzések. (az utolsó öt szó aláhúzva).

1° Ezen mi Hazánkban az Unitária Vallás 1560-ik Esztendőben Kolosvár Várossában vévén eredetét, elsőbenis a Kolosvári Unitaria Ekllesia fundalodot 's e kezdett meg erősedni, innen kezdet egész Erdély Országába minden felé ki terjedni, s' annál fogva minden környéki s az egész Hazában fundalodot Ekllesiáknak s az egész Unitaria közönségnek Ügye és dolga ezen Kolosvári Unitaria Anya Ekllesia fő igazgatásától kezdett függeni, s ez mint edes Anya ugy is kezdett gondoskodni valamint a külső Ekllesiák ügyeiről s bajairól, ugy a Kolosvári fő, a Szentpéteri és Tordai alsobb Oskolákról, s ezeknek tanítottóiról. Ezen okból minden kegyes Jóltevő Hitünk Sorsossai ugy nézván a Kolos-

vári Ekklesiát, mint az egész Unitaria Közönségnek édes Anyját, azon kegyes Alamisnájakat, Legatumaikat, melyeket az Unitaria Közönségnek, és Oskolának Segedelmezésekre fordítani elszántak ennek Anyai osztogató kezében kévánták le tenni. Ennek Cassájában adminisztráltattak a külső Ekklesiákból szedettetni határozatott Minden Collecták és apró alamisnák is.

2.º A kegyes Jóltévók Alamisnáí Legatumain, s az Ekklesiákból eszteni-dönként gyűlni szokott Collectákon kívül egyéb állandó és igen szép jövedelem kutfejeiis voltanak ezen Kolosvári Mater Ekklesiának.

a., A Plébániai Quarta (aláhúзва) t.i. a Kolosvári Határon termő Buza és Bor Dezmáknak egész Negyed része, mely a Haza Törvényei szerént az Helybéli Parochust illetvén mint hogy *az egész Város az Unitaria Vallást bévette* (kiemelés tőlem F.D.) önkéntesen jött az Unit Eccla birtokába.

b., Az Oskola Quartaja (aláhúзва), mely az egész Dézma quartának négy részekből állott, mint hogy ezen quartából az ötöd rész a Kolosvári szegényeknek és árváknak számára fordittani volt határozatva. Ezen Quartat II-ik János vagy Sigmond János Király 1562-be ... költ Donationalissa erejével ajándékozta a Kolosvári Oskolának a mely Donationak az után Báthori István, Báthori Kristóff, és Bethlen Gabor Erdélyi Fejedelmek is megerősítették. Meg jegyzést érdemel: hogy meg 1557-be egy junis a Tordán volt Ország Gyűlésben Isabella Kiralyné Sigmond János Király édes Anyja az elebheni Ország Gyűlésnek azon Végzését, mely szerént Kolosvárott és Mvásárhelyt ket pusztá klastromok Közönséges Oskola Helyjekül fordittasson határozattak vala, helybe hagyván Meg erősítvén a Kolosvárit ezen Dézma quártával meg is ajándékozta melyről a Kolosvári Magistrátuális Házba és a Piatzi templom kerítésének Dél felől való Ajtaja feletti faragot Köveken ez olvastatott: Donatio sum Regia Scholae horeditas hujus et pamperum qui Commoda? mea averterit hoc et Similia delcatur e libro viventium et memoria hominum A. D. 1557, de erről a János Király Donatiojában is vagyon emlékezet.

c., Ezeken kívül Zálogos Jusson nagy summa penzek mellet sok szép külső jószágai voltanak, melyeket rész szerint az itteni Refor Ecclával közösen használt, resz szerént tsak maga birt. ilyenek voltanak

1.º Asszonyfalva, f. és A füle, melyeket 1675.6642 Mfor zálogosítottak a Refor Ecclával együtt.

2. Apahidán bizonyos birtiot 1681 3150 M forin ezt is közösen.

3. Az Alparéti Malmot, Tartsa Házat és a Város két Toit.

4. Korodot 1000 Mfor 1671 és 1698. 1000 Mfor tsak az Unit Eccla

5. Vetzka, Tormapataka, Gyurkapataka, Kabalapataka, Hosszumező nevű falukot B. Szolnok Vármegyék 1671 be az Unit Eccla 10309 Mfor.

6. Fejérdén, Badokban, Dioson, Szutságba, KalotaSzkirályonis birt bizonyos rész jószágokat, SzPéteren egy 3 kövü malmot.

3.º Ezen meg nevezet jövedelem kutfejekből vették Salariumokat s fizetettek 1.º A Plebanusi quartából (aláhúзва) maga a Plebanus mint az Ecclesiának első Papja, a Pitzí Nagy és kis Templomokban, ugy a SzPéteri templomban Szolgáló Magyar és Szász Papok és Cantorok. 2.º Az Oskola quartájából (aláhúзва) pedig a Rektor v. Fő Mester, a Professorok vagy Lectorok, Praeceptorok v. collaboratorok, ebből járt a Deakságnak Septimanalis Divissioja a Mfort négy

D.68. 3.º A Superintendens (aláhúзва) a mint Papságot, vagy Professorsságot folytatott a szerént vette a Plebanusi vagy. Oskolai quartából fizetését. Ezen Cas-sából kezdette venni a Tordai Rectoris a Maga fizetését s a Deákság Divisioját, minek utána azon Gimnasium Szamára gyűlt Collectais ebbe kezdet administral-tatni.

4.^{or} Minthogy a megneveztetett Jövedelem kutfejek részt Szerént itten Kolosvárott, rész Szerént pedig ezen környékben voltak s magok a Salaristák is itten laktanak, természetesen minden jövedelmeknek Administratioja a Kolosvári Ekklesia Elöljárótól és Consistoriumától függet, melyben Fő Személyek voltak a Plebánus, a Superintendens, az Oskola Rectora vagy a Fő Mester, és két Fő Curatorok kik többnyire a Tanátsbéliek közül választottak s számadás terhe alatt is voltak, valamint a külső Jóságokbeli Ispányok, Tisztartók, a Quarta Háznál Számtartó, Quartások és Egyháziak A számadások Revisioiról a Consistoriummal egyetértőleg gondoskodott a Kolosvári Tanács a Magyar és Szász Nation lévő Consistorok és Centrum Vitalis Személyek közül rendelvén Exactorokat a Revisionak ideje lévén minden esztendőnek Januáriussa.

5.º Mindezekből elég világos az hogy a Plébanus, Püspök, Oskola Rectora a Kolosvári Consistoriumnak Tagja lévén az Ecclesia es az Unitaria Közönség köz Jövedelmeinek Administratioja mind ezeknek tudtával s rész szerént egyetértésekkel folytatattván nem lehetett Szükség Generalis Visitatioira a melynek fő tárgya az Administratioira 's egyebekre nézve is a Jó rendnek Fenn tartatása minden következhető károknak eltávoztatása s a ne talán megtörtén-teknek az hibázók által megtérítettése. Mind azon által

6.^{or} Tagadhatatlanul igaz a Protocollumok 's egyebb Irások bizonyittá-sánál fogva, hogy a sokféle csapások, szerentsétlen tüztámadások, Tatár futá-sokkal, Kurutzi kohorlásokkal történt fel predáltatások, éktelen Sarzolttatások, Nevezetesen minthogy ezen mű édes Hazánk a Nemzeti Fejedelmek alatt nem lehetvén Magára elégséges az idegen ellenséges erőnek ellent állani a Sorsnak változásai szerént kénytelenített most a Török Udvarnak, majd az Austriai Felsőleges Uralkodó Háznak protectioját keresni, segedelmezéshez folyamodni 's eszerént a magok közt is meg hasonlott Hazafiak és az egy más ellen tusa-kodó idegen Népek és Nemzetségek Hadakozásainak s egy más felváltó pusztításainak szinten 200 esztendőök alát hadi théátruma lévén az ebből folyó Inségek és Veszedelmek annyira el gyengítették gyakorta Városunkat 's ezzel együtt Ekklesiánkot is, hogy magán segíteni elégtelen lévén a Salaristák fize-tései fizetetlen maradtanak - ebből következtenek is zugóladások, panaszkodások, gyanakodások 's öszve szolalkozások; mint ha ezen Restantiák ki nem fizetésének nem annyiban az Ekklesia tehetlensége, mint a nagy jövedel-meknek helytelen végekre való fordittatása volna az oka mely tekintethen az Unitarius Státus külső és Nemesi Renden levő fő fő emberei Atyafiságosan meg is szolították a Kolosvári Ekklesia Elöl Járóit ezen dolognak a lehetőségit meg jobbittása aránt, amint hogy gyanu és Atyafiságtalan zugolodások meg szüntethetése, a Cassa administratiojának is jobb lábbra állithatása véget az Ecclesia értelmes és buzgó Elöl Járói által készítették bizonyos Plánumok 's Administrationis is Uj Organizatio, mint 1709-ben is, de hogy az efféle fogyat-kozások Generalis Visitatio által orvosoltassanak. arról nem is gondolkoztanak

's nem is gondolkodhattanak minthogy a Mater Ekklésia tulajdon jövedelmei tették a közös és Unitaria közönség közjövödelmének részét 's ezeknek Administratioja Concentralva egy egésszé lévén tetetve maga a Superintendens is ezen köz Jó Administratiojára Ügyelők köze Coordináltatván Fő Vigyázói Jusával nem élhetet 's hogy éljen szükségesnek nemis tartatott.

7.er Ilyetén modon folyt az Administratio, hol több, hol kevesebb folytatkozások közben jövetelével éppen azon szerentsétlen 1716 és 1718-ik gyászos Esztendőig, melyekben ezen Mater Ekklésia 's evel együt az Unitaria közönségis Minden belső és külső fekvő Örökségeitől, Templomaitól, Typographiajától, Plebaniatol, tulajdon pénzével Vásárlot Házaitól Quartaitól erőszakos uton és modon megfosztatott.

Ezen siralmas környül állások között látván az Unitaria Nemes Közönség a Kolosvári Mater Ekklésiának eddig volt Anyai dajkalodasa folytathatására elégtelenségét, hogy az Eccla terhet könnyebbithesse egész erővel azon volt e végre

a) Fő Curatorokká választattak a Gubernalisták Közül Consiliarius Biró Sámuel és Simon Mihály Urak 's ezeknek Adjunktusaiká tették a Plebanust és Superintendenst.

b) A Külsők közül is Vice Fő Curatoroknak tettek Itélő Mester Sándor Gergely, Dániel Peter és Gidófalvi Gábor Urakot a Kolosvári Ecclesia részéről pedig Borgandus és Teleki Ferencz Uraiméket.

c) Minden Tractusokban Inspector Curatoroknak választattak az Espe-restek melle két két buzgó nemes Atyafiai.

d) A Pénzbéli Oblatumok, Collecták 's Alamisnak Preceptorává választattak Kimita Jánost, a Gabona Oblatumok Perceptorává pedig Jövendtsi (?) Andrást.

e) Minden kegyes Jóltevő Hitünk sorsosait meg keresték az aránt, hogy tehetségek szerént kész pénzben, Buzában, borban, dez mában tégyenek ígéretek, azt esztendőnként praedálván egészben hanyatlásra jutot's Statusunkot 's *kolosvári Ekklésiánkot a végső elenyészéstől megmenthessék.* (Kiemelés F.D.)

f) Azonis egész erővel dolgozni kezdetek, hogy egy Capitalis Summát állithassanak leg alább 6 ezer forintokból állott 's ez Kolosvárrott ezüst zalogokra elocaltatnék, melynek Interesse fordittatnék a Papok, Professzorok, kolosvári és Tordai Rectorok fizettetésére, ezen jó végekre

8. Szükségesnek találhatot hogy a Statusbéli külső személyeknek és Ministeriumnak a Kolosvari Atyfiakkal mulhatatlanul szükséges Hármonia fen tartására, az egy más dolgainak költsönös tudhatására mind az három Statusból, a Miniszteriális külső és városi rendekből az Ecclésiiai dolgok közönséges Inspectiojára 's Administratiojára egy mixtum Consistorium formáltatnék és rendeltetnék mely ugyan a kolosvári Eccla particularis dolgaiba ne elegendjék, hanem tsak a Publicumra való vigyázat légyen fő tárgya de

9. Ezen Proiectumok és Planumok a kolosvári Mater Ekklésiával közöletvén, érezvén ez a maga tehetetlenségét 's a Status részéről tetetet Ígéreteknek is bizonytalan 's változható állapotját, hogy a maga Salaristái Papjai, Cantorai rövidséget ne szenvedjenek azon Planumokat el nem fogadta. Paf Protoc 47 ad A 1723 s annal fogva az az egység, mely eddig elé a Cassára és

jövedelmekre nézve tartott, meg oszlot; a Status maga kezébe vette a külső Eklésiákból 's Patrónusok beneficiumabol folyo Jövedelmeket s a Publicus Tanittok salariumai fizetését a Kolosvári és Tordai Oskola Rectorai és Deákság Septimanalissai fizetéseket is. Azonban

10. A Kolosvári Mater Eklésia hogy ezen nyomorult állapotjában is anyai szeretetét a lehetőségig megbizonyithassa magát e következendő prestátiokra kötelezte:

a., Hogy a Professoroknak szállást ad 's lakásul a maga Házeit által engedi

b., ket Collaboratoroknak vagy küsebb Classis Praeceptoroknak Esztendőnkent 32 forintokban ezutánis a Maga Cassájából fizetéseket kiszolgáltatja pag 46. hogy

c., Az egész Deákságra nézve az eddig volt Beneficiumokat a karátsoni Cantatiot, Böjti (?) vagyis Praebendalis Jövedelmek, a Karátsoni, Pünkösti és SzMihály napi dotationak (?) Beneficiumokat ezutánis gyakorlásba tartja és

d., Az Oskola kutjára gondot visel, a kéményeket sepreti a kisdeded Classissa körül való necessariumokat kipotolja, s ha ekörül derekas építést kívántatik abbanis konkurál. Vid pag. Prot. 50.

11. A Papokra és Cantorokra nézve pedig nem lévén semi állandó Jövedelme kentelenitetett a maga Tagjainak expis zelo tett és Esztendőnként téendő pénz, buza és bor önkéntes oblatumaiból gondoskodni s illyettén modon Salariumokat megállítani, amint hogy több rendbeli Eklésia Gyűléseken tanácskozáván ez aránt 1722-be 20 Januáris s Tiszt Superintendensnek Elölülése alatt az egész Eklésia Gyűlésében meg határozatott Hogy a négy Papoknak, kik enyi szamban voltak légyen anyi Salariumok, mint a boldogabb állapotban volt kettőnek t.i.

Pérez fizetések együt Mf 200

Buza együt Metr 240

Bor együt Ur 240

Pag Protoc. 44

Ad A 1722

A két Cantoroknak együt pénzt Mf. 25 Buza metr 24 Bor ur 24.

A két egyházfiaknak együt ft. 24, a Notariusnak Mft. 12. Mely határozás a Tiszteletes Salaristákkal is közöltetvén s azok ez aránti reflexiójakis meghallgattatván az elébbeni egész conclusum die 22 Gbis a 1722 Ujabbanis megállitattott. Vide protoc pag. 44. 46.

12. Ilyeten modon megkülönböztetvén az Unitaria közönség és Kolosvári Mater Eklésia Jövedelmeinek közös administratioja, valamint a Status a maga jövedelmei maga kebeléből választott Curatorok, Notarius és Egyházfiak által Domesticum Consistoriuma Fővigyázatja alatt kezdette adminisztráltatni. Végzetre.

13. Ezen idő pontol fogva azon egész idő szakaszban melyben a Tiszteletes Superintendensek Kolosvári Mater Eklésiának rendszerén való Papjai lévén Consistoriális Gyűléseikben Jövedelmeik Administratiojában, az arról készült számadások Revisioiban jelen voltak 's azokat Subscribáltak is a Generalis Visitationak forma szerént való helye nem taláthatott mint hogy a T. Superintendenseknek tulajdon jelenlétek minden fogyatkozásokat megjobbít-

hatott 's jóvátehető így folyt ez az 1777-ig esztendő-2-ik júliusáig. S így szorosán vétetettve az 1777-ig esztendőtől fogva ezen folyó 1815-ik esztendeig 38 esztendők lefolyta alatti számadások azok melyek a mostani Generalis Visitatio Super Revisiojának tárgyai lehetnek 's azoknak is kell lenniük.

A kézirat alján NB jelzéssel (Benczédi Gergelytől) a következő szöveg van felírva: A fennebbieket jegyezte Körmöczi János unitár püspök.

A kéziratot Székely Miklós püspök ládájában találtam.

2. Közlés

Az egyházi levéltárból ismerjük, hogy Körmöczi János unitárius püspök 1815-ben írásban kifejti, hogy milyen tényezők teszik szükségessé, hogy az ún. „Kolosvári Mater Ecclesiával” rendszeresen tartassék „G. Visitatio”. A kolozsvári anyaegyházközségben a XIX. század első felében az írások faggatása arra enged következtetni, hogy meglankadott a buzgóság, mely tette készítette az akkori egyházi vezetőket.

Ennek a ténynek két értékes bizonylatát szeretném közzétenni az alábbiakban.

Daniel Elek főgondnok egy levéllel fordul Körmöczi János püspökhöz, melyben az 1830. augusztus 30-án Dombón tartott Zsinati Főtanács egyik határozatára hivatkozik és amely levélnek vételezését biztosra vehetjük, ugyanis az iktatandó szöveget (az irat rezumátumát) a püspök a keltezés mellett saját kezével végezte el. A nevezett főgondnoki levél 1830-ban 228-as szám alatt nyert iktatást.

Az irat az e korra jellemző ívre készült, melyet összehajtogatás után spanyolviaszra nyomott bélyegző hitelesít. A levelet Székely Miklós jegyző írta meg. A levél tartalmi érdeme feltétlenül a főgondnoké, aki ezt aláírásával is hitelessé tette.

Külső oldalán a következő címzés látható: „Nagy Ajtai Fő Tisztelendő Körmöczi János Urnak Az Erdélyi Nagy Fejedelemségbeli Unitaria Sz: Ecclésiák és Nt. Oskolák Superintendensének - A Kolosi Dobokai Környékbeli Unitárius Sz. Ecclésiák Esperestjének Az Urban kedves Atyánkfiának atyafiságos indulattal - Hivatalból - Kolosvárt.”

Ime a levél:

„Fő Tisztelendő Superintendens Úr

Kedves Atyámfia az Urban!

Érzékenyül vévé ezen Sinati Fő Consistorion azon előterjesztést, mely Szerént az Isteni Tisztelet Helye Kolosvári Ecclésiánkban elegendő Számmal nem gyakoroltatik és a Vallásos Buzgóság több külső Renden levő Atyánkfiában hanyatlani láttatik; melynekis meg-orvosolhatása tekintetéből ezennel hivatalosan ajánltatik a Fő Tisztelendő Superintendens és Esperes Urnak: méltóztassék Kolosvári Ecclésiánkban Külső Ecclésiáink normája szerént minden Esztendőbe particularis Vizsgálatot tenni 's Templomunk nem gyakorlóit Szorossan Számha vévén ezeknek neveit tartatandó Fő Consistoriumunk elejibe esztendőnként terjeszteni. Atyafiságos indulattal lévén a Fő Tisztelendő Superintendens Urnak az Urban Szerető Atyafiai Daniel Elek főcurator sk. Székely Miklós Actuarius sk.”

A főgondnoki felhívás nem maradt visszhang nélkül, ugyanis Körmöczi János püspök az 1831. január 9-i levelében a következő szöveggel teszi meg intézkedését:

„Tekintetes Primarius Curator Ur

Kolosvári Tiszteletes Unitaria Mater Sz. Ekklésia!

A közelebb el enyészett 1830-ik Esztendő Augusztus Havában a Dombói V. Ekklésiában tartott Synati Gyűlésben a' Kolosvári Mater Unitaria Ekklésia mostani körülállásai és ezen nemes Ekklésia sok Tagjainak az Isteni tisztelet és közjó aránti nagy meg hidegedései 's ebből folyó több arolékos következett és következhető fogyatkozásokis fontolóra véttetettvén meghatározottat: Hogy a' Kolosvári Ekklésiánkbanis a' mi külső Ekklésiánkban fen álló Normativum szerint Esztendónkénti Esperesti Particularis Visitatio tartassék, és ezen Visitatio operatumat a Superintendentens, mint ezen kitsin környék Esperestje köteleztessék: ab Offoo Archidiaconatis Colosensis minden Ujj Esztendőben tartandó G. Consistoriumnak Gyűléseiben a' más Tractusaink Visitaoonis Relatioival reportalni.-

Melly Synati határozás igen jó Szent és a' Kolosvári Unitaria Ecclara nézve igen hasznos és sok tekintethen és közlebb avagy tsak azértis hogy ezen Kolosvári Anya Ecclanak el erőtlenedni kezdett Sorsa miben léte az ő keblében és édes anyai emlőin fel nevedett már jó erőben levő fiai elejiben terjesztetvén ezt mindenek meg tudhassák meg érthessék és ezen Édes Anya sorsát érezhessék, s annak gyámollására segéd kezeket nyujtani fel serkenhessenek, serkenhessenek és ösztönöztethessenek.-

Mint ezek az Istenes gondolatok már rég fel valának ébredve az én keblembe is - 's ebből történt az hogy én 1815 G. Visitatio kezdetem vala tartani ezen Sz. Eccla keblébeis, ennek boldogító következéseit remélve egész erővel dolgoztam, de azon Visitationis operatumnak bé végezhetésétől el zártak a' körülállások: én ezen Szent Eccla születésétől fogva minden körül állásait, változásait, azok okai s fundamentumaival ki világosító és egy egészen égybe függő tökéletes munka ki dolgozására törekedtem, szintén 300 esztendő el enyészett sok viszontagságokkal érdekelte idők homályaiból kellett-ezeket kikeresgélni, a datumok vagy nemléte, vagy eltévelyedése 's azokra utasító élő szavu hangok nem találtatván kéntelen valék mind ez oráig jegyzéseimet magános írásaim közt tartani - most azért ezen roppant operatumnak félbe szakasztása melletti köteleztetem particularis Visitatio tartani és in Statu quo találok a' Sz. Ecclaat a' Visgalatot el kezdeni; és azutaánra nézve folytatom és hami a' voltakkal mostis szorossan égyben függő dolgok fordulnának elő azok megjegyzésével 's a' lehetőségig igazításba teendő vétetésekkel ad uberiorem investigainem Nota benebe hagyni. Azért a' Tekintetes Curatoratusnak s Ecclésiának tudtára adom.

A Tiszteletes Mater Ecclésia Curatorátusanak

Kolosvár 9 Jn 1831

Az Urban Attyafia
Körmöczi János
Superintendens”

Ez a levélváltás hív bizonyítéka annak, hogy a XIX. század első felében tapasztalt „meghidegülés” tüneteit az egyházvezetés érzékelte és úgy világi, mint papi részről intézkedést fogantatosított az elhidegült lelkek melengetésére.

SIMÉN DOMOKOS

ERDÉLYI PARTIKULÁK ÉS PARTIKULISTÁK*

A modern pedagógiai rendszer az őst, az elődjét a partikula, a partikuláris iskolarendszerben találja meg. Az általános elképzelés úgy tartja, hogy a partikulát, mint iskolarendszert a 16-17. század hozta létre, a protestáns egyházak a sajátjuknak tartják, holott ezek a katolikus középkorból is ismeretesek azonos névvel. A kis és falusi, a nem teljes képzettséget adó iskolákat nevezzük partikuláris iskoláknak. A főbb iskoláknak történetét az arra érdemesek megírták, a partikuláris iskolák sokaságának története jórészt homályban maradt.

Igaz, hogy a reformáció jellegzetes iskolatípusává vált, a helyi adottságok és az oskolamesterek egyéni tehetsége és tevékenysége szerint, mert a tanítás tartalma megújult, új rendszert hozott.

A reformációval újjászülető partikuláris iskolákban kialakultak az iskolák fokozatai. Így voltak minden felekezetben:

1) Anyaiskolák, a legfelsőbb fokúak, mint az evangélikusoknál Brassó, Szeben, Eperjes, Lócse; a reformátusoknál Sárospatak, Nagyvárad, Debrecen, Nagybánya, Pápa, Kolozsvár, Marosvásárhely; az unitáriusoknál Gyulafehérvár, Kolozsvár; a katolikusoknál a leghíresebb a gyulafehérvári nagy hagyományú és a kolozsvári „főiskolák”.

2) A középjellegű iskolákat nem kívánom mind felsorolni, csupán a legkisebb felekezet, az unitáriusok iskoláit kívánom megemlíteni: Torda, Torockó megmaradt, később alakult a székelykeresztúri, elenyésztek: Hídvégen a Mikó Ferenc létesítette iskola, a Szenterszében a szombatossággal megszüntetett, Dés, Kolozsvár, Radnót stb.

3) A kisebb helységekhez kötődő falusi iskolák a legalsóbb fokozattal mindenütt működtek.

Kialakult a képzés rendje, ennek alapja a tagozatok nélküli iskolák, melyben egy kialakult tanterv, tananyag és módszer szerint tanítottak iskolatípusok szerint különböző szintekig. A magasabb szintű iskolákból verbuválódott az alsóbb iskolák „tantestülete”. Ezek a következő típusba sorolhatók:

1) A növendéktanítóóság a magasabb szintű anyaiskolák valamelyik szintjét elvégzett, vagy a külföldi akadémiákra menni szándékozó növendékek közül 2-3 évre kiment ifjából toborzódott.

* Elhangzott Csíkszeredában a Magyar Pedagógusok Szövetsége által rendezett tudományos ülészakon

2) A rektorok vagy oskolamesterek az iskolák vezetői voltak, nagyobb felelősséggel, bővebb jövedelemmel és állandóbb alkalmazással.

3) A preceptorság vagy collaborátorság az alacsonyabb szintű végzettségű növendékek közül került ki, rektorkisegítők voltak. Ez egyfajta gyakorlat volt úgy a világi, mint az egyházi pályákat illetően. Felkészítésük egyforma tanterv, tananyag és módszer szerint történt, melyet a tanítás alkalmával tovább adtak. Ideiglenes munkájuk után visszamehettek az anyaiskolába, vagy külföldön folytathatták tanulmányaikat.

A szegényebb sorsú, kisebb falvakban a pap volt a rektor-preceptor is, az adott község anyagi lehetősége szabta meg a jövedelmet (lásd a díjleveleket és a coquia-sorkoszt gyakorlatát.) A partikuláris iskolák színvonala, az egységes tananyag-módszer stb. ellenére, nem volt egyforma, mert a rektor-preceptor képzettségétől, egyéniségétől, igényes voltától függött. Ennek ellenére a legkisebb faluban is megtanították írni, olvasni és számolni a növendékeket (pl. Lokod). Úgy tapasztaltuk vizsgálódásaink során, hogy egy-egy igényes és lelkes rektor az általános szintnél a légmagasabbra is fel tudta emelni iskoláját (Kis- vagy Magyarsároson 1798-1858 közt mesterek voltak Biró Mózes, Czike András és id. Kisgyörgy József, kiknek iskolájukba 31 fiú és 25 lány, összesen 56 növendék is járt, köztük medgyesi szász és ortodox papnak készülő gyermek is, a legmagasabb szintig, a sintaxisig is tanítottak kiváló eredménnyel.) A szegényebb sorsban élők mellékfoglalkozást is kellett vállalniuk, fuvaroztak, falusi jegyzőséget vállaltak stb.

A vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsága szerint a legtöbb fegyelmi ügy a feljegyzések szerint a tanítók ellen íródott. Nem voltak szakképzett tanítók, túl fiatalok voltak a hivatásukhoz és a legtöbbben csak átmeneti, pénzgyűjtő időknek és pályának tekintették helyzetüket.

A fejedelmi korban és később is a partikuláris anyaiskolák mértéke Kolozsvár, Debrecen, Nagyenyed és Gyulafehérvár volt. Innen kerültek ki többségükben a patrónusok és a főnemesek gyermekeit tanító házi vagy udvari mesterek is. Dr. Dankó Imre debreceni professzor szerint a tömegben élt szegény unitárius székely közösség őrizte meg - kevés kivétellel - a maga ősi formájában és eredetében a 19. sz. közepéig a partikuláris iskolarendszert. Mivel a partikuláris iskolák egyik fő jellemvonása volt, hogy azonosultak jóbanrosszban az őket létrehozó és fenntartó-működtető közösséggel, a fellelhető forrásanyag pedagógia-történeti, néprajzi, művelődéstörténeti és vallástörténeti szempontból több figyelmet érdemelne.

A 17-18. századfordulón még több partikulában a latin iskola vagy gimnázium 1-2 osztálya, szintje is működött. A 18. században lassan elkülönült a vidéki iskolák rendje az előbbiektől és a 40-es években már „népiskola” nevet kapott (Küküllődombó), nagyobb létszámú növendékekkel.

A partikuláris iskolában a tanítók és a papok egyenlő képzést kaptak a filozófiai fokozat elvégzéséig, ezzel a fokozattal bárki iskolamester lehetett. A fejedelmi kor véres, ritkító csapásai „kigyomlázták” a papokat és a tanítókat annyira, hogy Bethlen Gábor a református és unitárius papoknak Háromszéken felekezeti nélküli szimbiózist engedélyezett, az 1606-os kolozsvári unitárius zsinat úgy határozott, hogy ha valamelyik mester alkalmasnak látszik a papi

hivatalra, a felsőség „rendelje” meg, hogy a prédikáció készítésben gyakorolja magát és aztán levizsgálva papi szolgálatra is alkalmas lesz. Régi gyakorlat volt, hogy az iskolamestereknek az egyházközségben prédikálniuk kellett, amit az anyaiskolából kimenne az ünnepi légációkon gyakoroltak. A lelkész hiányában büntetés terhe mellett mindenkor istentiszteletet kellett végezzen. Kivételes esetekben, névvel megnevezve, egyes kivételes mestereknek palástviselési joguk is volt (Bölon, Dombó stb.)

1817-ből ismerünk egy iskolamesteri instrukciót, mely a régi kialakult partikuláris iskolarendszert rögzítette a mesterek számára feladatokkal, tanácsokkal, követelményekkel, különös tekintettel a tananyag tanfolyam- vagy osztályok szerinti beosztására, az évnnyitó és az évrzáró körüli teendőkre. A tanító alapkötelességét megfogalmazta: „Szorgalmasan és értelmesen tanítson, s mindent tegyen meg amit a gyermekeknek jó nevelésére szükségesnek ítél.” Osztályokra tagolja a tananyagot a következők szerint: sillabizánsok és olvasók, deklinisták, komparisták, conjungisták, etimológisták, szintaxisták, külön meghatározva a tananyagot.

Partikuláris iskolások voltak többek közt Bogáti Fazekas Miklós, a költő (szül. 1548-ban), az első magyar teljes zsoltárfordító; Kénosi Tózsér János történész (szül. 1708); Szabó Sámuel (szül. 1756); Böloni Farkas Sándor (1795-ben szül.); Brassai Sámuel az utolsó magyar polihisztor (szül. 1797 vagy 1800-ban); Kriza János a Vadrózák gyűjtője (szül. 1812); és hogy a vármegyénkből is említsék egy elfelejtett író, Jánosfalvi Sándor István, ki az 1848-as forradalom után a vármegyénk első politikai foglya volt.

A partikulárból kikerült tanítók nagymértékben kötődtek a néphez, a népelethez és természetes módon azonosultak a néppel. Tudatosan fordultak felé, mert benne éltek, ezért természetes módon meghihlette őket a népi kultúra, a hagyományok, a szokások, a népköltészet. Sokuknak gyűjtése nyomtatásban is megjelent, másoké az örökösöknél fekszik el ismeretlenül, ha tűzgyűjtőnek el nem használták, felfedezésre vár a maradék gyökértudatunk erősítése végett.

Érdekes lenne pedagógiatörténet szempontjából annak a vizsgálata, hogy miként és milyen változásokon ment át a partikuláris iskola és a partikulák a népiskolába és a néptanítók változó időszakába, a modern pedagógiai rendszer kezdeti, megújító korszakába, mikor a tanító óvodát, olvasókört, faoltó iskolát, faültetést, többszólamú énekkart, népszínmű rendezést, mérsékleti egyletet (pálinkát nem ittak a tagjai), karácsonyi kántálást szerveztek a tanítás és az egyházi szolgálaton kívül.

A partikuláris iskolák és a partikulák nem csak az erdélyi közép- és felső osztályok kinevelését, hanem a népszolgálatot is segítették. Ők voltak az erdélyi művelődés hordozói is.

* Ez a dolgozat a Vallási Néprajz VI. kötete (Debrecen, 1994.) dr. Dankó Imre tanulmánya forrásanyagának felhasználásával (273. lap s köv.), valamint az 1817. jan. 4-9. Főtanácsi végzések 67. pontja, valamint a köri esperesi vizsgálószéki jegyzőkönyvek feljegyzései és más anyagok alapján készült.

EGYSZEMÉLYES RENESZÁNSZ

Körkérdéssel kellene kezdeni, legalábbis a közelben élő, elérhető „atya-fiakhoz”: hogy honnan veszik ilyen vagy olyan (pontos-pontatlan) adataikat? Nem akármilyen kiválóságról van szó. *Bogáti Fazekas Miklós* vala az ő becsületes neve - iskolamester, pap, igazgató, hitszónok lehetett ilyen nevű nem is egy. Viszont az a művelt polihisztor, akiről ezúttal szólni szeretnék, nem csupán a bibliai zsoltárok első verses fordítását hagyta ránk, hanem ő lehetett - ő volt az első igazi erdélyi poéta, mi több: a legjelentősebb magyar szavú lírikus Balassi Bálint előtt.

Még a hatvanas évek elején rábukkanhatott, aki kereste, az Akadémiai Kiadónak (Klaniczay Tibor szerkesztésében megjelent) *A magyar irodalom történetében*. Pirnát Antal szerint ismereteink homályosak és ellentmondások Bogáti Fazekas Miklós életéről és munkásságáról, s már itt olvasható a feltevés, miszerint két Bogáti Fazekas Miklós író létezett. Azóta sem oszlott el egészen - főleg életéről a homály. Szaporodtak a változatok, a találgatások arról, hogy a XVI. század közepén (1548-ban valószínűleg Tordán) született Bogáti Fazekas Miklós lehet-e egyszerre annyi minden és annyifelé: dési iskolamester, a tordai unitárius iskola első igazgatója, lelkész Szentdemeteren, s ismét Tordán, aztán a kolozsvári „fényes nagy scholának” igazgatója. Vallási meggyőződése miatt Baranyába menekül (Szinyeyi szerint - Magyar Irók, I. kötet - előbb Szolnok-Dobokába); a pécsi unitárius központnak és szabad szellemnek köszönhetően készül el három vallásos tárgyú műve, verses parafrázisa, hogy aztán Homoródszentpálon vállaljon udvari papi állást, végül visszaköltözvén Kolozsvárra prédikátor legyen, és saját hittársai, az unitárius egyház hivatalos vezetői, élen a püspökkel, hallgattassák el a radikális lelkész. Végleg? Akkor ugyanis, 1592-ben - évszázadokra - eltűnik, a neve... Számomra a legrokonszenvesebb („Ecce poeta: egy igazi költő lép elénk a messi múltból”) és a leghitelesebb Bogáti-kép Dán Róbert kutató-értelmező munkájának köszönhető, aki az unitárius lelkész megtett életútját és szellemi kibontakozását, a maga korában egyedülálló teljesítményét a hitújító és példakép Dávid Ferenc sorsának 1579-ben bekövetkezett tragikus fordulatával hozza összefüggésbe. Szerinte Bogáti Fazekas Miklós valószínűleg 1592 nyarán halt meg. De akkor mit kezdünk azzal a versével, melynek záróstrófája alapján 1598-ban még élt, vagy az újabb feltevésekkel, hogy megérte a századfordulót, sőt 1607-ig is kihúzhatta? (Múzsák fellegvára, Kriterion, 1977.)

Egyelőre elégedjünk meg annyival, hogy kora legműveltebb elméje volt, akiben szerencsésen megfért a hagyományokkal szakító teológus és a hagyományokra építő költő. A régi magyar irodalom elképzelhetetlen nélküle - jöllehet Féja Géza *Régi Magyarság* című irodalomtörténetében meg sem említetik a neve; s a sok történeti összegező munka, szakmai vállalkozás közül

még csak egyet említsek. A húszas években Horváth János *A magyar irodalom fejlődéstörténetében* (Akadémiai Kiadó, 1976) Balassi Bálintnak 11 könyvoldal (mintegy 24 gépelt lap) terjedelmet szentel anélkül, hogy - a nemzeti nyelv ter- foglалása vagy a költői stíl kiképzése során - megemlítené Bogátit, mint elődöt. Habár Horváth érvrendszerébe a Bogáti eltűnése, fel nem fedezése, s meg- annyi szomorú „véletlen”, vagy akár a - Balassi költészetével párhuzamba hoz- ható - vallási és világi érzés, hang ötvözete mind-mind belefért volna.

A verses krónikák és bibliai énekek egyhangúsága után Balassi tollán a vallásos és a szerelmi élményből egyéni hangú líra született. A magyar nyelvű műköltészet és a Szép Magyar Komédával a magyar dráma megteremtője ő. Előzmények nélkül vajon? (Nemeskürty István négy Balassi sort idéz, melyek szó szerinti fordításai egy Regnart-„slágernek”. De ugyanúgy, a hollandus Ja- nus Secundus Julia-ciklusának hatására lesz Balassi Annájából Júlia; a táncoló Anna emléke is átvétel.) Tízvalahány költeménye Secundus és újlatin költők verseinek átdolgozása; persze az elemi erővel feltörő élmény (tavaszi táj, lo- vak, fegyverek, a hódító török) őszinte, hamsítatlan magyar versekké lényegíti az átvételt.

Bogáti zsoldár- és *Énekek éneke* parafrázisának kiemelt és összeillesztett részeiből ha nem is lehet olyan „lírai önéletrajzot” szerkeszteni, mint Balassi esetében - az új hangütés, a tehetség kisugárzó ereje nyilvánvaló. Az elsőség. Most nem a fordítóra gondolok, aki negyedszázaddal Szenczi Molnár Albert előtt elkészült az első teljes magyar zsoldárkönyvvel (ráadásul nem németből fordított s nem francia mintát követett, hanem több görög és latin változathól válogatott, és az ismert magyar dallamokra formálta az éneklésre szánt verset). És nem sorolom fel a, jórészt korábban keletkezett, világi tárgyú krónikás éne- keit, széphistóriáit annak a termékeny, sokoldalú talentumnak, kinek neve an- tik eredetű verses históriákon és teológiai értekezéseken bukkan fel; sajnos, még ma is kiadatlan kéziratokon. Hanem a Balassi előtti magyar költészet el- hallgatott tehetségét szólitgatom „az éji homályból”, aki...

Méghogy Balassi Bálinttal emlegetni őt?! ... Igen. Elő a bizonyítással! ... Az érvek helyett nem kevesebb, amivel szolgálhatok: az előkerült - el sem ve- szett, csak elhanyagolt, közzé s közhasznúvá nem tett gazdag - életművel. (Mi- dőn „magyar zsoldárai” 1979-ben, négyszáz év múltán először jelentek meg kötetben, Dán Róbert, a szemrehányást elnémítva, rajongással írta le, hogy: „méltatlanul elfeledett költészete váratlan fényvel ragyog fel”. A visszhang, s a folytatás még várat magára!)

Egyedülálló eset volna a Bogátié? Nézzünk hátra és magunkba. Valami- vel tűrhetőbb állapotokra és szerencsére lett volna szükség ahhoz, hogy ked- vünkre gyönyörködhezzünk valamiben - ami mindig is a miénk volt, legfeljebb nem volt tudomásunk róla. Kezdjük talán egy Babitsra való hivatkozással, aki 1924-ben sürgeti, hogy „össze kell foglalni a Balassa (!) körül rajzó kérdéseket, az újabb történeti kutatások fényében”, majd eljut odáig, hogy „a végleges Ba- lassa számára pedig akadálytalanabbul olvashatóvá rekonstruált szöveget sze- retnék.” Pedig hol álltunk akkor még a *végleges* Balassi Bálinttól! ... Mielőtt csodálkozni kezdenénk, vagy egyéb mulasztásaink jutnának eszünkbe, egy kérdés: a „nemtelen célokra” *kihasznált, kijátszott* nagy írók - az örökké kisa-

játítható hagyomány - miatt kell-e jobban aggódni, vagy a Bogátiék korába visszakanyarodva: talán a nyomtatott művek elszaporodása miatt? A háborúk, a pusztítás, a hanyag(olt)ság mellett Horváth János ebben látja a fő okot: a közemlékezetből eltűntek a kéziratos irodalom remekei. Káldi „hítelre méltó ember”-re hivatkozik, aki még látta a bibliafordítás nagyobb részét, Szenczi Molnár 1610-ben már azt írja, hogy soha kéziratos magyar kódexre nem akadt. Még az emléke is kiveszett a hajdani kéziratos irodalomnak. („Vóltanak, vóltanak /.../ magokkal együtt emlékezeteket is eltemette a veszedelmes idő” - sóhajt fel Bod Péter 1766-ban.) Ezek szerint nemcsak a török- és tatárdúlás az egyedüli „veszedelem”, hanem az irodalmi tudat fejletlen állapota is. A reformáció - kis túlzással hangoztatott - legnagyobb érdeme, hogy „felfedezte az anyanyelvet.”

S egy olyan rendkívüli alkotó esetében, mint amilyen Bogáti Fazekas Miklós volt, aki prédikátorként is kiemelkedett a nehézkesen teológizáló antitrinitárius és szombatos társak közül, a világi műveltség és a született szépírói hajlam meghozta a nem-volt-még termést. A zsoltárok eredeti jelzőit képekké, hasonlatokká bővíti; az áhítat felkeltése helyett tudós módra az ótestamentumi zsidó történelem belső összefüggéseit keresi, de a maga érzésvilágát is belefoglalja a strófákba. A zsoltárkönyv egyes kéziratokban fellelhető címe is jelzi a szubjektív szerzői szándékot: *MAGYAR ZSOLTÁR. Kit az üdökheli históriák értelme szerént különb-különb magyar ékes nótákra, az Isten gyülekezetinek javára fordított Bogáti Fazekas Miklós.* A versformák - a felhasznált dallamoknak megfelelően - a XVI. századi magyar költészet szinte teljes készletét felölelik. (A sokféle hangsúlyos strófaszervezet mellett a trochaikus ritmus is megtalálható.) Az *Énekek éneke* parafrázist kommentáló keretből kitűnik, hogy Bogáti ismerte a verseknek a bázeli szabadgondolkodóktól származó profán értelmezését, de mint teológus az Újszövetségre támaszkodó allegorikus interpretációt is szem előtt tartotta. Az ókori verseket „virágénekeknek” nevezi; fordítás közben - ezúttal kerülve a terjengősséget - nyilván felhasználja a szerelmi líra hagyományait. Itt és ilyenkor tekinthető Balassi elődjének, újító társának, akinek szerelmi költészetéről hányszor leírták, hogy új mindenhez képest, amit a korábbi magyar verses emlékek jelentenek. Ámde hol vannak ezek az „emlékek”? A szerelmi líra hiányzik. Ennek okára talán rájövünk a Balassi ilyen tárgyú verseit dacosan védő Rimaynál is később, azok ellen, akik (Balassi szavaival): „engem való rágalmazásokkal nyelveknek hegyeit is fennik”, akik „az szerelem argumentumában való énekének munkáját” *nem javallják*, sőt *kárhoztatnák* - nem úgy, mint „az egyéb minden nemzetségek nyelvén írt hasonló munkákat is.” A népköltészet maradványaival sem dicsekedhetünk e korból - bár virágénekek létezését feltételezi a körmöcbányai tánczó és a Zöldvári ének („zöld erdő”, „piros hajnal”).

Bogáti *Énekek éneke* parafrázisa valahogy így hangzik:

„Kedves tavasz vagyon, a föld most nyílik, fényes virágokkal mint hizelkedik,

A fige megindult, szőlőnk virágzik, minden állat szája énekre nyílik.
Azért virágom, én szépem! jer ide, galambom térj ide, mellettem ülj le.
A kőpadokon nézek szépségedre, énekedet hadd halljam itt felfele.

Nekem mert te termeted igen tetszik, szemed és tested állása mind illik.
Beszédedben én lelkem gyönyörködik, ha ide jössz még közelebb, inkább tetszik.”

Friss, természetesnek ható, őszinte költői játék ez. A szövegvers felé az első lépést, mondják, Balassi tette meg. Az „irodalmiság”, a „művészet igénye” nem létezett korábban. Nincs rá példa vajon?

Bogáti „énekverseiben” a szótagszám és sormetszet ingadozásai még a korábbi magyar verselést juttatják eszünkbe; a dallam ismerete magyarázza a szöveget ritmikailag. De - mint ahogy Bogáti a maga „verseit” a zoltárparafrázisokat különb-különb magyar nótákra írta (mintegy tíz nótajelzés Tinódi dalmaira utal) - Balassi Bálint is számos ritmust, strófa képletet használ, melyek, mint a szótagjelzésekből kitűnik („az Palko nótájára”, „az Toldi Miklós nótájára”, „az Bánja az Úristen nótájára”) korábbi magyar énekek variációi. A legrégebbi (unitárius) énekeskönyvben - kár, hogy ennek is csak másolata maradt fenn - Bogáti több zoltárparafrázisa mellett megtaláljuk Balassi néhány istenes énekét is. A korabeli kiadói ízlés és a szükséglet nem húzott közéjük semmilyen válaszfalat. (Ez a felületes, némelykor túlzó utókor „érdeme”.) Balassi sem vehette máshonnan „ritmuselvét”, mint a néptől/népiből. Legfeljebb akkoriban gyakoribb eset volt, hogy a vándorlantostól másolt versek, a költőtől eredeztetett „fogások”, ötletek hatottak a népi verselésre.

A XI. zoltárparafrázis elején Bogátinál ilyen páratlanul tiszta remeklést találunk:

„Szaladj ijedt madár, szaladj, ha lehet,
Ha el akarsz búni, keress más helyet,
Kósziklákat, fuss meg minden rejteket,
Hogy elbúhass tőlünk, jól takard fejedet.”

Ma népköltészeti hatásra gondolnánk nyomban. Abban a korban - Balassi költészetének elemzői nem győzik hangsúlyozni - a természeti hasonlatok és a szerelmi érzés, elrejtve, fellelhetők a vallásos versekben. Balassi ugyanúgy fohászodik Júliához, mint Istenhez, s érvei, hasonlatai olykor prédikációs közhelyek, fordulatok - még egyik legnagyobb költeményében, az *Idővel paloták* kezdetűben is. Az indulat, a szenvedély azonban félreérthetetlen. Bogátinál is hányszor tetten érhető az egyéni kifejezés szépsége. Legtöbbször a bibliai szöveg emelkedettségét szolgálja; de a sablonos kereten mindegyre átüt a saját(os) sors, vágy és fájdalom.

„Látod ez világ szabadon jargal, / mindent cselekszik, / Az bűnnel fekdűt, latorságban / elmerült, úgy hizik, / Mert bírónk nincsen, mind istentelen, / az ki uralkodik...” (Psalmus XII.) „Törd meg és büntesd az nagy urakat / és friss nemeseket, / Kiknek az gondjok csak ez világon, / neveljék testeket...” (Psalmus XVII.) „Láss hozzánk, Uram, kelj fel álmodbul, / mire nem serkensz fel, / ne hagyj örökké, hogy az pogány nép / így vesztegessen el, / Mire fordítod tőlünk orcád el, / mire feledtél el?” (XLV.) „Gyorsak járó harmaink és kövérek, / Ne törjék várasainkat az törökök, / Ne kergessenek az idegen népek, / Jaj, siralmat ne mondjanak szent népek!” (CXLIV.)

Török rablást, rabságot megélt lélek panaszja, könyörgése ez; ha nem is vándorénekesé.

„Olyan az én lelkem, mint egy forró föld, / Siess, hallgass meg, szinte elfogyok, / ne rejsd el színedet, / Ne bújj el tőlem, mert már én lelkem / Várja csak a vermet.” (CXLIII.)

A V. parafrázisban mintha a későbbi Petrőczy Kata Szidónia hangját hallanók, szinte női látásmódra vall a sok könnyhullatás s a szépség elepedése: „Étszaka csak hányom magam, sírok, ohajtok, / Lelkem megepedt, nyughatatlan vagyok, / Könnyhullatás közben szertelen én zokogok. // Megáztattam én ágyamat könnyhullatással, / Leplem oly vizes, mint egy nagy záporral, / Szemem fogatkozott végtelen sok sírással./ Bőröm, és szép színem hirtadt, testem elapadt, / Nincs elevenség benne, mert elfonnyadt, / Kicsin reménségem, Istenem, mégis biztat...”

Bogáti saját érzéseiről vall, életkörülményeiről. Mintha gyermekei halála, felesége betegsége „ihletnék” ily felfokozott, kétségbeesett könyörgésre; a „jámborok” nyomorúsága a megrendítőbb-e vagy a „latrok” szerencséje?!

Az okító, fejtegető elemek megléte talán még prédikatori örökség; de a formagond (a legváltozatosabb strófaszerkezetek), valamint a forrás(anyag) szabad kezelése - a szubjektív öntudat! - kétségtelen a nagy tehetség bizonyítéka. Az erdélyi nyelv ízes szavaival veretesebbé, súlyosabbá teszi az eredeti zsolnárszövegek pátoszáat. Egy, a forma mezében rejtőzködő, szenvedélyes egyéniség hangja tör fel minduntalan.

A tájleírások kétségtelenül az antik és humanista példákon nevelkedett szerzőre is utalnak. Ez is rokonítja őt Balassi tudatos, „műköltészetet” művelő magatartásával.

„Te könnyű kocsid az sebes felleg, / szárnyaid az szelek, / Néked az szelek, tüzek udvarlanak, / mert azok követek, / Azok a posták, azok fáraót / és Sodomát vesztek / ... / Nagy vizek kelnek az sok forrásból, / ...” (CIV.)

Végül mégis érvelésre készített a méltánytalan sors, az utókor tartós közönye. „Ez a XVI. századi nyomtatásai óta először csak a minap, 1979-ben közrebocsátott három történeti ének a történelmi kutatás figyelmét is megérdemelné” - perel Bogáti kiadott életművének közkinccsé tételéért Nemeskürty. A feltételes mód különben mindig kis reményt sejtet. Én nem a Göröcsöni Ambrus kordivatrá ráharapó, népszerűségi történelmi énekének folytatóját látom Bogátiban. (Az ötödik részt a Heltai kiadó (!) felkérésére Mátyás király dolgairól, az alföldi hadakról László király idejében haláláig és (II.) Lajos, (Zápolya) János, Ferdinándus királyságát Bogáti írta volt meg! - bár ez meglenne városában a kolozsvári egyetemi könyvtárban; sajnos egyetlen műve sem forog közkézen.) El szerettem volna hitetni nem létező olvasóival négyszáz év múltán, hogy valóban ő a legavatottabb költőnk Balassi előtt, Balassival. Névszerint ismerjük. Csak vajon hányan tudják és hol tanítják, hogy a legnagyobb ős, előd?! Ami nem csupán a szakma dolga: tartásban, tisztánlátásban is. Pályaképéhez tartozik - amit Lech Szczucki Két XVI. századi eretnek gondolkodó című, a Lengyel Tudományos Akadémia gondozásában megjelent munkájában (1972) olvastam egészen véletlenül, miszerint az Erdélyben járt antitrinitárius Franken vendéglátójához, Gerendi János nagybirtokoshoz írt 1594. december 19-i levelében kiemeli „Bogathy noster” szerepét. „Bogáti Fazekas Miklós, kiváló humanista és teológus - teszi hozzá a lengyel életrajzíró -, a kolozsvári unitárius gimnázii-

um volt rektora, aki Dávid Ferenc leghúségesebb híveinek köréhez tartozott, sőt annak pöre és halála után sem szűnt meg a non-adorantizmust és a szombatosságot terjeszteni." Lám, nem téveszti össze Bogáti beosztásait, nem jut eszébe két „tüneményt” keresni egyazon helyen és időben.

No, de a hadakozó halandótól jussunk el a halhatatlanig, aki szülővárosomban, Tordán varázsolta magyar versekké a világirodalom egyik legszebb szerelmi költeményét. Elég, ha osztozunk Weöres Sándor elismerésében, lelkesedésében, aki Bogáti tizenegy szótagú magyar ritmusú verssoraiban helyenként táncütetet fedez föl:

„Fújj által kertemben, hadd legyen este.

Mint te kertedbe, szívem kérlek, jer be,

Gyümölcsimet, virágimat szággasd le...”

Azok a források! Hol keressük őket? Ahol Bogáti kéziratait, korai (?) vagy korában természetesen felhangzó ön- és szépségtudatát?! Tisztán csendülő világi líra ez. Mindegy, hogy kórusra írt - vagy egyszemélyes reneszánsz.

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

SZÉN SÁNDOR

SZOLGÁLÓ ÉLET*

1Tim 3, 1; Lk 22, 27/b

Ezen az estén szép számban vagyunk itt együtt mi, akik magunkat joggal nevezhetjük beavatottaknak, s tehetjük ezt a vallás, illetve az egyház ügyeiben való ismereteink és jártasságunk okánál fogva, akik jól tudjuk, hogy egyházunk életében a zsinat már kezdettől fogva történelmi küldetést teljesített. Mint a legfelső törvényhozó testület, reá hárult a feladat, hogy olyan ésszerű törvényeket alkosson és érvényesítsen, amelyek - főleg a megpróbáló viharos időkben - még a legelfogultabb és legfanatikusabb felekezeti és politikai zaklatások és üldözések ellenére is biztosították egyházunk fennmaradását, sőt anyagi és szellemi tőkájének növekedését, gyarapodását. Az idők folyamán hozott zsinati határozatok hitelveink számára valóságos védőbástya gyanánt szolgáltak, lehetővé téve, hogy egyházunk a legelszántabb erőszakoskodásokkal szemben is megőrizhesse unitárius jellegét. És végül szólunk kell a zsinat jelentőségéről abból a szempontból is, hogy ez a szerv volt hivatva egyházunk élére állítani a mindenkori főpásztort. Azt a szellemi-lelki vezetőt, aki gyakran látnoki bölcsességgel, józan következetességgel, az adott lehetőségek és szituációk alapos és tárgyilagos felmérésén keresztül, tudományos igényességgel, jézusi szelídlelkűséggel, de helytálló hűséggel is, szívós kitartással, hitvalló bátorsággal, szent elkötelezettséggel, áldozatos ügybuzgósággal, sokszor a fanatizmus határát súroló hivatástudattal, nem egyszer merész kockázatok vállalásával, éber öntudattal és nagy-nagy egyházszeretettel, a cselekvő vallásosság categoricus imperativusának egyértelműségével szegődött Isten igájába és teljesítette meghátrálás és ellankadás nélkül nemes szolgálatát, egyház és nemzetmentő-megtartó feladatát.

S amikor ezt mondom, először is egy 29 püspöki nevet magában foglaló keretre gondolok, amely egyházunk történelmét öleli fel 1568-tól 1996. július 27-ike szomorú napjáig. Ennek a 428 évre terjedő történelemnek ők valahányan, akiket a mindenkori zsinat a jó Isten akaratából is egyházunk legfőbb „órállóivá” rendelt, alázatos és öntudatos Jézus tanítványok voltak, „s mint akik jól szolgálnak, szép tisztességet szereztek maguknak” (1Tim 3, 13), jó hírnevet, elismerést és tekintélyt unitárius egyházunknak.

Az elhangzottak, gondolom, mindenki számára világosan és félreérthetetlen módon igazolják azt az elvitathatatlan tény, hogy a mindenkori zsinat

* Elhangzott 1996. december 13-án Székelyudvarhelyen a főtanácsi istentiszteleten

egyházunk életében valóban történelmi küldetést vállalt fel. Az csak természetes, hogy ezt a történelmi szerepet ma is vállalnia kell, hiszen ez egyházunk jövőjének egyik biztos letéteményese. Éppen ezért úgy értékelem, hogy minket, akik e zsinat tagjaiként, lelkeszek és világiak gyülekezeteink képviselőitében ide szólítottunk, még mielőtt ide jöttünk volna, már otthonunkban át kellett hasson az a felelősségteljes hit és szent meggyőződés, hogy egyetemes egyházunk jövője a mi kezünkben is van. Ez a jövő pedig az isteni gondviselés segédelmével olyanná lesz, illetve olyan mértékben fogja a hozzá fűzött reményeket valóra váltani, amilyen komolysággal és átérzett felelősséggel viszonyulunk ma egyházunk ügyéhez.

Egész konkrétan arról van itt szó, hogy egyházunk élére ma olyan felelős vezetőket kellett állítanunk, akik méltóak akarnak és tudnak lenni a nagy megbízatáshoz, akik elég erősek és bátrak, higgadtak és bölcssek, érettek és edzettek, hogy gondjaikra lehessen bízni unitárius egyházunk holnapját. Akik nem csupán képesek és rátermettek, de át is akarják vállalni az előttünk járó nagy elődök példás egyházszolgálatát, önmaguk legjavát adva egyházunk és kisebbségi sorokban élő magyarságunk megmaradása és gyarapodása érdekében. Azoknak kellett tehát egyházunkat hatékonyan szolgáló tennivalók pázmájának elejére állnia, akik eddigi hozzáállásukkal, tudásukkal, jellemességükkel, erkölcsi tartásukkal erre már jogot szereztek, szilárd alapot építettek, amelyre eljövendő szolgáló életüket feltehetik.

Másszóval olyan főpásztorra, főgondnokokra, főjegyzőre van szüksége ma is egyházunknak, akik nem annyira szavukkal, sokkal inkább cselekedetük, aktivitásuk, ténykedésük, hűség és eredményes sáfárkodásuk, lelkes munkálkodásuk által üzenik minden unitárius gyülekezet felé: „én közöttetek olyan vagyok mint aki szolgál” (Lk 22, 27b)

Életünket egy közösség szolgálatába állítani, magunkat elkötelezni egy magaslatos ügy és igaz eszme mellett, végeredményben a jó Istentől feladatként kapott, Jézus tanította új életformának, a szolgáló szeretet nemes megbízatásának örömteljes elfogadását és tudatos vállalását jelenti. Azt a pozitív választ, amellyel igent mondunk a mennyei ATYA velünk szemben támasztott jogos elvárásaira, azt a cselekvő készséget amellyel szüntelenül jelen vagyunk önmagunk és felebarátaink mindennapjait szebbé, holdogabbá, harmonikusabbá, értelmesebbé és tartalmasabbá tevő, építő tettek mezején. Az ilyen, közösségét teljes lényével, odaadó buzgósággal szolgáló ember típusát a názáreti Jézus nemcsak tanításaiban, de főleg példaadó életgyakorlatában minden ember által érthető és elérhető, lehetséges módon fogalmazta meg. S hogy ez, mármint az evangélium, nem valami elvont és elavult eszmerendszer, nem valami képtelen, a valóságtól elrugaszkodott, a lehetséges határait meghaladó utópisztikus tanítás, hanem általunk a mában élő, de a holnapra reménységgel tekintő emberek által járható út, sőt az önmegvalósítás leghatékonyabb eszköze, ezt minden kétséget kizáró módon bizonyítja egyházunk történelmének autentikus személyiségekké magaslatosult püspökei, főgondnokai, tágabb értelemben nemzetünk nagyjai, és egészen egyetemes vonatkozásban az emberiség jöteveinek szolgáló élete.

Kedves Testvéreim! Úgy érzem hasznos és szükséges dolog a mai, illetve a maihoz hasonló események alkalmával megállapítani, kihangsúlyozni azt aényt, hogy bármely fajta szolgálatnak, de különösen a karitatív jellegűeknek, mint amilyen az egyház és népszolgálat, az eredményessége elsődlegesen az érintett személyek elkötelezettségében, akaratában és önkéntességében rejlik. AKARNI kell hát, önkéntesen kell akarni az egyházat s ezen keresztül népünket szolgálni, a szép jövőndő útjára rá és azon vezetni, megmaradásáért küzdeni, érte áldozatot vállalni, s anélkül hogy ez patétikusan hangzana, igenis, kényelemről lemondani, önmagunkat „szent és Istennek kedves áldozatul odaszánni.”(Róm 12, 1)

Aki hát önmagát alaposan és tárgyilagosan ismeri, tántumait józanul leltározta fel, aki az isteni üzenet égi hangjai felé fordítja szomjúhozó éhes lelkét és a gyermek Sámuel átszellemültségével ismételteti imáiban: „Szólj Uram, mert hallja a te szolgád” (1Sám 3, 10), kinek szíve hevesebben ver, ha eszébe jut nemzete és anyaszentegyháza, ki „Jeremiásként csontjaiban emésztő tűzként érzékeli és éli meg a szolgálatra felszólító isteni erőt”, kinek tudatában elhatározássá izmosodott a szolgálat „szőlőskertjébe” hívogató szó, az igenis helyesen és reálistan gondolkodott és cselekedett, amikor előállt, felajánlván, felkínálván teljes önmagát a többrehozott hűségés szolgák kitüntetó szerepének elfogadására és Ézsaiásként ímigyén szólott: „Ímhol vagyok, küldj el engemet” (Ézs 6, 8b).

Igen, küldj el engem Uram, hadd bizonyítsam be mindenki számára, hogy „igaz ez a beszéd: aki püspökséget kíván, jó dolgot kíván”(1Tim 3, 1). El szeretném mondani kedves testvéreim, hogy számomra ez az alkalom és lehetőség nemcsak megtisztelő, de örvendetes is. És nem csupán azért, mert egy ilyen kitüntetés legfennebb egyszer érheti az embert gyakorló lelkészi pályája során, hanem azért is, mert most alkalmam nyílik kifejteni véleményemet, s ezzel talán végképp kiúzni magamból azt az időnként visszajáró, kellemetlen érzést, amelyet elég sok idővel ezelőtt, úgy első-másodéves teológus koromban, az váltott ki belőlem, hogy egy tisztés társaságban valaki epés, cinikus hangon, nem kevés rosszmájúság és pöffeszkedő pökkhendiség-töltettel idézte Pál apostolnak ezt a szent komolysággal megfogalmazott kijelentését. Bevallom őszintén, akkor ott frissiben nem volt merszem - úgymond - tiltakozó álláspon-tomat kifejteni, s talán azért is maradt meg a nyoma bennem annyi időn keresztül ennek az akkor számomra valóban illúzióromboló kijelentésnek. Azóta is élt bennem egy erős vágy ennek a mondhatnám - akkor a rendreutasítástól való félelem diktálta mulasztásnak a jóvátételére -, hogy legyen egy esély, egy alkalom az önrehabilitációra.

Vitába szállok hát ennek a bibliai versnek minden olyan értelmezésével, amely szerint, ha valaki püspökséget kíván, vagy püspökségre törekszik, azt csakis azért teszi, mert ebben csak címet, méltóságot lát, amely számára egy olyan társadalmi státuszt biztosít, ahová a létfenntartási gondok nyomasztó légköre már nem ér fel. Ez a státusz a püspök számára - mondják egyesek -, megkülönböztetett tiszteletet ad, amit törvényszerűen megsüvegel minden ember, amire mindenki felnéz. Ezért irigylésre méltó a sorsa, hiszen amiben más

szűkölködik, az neki bőségesen megadatik, így élete kényelemben, harmóniában, megelégedésben folydogál.

Tartok attól, hogy nem elszigetelt, egyedi esetről van szó; csupán ezért egy belső, lelki kényszernek engedelmeskedve szeretném kijelenteni, hogy a keresztény erkölcs paragrafusa, de főleg szelleme ellen vét az, aki így gondolkodik, illetve vélekedik a püspöki mivoltáról. S akkor még semmit sem szoltunk arról, hogy mennyire sérti, sőt bizonyos mértékig egyenesen nullifikálja azt az unitárius egyháztörténelmet, amelyet kiváló püspökeink is formáltak, alakítottak olyanná, amilyenné ma azt ismerjük.

Meggyőződésesem hát az, hogy minden felelős, gyakorló keresztény ember Pál apostol eme kijelentését illő komolysággal közelíti meg és értelmezi szavait úgy, abban a szellemben, amilyen szándékkal azok ki lettek jelentve. Így hát valóban jó, helyes és a jó Isten akaratával összhangban levő dolgot kíván az, aki püspökségre aspirál. Mert, amint erről már szó esett, a püspöki tisztség nem annyira a jutalmak, mint a kötelességek és tennivalók széles és egyre szélesedő skálájú feladatköre, nem annyira részesedés hanem sokszor az önfeláldozásig elmenő alkotó, adakozó értékteremtés a köz javára, egyszóval szolgálatvállalás. Ez az a bizonyos jó ebben az önzetlen kívánságban, amelyről textusunkban szó esik.

Merem remélni hát, sőt hinni, együtt mindazokkal, akik ebben a kérdésben azonos álláspontot képviselünk, hogy ezt a „jót” tette lehetővé a mi higgadt, jól átgondolt, okos döntésünk által az áldások kútfeje, a mi egy igaz élő Istenünk az ő számukra, akik majd lelkesen állnak elébe a megbízatásnak és készek közöttünk olyanokként élni, „mint akik szolgálnak.”

Hinni akarom, hogy a világosság Ura támasztott valahányunk elméjében és szívében fényt, s mi e fénynél helyesen döntöttünk és azokra ruháztuk át egyházunk legfőbb tisztségeit, akik erre a legalkalmasabbak. Hiszem, hogy nem a népszerűségi toplista, hanem a kompetencia és az elkötelezettség magas foka képezték a fő érvet és kritériumot döntésünk meghozatalában. S akik ezáltal elnyerték a pálmát és az a megtisztelő kitüntetés érte, hogy drága egyházunk legfőbb vezetőivé váltak, a jó Isten áldja meg őket és segítse, hogy életük legyen „Szeretet végig, / Áldozat vérig, / Szolgálat sírig.” (Ötvös László) Ámen.

SZÉKELY MIKLÓS

IMA^{*}

Örökkévaló Istenünk, megtartó, édes jó Atyánk!

Neved mindennapi életünk legtöbbször kiejtett szava, szentséged emberberréválásunk küldetésének indítóoka, útmutató gondviselésed választásaink jelzőtáblája. Nevünket halljuk, lelkiismeretünk visszhangjaként s a feleletadás pillanatában értékmérő súlyként dobban bele perceink neveddel induló hálaadó imája. Az alkalmakként fellobbanó csipkebokrok csodalángjaiból a szere-

* Elhangzott 1996. december 14-én a székeljudvarhelyi zsinati istentiszteleten

tet energiája szabadul fel, mely neveddel induló küldetéseink lángjává, fáklyájává női ki magát. Hétköznapijaink saruját megoldva ilyen pillanatokban érezzük, hogy habár nehéz nyelvűek és ajkúak vagyunk is, a szót, amely imává érik két zsolnár dallama között, a felhívást kell továbbhadjuk a lélek hullámhosszain. A felhívást, mely a jézusi tanítás sója, a prófétai életvitel szobába helyezett fénylő gyertyája. Isten - mondjuk a szót s érezzük ízét SZERETET. Jó Atyánk, tör fel a fohász, s látjuk valóság-színét GONDVISELÉS. Kit küldjek el - halljuk a kérdést s bennünk lüktet a válasz ritmusa ÉLET. Mert ez vagy nekünk, szeretetünk, emberségünk mértéke, szüleink gondviselése, munkánk létoka. Lesütött szemű gyarlóságainkra egyetlen mentségünk emberi mivoltunk s a megbocsátásod egyetlen útja a veled való létközösség. Talán túl sokszor úgy gondoljuk, elég a bocsáss meg és a köszönöm s imánk ÁMENEi már létjogosultságot nyertek meghallgatásod által. De mindez csak URAM-URAM, s akaratom cselekvése elveszett valahol gondtalan mindennapjaink útvesztőjében. Gyújts világító csipkebokrot a mi lelkünkben is, hogy látva lássuk az általad megmutatott utat, hogy hallva-halljuk. Többre bízlak ezután s érezve-érezzük a tökéletesség felhívó szavának legalább emberileg eleget tehattünk. Álmaink valóraválását, imádságunk kiteljesedett fohászában tudjuk felfogni, amikor felszakadnak ismét a valóság által kijelölt korlátok s a véges emberi szellem a szavak útján a végtelen erővel tud egyesülni. Megérzi, hogy függ tőle, de ugyanakkor alkotó eleme, hogy alá van vetve törvényeinek, de résztörvényei végrehajtója. Munkáld bennünk akaratom beteljesülését, szóljad általunk teremtő erőd dicséretét, hívj el országod építőinek és fogadj be jószágod és szereteted atyai tornácába a napon, melyet ünneppé szentelsz számunkra s melyen saruinkat megoldva beléd lépünk s Te belénk lépsz.

Gondviselő Istenünk, édes Atyánk, kérünk, hallgasd meg a mi imádkozásunkat a te dicsőségedre, emberi életünk épülésére és szépülésére, most és mindörökké. Ámen.

HINNI ÉS SZERETNI*

1Kor 13, 13

Amikor megkaptam a megtisztelő felkérést a mai szolgálatteltevésre és kiválasztottam hozzá az imént felolvasott textust, tudtam, éreztem, hogy erről a hármass fogalomról és érzésről egyetlen prédikáció keretén belül kihívásnak tűnik beszélni. De éppen, mert rendhagyó ez a mai ünnep, amikor a múlt vizsgálódásai mellett a jövőt fürkésszük, amikor a karácsonyi beteljesülés előtt állunk, úgy gondolom, szükségszerűen beszélnünk kell ezekről az életünket meghatározó és irányító dolgokról.

Az ember szellemi élete három síkon jut kifejezésre: ezek a tudás, az erkölcs és a hit. A vallásos hitet sokszor félreértettük, részben azért, hogy a tudás kategóriáit alkalmazták rá, részben pedig úgy, hogy természetfeletti

* Elhangzott 1996. december 14-én a székelyudvarhelyi zsinati istentiszteleten

tüneménynek tekintették. A vallásos hit ezekkel ellentétben éppen olyan természetes megnyilvánulása az emberi léleknek, mint a tudás vagy az erkölcs.

Az unitárius Dávid Ferenc-i megfogalmazás szerint a hit Isten ajándéka. Ez azt jelenti, hogy Isten hat az ember világra s ez az isteni hatás a hit objektivitásának kiindulópontja. Akiben ez a hatás öntudatosá lesz, fel tudja értékelni és mérni, az valóban meg van ajándékozva. Ezek szerint tehát a hit Istenből kiinduló, Istentől ajándékozott valóság, melyet minden ember a maga lelki tehetsége, vagy talentumai szerint dolgoz fel. Ezt a feldolgozást mi vallásnak szoktuk nevezni. Hogyha elmélkedésünkben továbblépünk, akkor feltétlenül azt is tudomásul kell vegyünk, hogy a hit isteni kezdeményezés, amelyiknek az emberi oldalon Isten létezésének tudomásulvételét jelenti, a másik oldalon pedig Isten atyasága és szeretete nyilvánul meg az ember felé. A hitnek megszületése megindítója a vallásos lélek munkájának, amely tulajdonképpen ajándékként jelentkezik mindannyiunk életében. Schleiermacher ezt így fogalmazza meg: Nem először szerzem meg az ismeretet Istentől s aztán hiszek, hanem a hit alapján igyekszem megszerezni Istentől való ismeretemet, mert hit nélkül lehetetlen a vallásos tapasztalás és vallásos tapasztalás nélkül nem lehet Istentől ismereteket szerezni.

Érdekes módon Jézus nem beszélt sokat a hitről, talán azért, az én felfévesem szerint, mert nála megvolt a legtisztább és legzavartalanabb formájában. Nála minden a hitből fakadt, egész élete, minden cselekedete azon az állandó viszonyon alapult, mely őt Istentől köti s tekintetét szünet nélkül Őreára, az Atyára függesztve tartja. Jézust vizsgálva, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hit a vallásos tapasztalásnak szükségképpen előfeltétele, benne van az Isten létének feltétlen elismerése. Az, ami a hitben van, a hit által a lélekben megfogalmazott, a vallásos tapasztalásban vetődik szét részekre s telik meg a vallásos lélekből fakadó gazdag tartalommal. Amikor nagy vonalakban körüljártuk a hit tematikáját, amelyről, ahogyan már mondtam: értekezletet lehetne írni - hiszen ezt tették a teológusok az elmúlt századok folyamán is -, úgy gondolom Balázs Ferencet kell idézzem, aki egyszerű szavakkal, de minden emberhez hozzáférhetően így fogalmazta meg ezt az isteni ajándékot: „Én hiszem az Istent, oh e világ gyönyörűsége, hatalmas, csodálatos, boldog végzetű, megdöbbentő és titokzatos; s amikor csordulásig meglelek vele, amikor elnyom végtelensége, felemel a közvetlensége, megüjlongtat az öröme, akkor az huggyan ki belőlem: Isten. Ne kérdezzétek, hogy mit jelent nekem ez a szó. Nekem olyan ez, mint a jaj a szenvedőnek, az oh a meglepettnek, a kacagás az örvendezőnek: mindent kifejez, mert semmit sem mond.” Én hiszem az Istent.

A vallásos tapasztalás elmaradhatatlan tartalmi mozzanata továbbá a reménység. Egy jobb jövőben, nemcsak a földi életben, hanem az örökkévalóságban. A Biblia mélyértelmű mondása a hitet egyenesen úgy határozza meg, mint a reményelt dolgok valóságát (Zsid 11, 1). Ezek a reménységek természetesen minden vallásos hittel elválaszthatatlan összefüggésben állnak. A reménység a lelki megnyugvás érzése. Pál apostol összekötő kapocsként használja a reménységet a hit és szeretet között. Chardin azt mondja: „A világ azé lesz, aki a legnagyobb reménységet nyújtja neki.” Aki igazán hiszen, azt

nem igazolja semmi olyan dolog, ami földi viszonylatokban általában az embernek kellemetlenséget okozhat. A hívő ember megnyugvással emelkedik az élet ama bántó körülményei fölé, amelyek az ingadozó hitű embert nagyon sokszor könnyen kihozzák a sodrából. A hívő ember reménykedik és reménykedve szeret.

Az imént említettem, hogy a hit Isten ajándéka, de Ariszteász levelében ezt olvassuk: „A vallásosság ereje a szeretet, amely Isten ajándéka.”

Az Ószövetség népét szereti Isten, ha szövetségét megtartják, de Isten szeretetét a Törvény is előírja. Jézus tanításában új formát kap a szeretet. Aki csak a barátait szereti, nem különbözik a bűnösöktől s ezért nem is érdemel semmiféle jutalmat. Jézus ezzel azt akarja kifejezésre juttatni, hogy valami egészen újat kíván, egy teljesen önzetlen szeretetet. Csak ez az egyetemes és tökéletes szeretet teszi az embert a mennyei Atyához hasonlóvá. Jézus a kibékülést érdekes módon fölébe helyezi a vallási kötelezettségeknek, a másik ember szeretetét pedig a kultusznak és a szombatra való parancsnak is. Azt kívánja, hogy az ő tanítványa hocsásson meg, ha maga is hocsánatot akar nyerni az Atyától, mégpedig nem egyszer, hanem mindig. Ilyen értelemben a szeretet jellemző vonása az igazi keresztényeknek. Ezeket figyelembe véve mondhatta Schweitzer Albert a következőket: „Ami jóságot és szeretetet az ember a világban szétáraszt, munkálkodni fog az emberek szívében és fejében. Balga mulasztásunk az, hogy ezekkel a tehetségekkel nem merünk komoly feladatokra vállalkozni. Félre akarjuk görgetni a nagy terhet, de nem vesszük igénybe az erőnket százszorosra fokozó emelőt.”

Pálnál a szeretet felülmúlja a karizmákat, még azokat is, amelyek föltételezik a felebaráti szeretetet, mert az embertársak szeretete nélkül nem elegendők az üdvösségre. Minden elmúlhat, de a szeretet sohasem, hanem ki fog teljesedni Isten színről-színre való látásában. Amikor Jakab apostol azt írja, hogy a hit tettek nélkül halott, akkor összhangban van Pállal, mert a tetteken a szeretetet érti. Ezért hangsúlyozza a felebaráti szeretet fontosságát, amely abban nyilvánul meg, hogy kivétel nélkül mindenkivel jót teszünk, mert az királyi törvény, az első és legfontosabb parancs istenorszáგában.

Az idő rövideje miatt csak nagyvonalakban tudtam érinteni ezt a három témát, de szavaim alátámasztására szolgáljon bizonyítékul a több, mint 400 esztendő múltunk, unitárius örökségünk. Egyházunk következetesen tartotta a jézusi eszmény-parancsolatokat és minden időben arra törekedett, hogy hittel szolgálja Istent és szeresse embertársait. A Tordán tartott emlékszinat alkalmával, mikor Egyházunk 425 esztendő fennállási évfordulóját ünnepelte, akkor többek között elhangzott ott egy érdekes, de megszívlelendő kijelentés is. Amikor a kisebbségi jogokról beszélünk, akkor általában a toleranciát tartjuk megoldható kulcs-lehetőségnek, amit a kisebbség akar, úgy mond, megkapni a többségtől. Attól függően, hogy a többségben lévők milyen hit- és életfelfogást vallanak, lesz foganatja annak, hogy az elvárásoknak - mármint a kisebbség elvárásainak - a többség hogy tesz eleget. Azt azonban ne feledjük el, hogy 1568-ban az unitárius vallás nem kisebbségben, hanem többségben volt, sőt János Zsigmond személyében még a világi hatalom is mellette állott. De ennek az erőnek tudatában is mi fogalmaztuk meg a val-

lásszabadság törvényét és éppen a megbocsátó szeretet nevében fogádtuk el a másságot is. Ez egy olyan kort megelőző vívmány volt, amire nincsen sok példa a történelemben. Őseink tehát szeretetből akkor jelesre vizsgáztak, utána pedig a nehézségekben is kitartva, erős hitükkel kiállták a többi próbát is, mert reménykedtek a jövőben. És íme, igazuk volt, mert szeretetüknek, reményüknek és hitüknek gyümölcseként mi ma itt állhatunk és ünnepelhetünk. Áldassék ezért a gondviselő Isten szent neve. Most, amikor visszatekintünk és egyben előrenézünk, útmutatásként hadd csendüljön fel az ősök hozzánk intézett szava, mert szüleinktől, papjainktól, tanítóinktól azt tanultuk, azt tanították: Legyetek sókká, szövétnekekké, lángoló fényes csillagokká, az előrelépés gyermekeivé. Istent meglátó tisztaszívűekké, a világosság fiaivá, hogy megmaradhasson a hit, remény, a szeretet, e három és ezek között is a legnagyobb a szeretet. Ámen.

KERESZTES SÁNDOR

ÚRVACSORAI BESZÉD^{*}

Mt 21, 12-13

Az úrvacsorával Isten legjobb fiára, a mi igaz tanítómesterünkre, a Názáreti Jézusra emlékezünk... Emlékezünk arra az emberre, akinek egész élete és tanítása egy gyönyörű bizonyágtevés a szeretet, a türelem, a megbocsátás és más erkölcsi értékek szükségességéről.

-Amikor elébe vitték a hűnös asszonyt, hogy a régi törvény és szokás nevében halálra kövezzék, Jézus ezeket mondta: az vesse rá az első követ, aki sohasem vétkezett!

-Amikor Péter megkérdezte: Uram, hányszor lehet megbocsátani az ellenem vétőknek, még hétszer is? - Jézus így válaszolt: még 77-szer is!

-Amikor a világi és erkölcsi törvények szövevényében eligazdoni nem tudók megkérdezték: Uram, melyek a legfőbb parancsolatok, amelyeket ha betartunk, Istennek is tetsző emberekké válunk? - Jézus a szeretet elsődlegességét hangsúlyozta, mondván: szeresd az Urat, a te Istenedet, és szeresd felebarátodat, mint önmagadat.

Jézus egész élete és tanítása tehát egy gyönyörű bizonyágtevés a szeretet, a türelem, a megbocsátás és más erkölcsi értékek szükségességéről... És mégis, ez a csodálatos szelídlelkű ember is egy alkalommal elveszítette türelmét és az erőszakhoz folyamodott...

Tudni kell azt, hogy az ókori zsidó nép csak a jeruzsálemi templomot tekintette igazán az Úr házának. Vidéken is léteztek úgynevezett kultikus célokot szolgáló épületek, ahol imádkoztak s az élet ügyes-bajos dolgaiban vigaszt, reményt, eligazítást kaptak, de ezek a kultikus helyek mellérendelt

* Elhangzott 1996. december 14-én a székelyudvarhelyi zsinaton

szereppel bírtak a jeruzsálemi főtemplommal szemben... A jeruzsálemi templom, amelynek alapjait Salamon király rakatta le, amelyet dicső királyok tovább bővítettek, amelyben őrizték az Istennel kötött szövetség könyvét és ládáját, a jeruzsálemi templom volt a szentélyek szentélye, ahová időnként elzarándokolni a távolban élő zsidók is kötelességüknek tartották.

Jézus is járt már ebben a templomban. Tizenkét éves korában itt erősödött meg benne az Isten és emberszolgálatra való elhatározás és természetesen tartotta, hogy virágvasárnapi bevonulásakor első útja ebbe a templomba vezessen. Amikor - azonban - belépett a templomegyüttes kapuján, az Istennel való találkozásra készülődő lelke elszörnyülködött az illetlen látványtól. Templomi csend és békesség helyett piacoló lárma, por, szemét, adás-vevés, kalmár-lelkek minden méteren. A Mester döbbenten állt..., s bár egész életében a szeretetet, a türelmet, a szelídséget hirdette és gyakorolta, ez alkalommal mégis, az ő vére is felforrott. Korbácsot sodort hát egy darabka kötéltől s a nemes haragtól eltelve ütlegetni kezdte a kufárokat..., a kosarakat az asztalokat felborogatta, miközben ezt kiáltotta: kifelé innen mindnyájan, mert az én Atyám háza az imádság háza, ti pedig megcsúfoltátok, latrok barlangjává züllesztettétek!

Testvéreim! Csaknem kétezer éves ez a történet s mégis úgy érzem, mintha napjainkból lenne.

Ferenc Imre írja a Hargita Népében: „Inkább szomorú, mint nevetséges látvány: egy kóborkutya szalad át előttem a sétányon; valaki a farkára üres konzerves dobozokat kötött. Riadt tekintetében megalázottság... Civilizált helyeken a kóborkutyákról is civilizáltabb módon tudnak gondoskodni: nem kötnek utána farkazót, nem ízléstelenkednek. Sintérnek sem vagytok jók, mondja az állat tekintete, s riadtan szalad tovább a zörgő dobozokkal. Lehet, egy sintért kellene kiképezni és alkalmazni a megyeszékhelyre, lehet, menhelyet kellene létesíteni a gazdátlan állatoknak stb... Egy viszont biztos: pusztítsd el, ha jobb megoldást nem találsz, de ne üzz csúfot Isten teremtményéből!”

Sajnos, ez a csúfotőzés nem egy rendhagyó eset.

-Olvasom, hogy életveszélyes állapotba került egy székely falucska elemi iskolája. A riporter megkérdezte: a falu nem tudna valamit csinálni? Kibérelni egy üres házat, vagy közmunkával szétdobni az iskola épületét s a felhasználható anyagból - legalább ideiglenesen - összerakni két szobát annak a 7-8 gyereknek? Különböző vélemények hangzottak el, de az elképesztő netovábbot mégis ez jelentette: jó lenne valami külföldi segítség. Talán az angolok, akik megigérték a vízhalózat kiépítését, ezt is felvállalják... Noshát, ez nem is közömbösség, hanem csúfság! Megcsúfolása élniakarásunknak, megcsúfolása gyermekszeretetünknek, az anyanyelvi oktatással szembeni felelősségünknek, megcsúfolása önmagunk méltóságának: várni, sőt erőltetni a kolpusalamizsnát, várni, hogy mások, idegenek méltóztassanak valamit is tenni jövődönk hordozói: gyermekeink, unokáink érdekében.

Jézus korában csúfot üztek a jeruzsálemi templomból..., s ma, a büszkén hangoztatott atomkorban, a XX. század végén az erkölcs, a civilizáció milyen fokán állunk?

-Mondjam-e, hogy a parlament az ország első háza, az alkotmány, a jog, a törvény, a demokrácia szentélye, s tisztelet a kivételeknek, be sokszor a kalmárlelkek gyülekezőhelye, akik csúfot űznek kenyérünkéből, lelkünkéből, múltunkból, egyéni vagy kollektív jussunkból?

-Mondjam-e, hogy az Ázsiából származó, magyar virágnak is nevezett tulipánnal jelképezett politikai életünkben is - mélységes tisztelet a kivételeknek - ott vannak ezek a kufárok, akik „hargitai adventünket” is készek megcsúfolni, csakhogy magrólkelt politikusokként, üzletemberekként érvényesüljenek!

-Mondjam-e, hogy egyházi berkekben is megsokasodtak a „meszelt sírok” s ájtatos álarccok mögül Mefisztók kukucsálnak ki?

Ferenc Imre idézett írását így fejezi be: szalad a kőborkutya a századvég üres dobozaival s viszi a városlakó üzenetét..., s kibővítve így folytathatom: megcsúfolt kutyák, megcsúfolt épületek, megcsúfolt emberek, munkák, eszmék, törvények, hagyományok: üres szeretetről, üres igazságról, üres kegyességről, üres lelkekről beszélnek, olyan világról, amelyet mindenre használnak - mint egykor a jeruzsálemi templomot -, csak éppen arra nem, amire rendeltetett: emberhez méltó, igaz életre.

Oh, hogy kell ma is rendteremtés, a nagytakarítás..., s milyen jó, hogy ez az igény érvényesül a legfőbb állami méltóság, az ország elnökének megválasztásakor is, akitől olyan társadalmi valóságot várunk, amelyben sem az Isten, sem az ember, sem a természet, sem a szellem, sem az alkotmány méltósága nem csúfoltatik meg többé. Ezt az igényt tápláljuk anyaszentegyházunk újabb vezetőségével szemben is: méltóságát a leírt vagy ki-mondott szónak, méltóságát a keresztény szellemben, a jézusi örökségnek..., a szeretetnek, a mosolynak, a hitnek, a tudománynak..., méltóságát az Isten nevében vállalt közszolgálatnak, a hivatásnak. Ebben az igényben - azonban - a kölcsönösségnek is ott kell lennie. Jézus ezt így mondta (Mt 7, 12): „Amit akartok azért, hogy az emberek tiveletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal.”

Rendet, fegyelmet, tisztaságot, tisztességet várunk makrovilágunktól? Önmagunk mikrovilágában nekünk is meg kell teremtenünk! Legyen hát ez az úrvacsora egy nyitólépés e kötelesség felé. Itt és most fonjunk korbácsot az őszinteségből, a bűnbánathból, az evangélium sokszor szlogenként használt törvényeiből s lelkünk templomából úzzuk ki mindazt, ami istenfiúságunknak, emberi mivoltunknak megcsúfolója volt idáig.

Ebben az elhatározásban segítsen meg mindnyájunkat az Isten, akihez jertek és imádkozzunk... Ámen.

MÁTHÉ SÁNDOR

ISTEN KÉPMÁSA RAJTUNK

1Móz 1, 26-31

Azt hiszem fölösleges is emlegetnünk, újra elmondanunk azt, hogy a húsvét felé vezető úton járunk, mostmár második hete. A keresztény ember életében ez olyan időszak, amikor jobban elmélyül a vallásos érzés és az ember többször, gyakrabban tesz fel olyan kérdéseket, amelyek létét, Istenhez, embertársaihoz való viszonyát próbálják meghatározni, tisztázni.

Az embernek feltétlenül szüksége van arra, hogy ezeket a kérdéseket feltegye: Ki vagyok? Honnan jövök? Mi a célja emberi életemnek? Milyen a kapcsolatom Istennel, akit teremtőmnek mondok? Milyen a kapcsolatom Isten teremtett világával? És végül, de nem utolsósorban, milyen a kapcsolatom embertársaimmal, a mellettem élő emberekkel?

Én úgy gondolom, hogy ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásában egyéneként más és más pontról indulnánk el és különböző feleleteket fogalmaznánk meg. Amit én el szeretnék mondani, az nem más, mint az én személyes válaszaim az engem ebben az időszakban foglalkoztató, az előbbieken már megfogalmazott kérdésekre.

Ebben a próbálkozásomban a teremtési történethez fordultam segítségért, amelyből egy részt az előbb felolvastam, de amely mindannyiunk előtt ismeretes.

A keresztény ember ma már eljutott oda, hogy nem érzi szükségét megmagyarázni ezt a történetet. Értelmetlen dolog volna azon vitatkozni, a leírtak hitelességéről egyáltalán gondolatokat cserélni. A teremtéstörténet lényegét én ebben fogalmaznám meg: bármilyen formában ment is az végbe, mindenképpen Isten alkotó, teremtő munkájának az eredménye. Lényeges hozzátennünk azt, hogy a teremtés úgy ahogy itt leírja a Biblia, a hatodik nap befejeztével nem ért véget. Isten teremtő, alkotó ereje azóta is jelen van a világban.

A teremtéstörténetből magasan a többi fölé emelkedik az a mozzanat, amelyet felolvastam: Isten embert teremt a már előzőleg megalkotott világba. Ami engem megragad ebből a teremtéstörténetből, az tulajdonképpen az, amikor Isten kijelenti, hogy „teremtsünk embert a magunk képmására, hozzánk hasonlónak.”

Elgondolkozom testvéreim, hogy micsoda kiváltságos helyzet ez, hiszen az ember mellett annyi más teremtmény él ezen a földön. De pontosan azért, mert mi emberek vagyunk, ahogy Káténk megfogalmazza, Isten legnemesebb teremtményei ezen a földön, ez nemcsak kiváltság, hanem annál inkább felelősség, pontosan azért, mert Isten a maga képmására, hasonlóságára teremtett minket. Balgaság volna arra gondolni, hogy fizikai megjelenésünkben hasonlítanánk Istenre, hiszen éppen az Írások tanítják,

hogy Istent nem lehet képekben, vagy szobrokban kiábrázolni, mert Ő lélek. Tehát mi nem Isten képmását hordjuk magunkon, hanem Isten hasonlóságát hordjuk magunkban, bennünk, a lelkünkben. Istenhez való hasonlóságunk jegyeit nem rajtunk, hanem bent a lélek mélyén hordozzuk mindannyian. Ebben a történetben ez a leglényegesebb. Ez tesz minket Isten gyermekeivé, hogy úgy mondjam, Istentől függővé. Ez erősíti meg bennünk a hozzá való tartozás tudatát. Egy kissé tovább viszem a gondolatot és azt mondom, hogy a vallásosság gyökere tulajdonképpen ebben van. Ezért vonzódunk Istenhez, ezért ragaszkodunk Istenhez, ezért szeretjük Istent és ezért próbáljuk teljesíteni az Ő akaratát, mert az övéi vagyunk, ahogy Pál apostol megfogalmazta, „az Ő nemzetsége, az Ő népe vagyunk.”

Ha még tovább fejtjük és visszük a gondolatot, akkor el kell fogadjuk, hogy a vallásosságnak, az Istentől való függésnek ez a mély gyökere minden ember lelkében ott van. Még akkor is, ha az ember azt mondja, hogy számomra nem létezik Isten, hitetlen, vallástalan vagyok. Ilyen ember nincs is valójában.

Amint már érintettem a kérdést, mégis vannak különbségek. Ezt el kell ismerjük. Az emberiség a ma már közel hat milliárd egyedével külön-külön egy-egy kicsi világ, a maga bensőséges lelki életével, gondolataival, érzéseivel és - tegyük hozzá - Istenhez fűződő kapcsolatával. Nagyon érdekes, talán egy kissé elvont is lehet, de én azt mondom, hogy pontosan Istenhez való viszonyunk tesz minket különbözőkké. Másképpen úgy is mondhatnám, hogy az Isten és köztünk való távolság az, ami minket ilyen, vagy olyan emberré tesz. Nem akarom ezeket az elvont gondolatokat tovább fűzni, inkább az előbb már feltett kérdéseket tovább bontva tegyünk fel újabb kérdéseket.

Mi tesz engem hívő, vallásos emberré? Erre a kérdésre már válaszoltunk is az előbbieken.

Mi tesz engem keresztény emberré?

Mi tesz engem unitáriussá?

És, mert annyira divatos és annyi sokszor hangzik és szegzik nekünk a kérdést napjainkban, tegyük fel mi is negyedikként: Mi tesz engem jó magyarrá?

Most pedig próbáljunk röviden felelni a feltett kérdésekre, a megfogalmazás sorrendjében.

Az első kérdésre tehát nagyjából megkaptuk a feleletet. A vallásosság gyökerei minden emberi lélek mélyén megtalálhatók. Lehet, hogy kissé túlzás volt az előbbi kijelentésem, hogy nincs ember vallás nélkül. Módosíthatjuk és azt mondhatjuk, hogy nincs olyan ember, akinek ne lenne hite. A vallás tehát, mint jelenség, mint lelki igény ott van az ember életében, ott van az ember lelkében. Ez azért van így, mert Isten teremtett, Isten hasonlóságát hordozzuk magunkban és ezt nem tagadhatjuk meg. A vallásosság létszükséglet a mindenkor ember számára.

A világon nagyon sok vallást tartanak nyilván. Ha csak az öt nagy világ-vallást említem, akkor is megtudjuk érteni, hogy miért vannak megosztva a népek, nemzetek. A keresztények az emberiség összlétszámának kb. az egyötödét teszik ki. Mi is keresztények vagyunk.

Közel kétezer évvel ezelőtt Izraelben megjelent egy ember, a Názáreti Jézus, aki egy új eszmét, egy új világot, egy új istenképet és egy új emberi modellt hozott el a világba. És ma, akik ezt az eszmevilágot és az általa hirdetett istenképet elfogadják, ezeket nevezzük keresztényeknek, Jézus-követőknek.

Különbség van azért a magát kereszténynek valló és a tényleges keresztény életet megélő emberek között. Én olyan kíváncsi volnék látni, hogy az egymilliárd és valahány millió keresztényként számontartott emberből hányan keresztények, valódi jézusi tanítványok. Ezt jelenti kereszténynek lenni: Jézus tanítványává válni. Ha Jézus tanítványa vagyok, elfogadom tanításait, elfogadom Istent, mint Atyát, és akarata szerint törekedek élni a szeretet kettős parancsa szellemében, akkor én keresztény lehetek, keresztény vagyok.

Mi tesz engem unitáriussá? Azt mondom, hogy azok, akik a jézusi eszmét a maga egyszerűségében elfogadják, még ha nem is vallják meg ezt nyíltan, mind besorolhatók ebbe a kategóriába, hogy unitárius. Magát a fogalmat nem kell megmagyarázni. Annál inkább szeretnék egy néhány gondolatot elmondani arról, hogy mi tesz minket ma, a 21. század küszöbén unitárius keresztényekké.

Amikor visszagondolok a 16. századra és az unitárius eszme elindulására és térhódítására, s próbálok párhuzamot vonni az akkori unitarizmus és a mai unitarizmusunk között, testvéreim, higgyétek el, őszintén mondom, szégyellem magam. Miért mondom ezt? Azért, mert megtagadtuk Dávid Ferenc szellemét! - az örök újtás elvét. Mi beragadtunk valahol ott a 16. és 17. század válaszvonalánál és nem haladtunk túl sokat előre. De azért még mindig unitáriusoknak, Dávid Ferenc követőinek valljuk magunkat. Mit tehetnénk, hogy a szó igaz értelmében Dávid Ferenc tanítványai, igaz unitáriusokká legyünk? Legfontosabb, mint minden hívő ember számára az, hogy éljük meg vallásos hitünket abban a különbözőségben, melyben Isten teremtett minket, és ne próbáljunk sablonokat ráerőltetni másokra, még akkor sem, ha ugyanannak a közösségnek, vagy gyülekezetnek vagyunk is a tagjai. Ez azt jelenti, hogy legyünk türelmesek és tudjuk elfogadni a másságot, a más gondolatot, a más életeszmezt, mert éppen ez a sokszínűség teszi még szebbé, még csodálatosabbá az emberi közösséget. Ami ennél is lényegesebb: ne féljünk a változástól, az újtól, az előrelépéstől. Dávid Ferenc gondolata volt, hogy mindig az újat, mindig a jobbat megkeresni és előbbre lépni. Ezt jelenti unitáriusnak lenni. De én nem felejtetem el azt a drága értéket sem, amit mi hagyománynak nevezünk, de amit sajnós sokszor rosszul értelmezünk, és így próbáljuk visszahozni a jelenbe régmúlt idők szokásait és gyakorlatát.

Több, mint négyszáz év áll mögöttünk. Ez a négyszáz év sok mindent bizonyított, többek között azt, hogy tudunk élni, tudunk összetartani, tudunk közösséget alkotni és azért dolgozni. Ebben áll, ebben van továbbra is a jövőd, a holnap biztosítéka.

Úgy tűnhet, hogy elcsépelet kérdés a negyedik, és mégis felelnünk kell rá, annál is inkább, mert ma erre is szükség van, talán inkább, mint volt az valaha.

Ki a jó magyar? Egyszerűen fogalmazok: nem a mellveregetős, „nagyot visítő” magyarságra, hanem a cselekvő, közösségért dolgozni akaró egyénekre

van szüksége a nemzetnek. Ebben meg is válaszoltam a kérdést, és úgy gondolom, hogy ennél többet mondani nem is kell.

Éljünk hát Isten gyermekeiként Jézust követve, unitárius hitfelfogásunk szellemében, vállalva a reánk bízottakat egyházunkért és népünkért. Ámen.

KERESZTHORDOZÁS

Lk 9, 23

A felolvasott jézusi szavak első olvasásra és hallásra szinte érthetlenné tünnek, mert ellentmondást tartalmaznak. Azt is hozzá kell tennem, hogy ez az ellentmondás csak látszólagos. Ha jobban megvizsgáljuk és megértjük a jézusi szavakat, akkor rögtön feloldódik ez az ellentmondás, s világossá válik, hogy Jézus mit akar mondani, mi az a felhívás, az a buzdítás, amely az ő szavaiban rejlik.

Gondolom, mindenkit megragad a felhívásnak az a része, midőn Jézus azt mondja, hogy „vegye fel mindenki az ő keresztjét”. Azért ragadja meg figyelmünket elsősorban ez a kifejezés, mert naponként találkozunk vele. Találkozunk vele akkor, amikor szóba állunk embertársainkkal, egymás hogyléte felől érdeklődünk, és akkor jönnek, ömlenek belőlünk a panaszok, hogy miért az a sok kereszt, az a sok teher, melyet hordoznunk kell. És amikor már teljesen személyessé válik ez a panasz, akkor az ember hajlamos arra, hogy tiltakozzon is ellene. Miért éppen én? Miért kell nekem többet szenvedjek, több terhet elhordozzak, mint embertársaimnak, akik talán nem is annyira vallásos emberek, mint én? Lehet, hogy ezek a panaszok helyénvalók, lehet, hogy igazunk van, de csak emberi szempontból. Isten dolga, az Ő világához tartozik, hogy minden emberre általában csak akkora terhet rakjon, amit az ember el tud hordozni, el tud viselni.

Kereszthordozás. Honnan is ered ez a kifejezés? Hogyan vált a mindennapi lelki, testi terhek szimbólumává? Hogy megértsük és tisztázzuk a fogalom eredetét messze-messze az ókorba kell visszamennünk, jóval a Jézus korát megelőző időbe.

A keresztrefeszítés a keresztény ember számára ismerős fogalom, hiszen a szó hallatán a názáreti Jézus, vagy, ha úgy tetszik, Jézus Krisztus keresztrefeszítésének és halálának megrázóan tragikus képe jelenik meg lelki szemeink előtt. Ezt a kegyetlen halálnevet, büntetési módot nem a rómaiak találták ki. Már jóval azelőtt a görög köztársaság yirágzásának korában „divatos” volt a rabszolgákat, a szegényeket ezzel a kegyetlen halálnevel büntetni: keresztrefeszítés, keresztrefeszítés.

Jézus korában, mikor a római hatalmasok ezt a büntetési formát szánják Jézusnak, akkor tulajdonképpen egy több évszázadra, vagy éppen évezredekre visszamenő gyakorlatot vesznek át. Kereszthordozásról azért beszélünk, mert, ahogy azt az evangéliumokból is tudjuk, az elítéltek kellett vinnie keresztjét a megfeszítés helyére. A keresztvitel tehát, a halálbüntetés mellett a

megszégyenítés, a megalázás eszköze is volt. Ez történt a Jézus esetében is, amikor az ítélet végrehajtói megalázták, kigúnyolták őt.

Térjünk vissza a jézusi szavakhoz. „Ha valaki énutánam akar jönni, vegye fel az ő kereszjtét minden nap.”

Én úgy gondolom, hogy a kereszt, a kereszthordozás nem egészen idegen számunkra, unitáriusok számára sem. Még helyesebb, ha azt mondom, hogy nem szabad idegenkednünk ettől a fogalomtól, annál is inkább, mert olyan gyakran használjuk mindennapi beszédünkben. Kereszt. - Nagyon sok keresztény otthonban találkozunk ezzel a jelképpel, annak valamilyen formájával, még akkor is, ha nem katolikus vagy éppen ortodox családkról van szó.

Több, mint négy esztendővel ezelőtt, angliai tanulmányaim idején én is kaptam ajándékba egy nagyon kicsi keresztet, amit egy ideig nyakamba akasztva hordtam, majd felkerült irodám falára és azóta is ott van. Unitárius lelkészi hivatal falán egy kis kereszt. Mit jelent számomra ez a kereszt? Sokkal többet, mint amit bárki is gondolhatna róla. Ez a kis kereszt nem egy közönséges valami, először is azért, mert értékes elefántcsontból van. De nem ez adja meg igazi értékét, hanem azok az emlékek, melyek hozzákapcsolódnak és ahhoz az emberhez, akitől kaptam. René Jose Alvarado, San Salvador-i baptista lelkészről van szó, akivel Manchester-i együttlétünk alatt igazi barátokká lettünk. Azért is különös ez a kis kereszt, mert a keresztben nem a megfeszített Jézus, hanem egy női alak van. Meglepett ez az ábrázolási mód, de barátom rögtön megmagyarázta, hogy az mit jelképez: a salvadori nép szabadságvágyát és az ezért hozott áldozatot, - ahogy mondotta. Tudnunk kell, hogy Salvadorban véres polgárháború folyt a nyolcvanas években és folytatódott a kilencvenes évek elején is, hogy aztán 1992 februárjában véget érjen a vérengzés, a másképpen gondolkodók, a szabadságukért harcolók üldözése.

A kereszten ábrázolt női alak a szabadság és az ezért hozott áldozat jelképévé vált a salvadori nép számára. Ebben a kis keresztben én nemcsak egy népnek, hanem a világon jóra és békességre törekvő embereknek, a Jézust követőknek, Isten gyermekeinek a közös szimbólumát látom, amely együvértartozásunk, testvériségünk és az egymásért vállalt áldozat jelképe is. Így talán érthető, hogy miért tudom én elfogadni a keresztet, mint szimbólumot, és miért tartom az irodám falán azt a kis keresztet.

Ez a kereszt számomra, unitárius keresztény ember számára nem a megváltás eszköze, nem a szégyen keresztje, hanem a Jézussal való sorsközösséget, a vele egy célt és egy életutat vállalók együvértartozását jelképezi. Ennek lényege az, hogy elfogadom azt az „életprogramot”, melyet Jézus fogalmazott meg és ültetett életbe, mert ezáltal Isten akaratát teljesítem. Ez pedig áldozattal jár, amit nekünk vállalnunk kell. Ezt az örökös emberi áldozatot jelenti számomra a kereszt, a kereszthordozás.

Ha így értelmezzük a keresztet, akkor más jelentést vesz fel, tartalmat kap a kereszthordozás fogalma is. Eszerint számomra a kereszthordozás nem a mindennapi testi, lelki gondokat jelenti, hanem a Jézussal való sorsközösséget, melyben a keresztény ember aláveti magát Isten akaratának és a jézusi életformának, vállalva vele együtt és érette a legnagyobb áldozatot is.

Visszagondolok az elmúlt évezredekre, történelmünk századaira. Nem lehet felsorolni azt a sok-sok keresztet, mely jelzi ezt az utat egyének és közösségek életében.

A kereszt szimbólumértékéhez visszatérve azt mondom, hogy a kereszt a hithűség, a Jézushoz való tartozás áldott szimbóluma. Az apostollal mondom, ahogy ő is mondta: „Én nem szégyellem a Krisztus evangéliumát.” Ezt így is lehet mondani: Én nem szégyellem a Krisztus keresztjét, amelynek, lám, ilyen, unitárius értelmezését is lehet adni. S akkor nem zavar engem sehol a kereszt, sem híveim lakásában, sem irodám falán, és sehol, ahol ezzel a jelképpel találkozom.

Ha hallom a jézusi felhívást, mely keresztfelvételre, kereszthordozásra szólít, akkor egészen másképpen értelmezem, egészen közel jön hozzám ez a felhívás. Jézus nem ígér semmilyen jutalmat a vele sorsközösséget vállalóknak. A mi jutalmunk az a lelki öröm, elégtétel lehet, mely Isten akaratának teljesítéséből fakad. Én hiszem, hogy mi ezt akarjuk, ezen az úton szeretnénk járni, továbbra is közösségben Jézussal, Istennel, a mi atyánkfiaival, hittestvéreinkkel, örökkön-örökké. Ámen.

SIMÉN DOMOKOS

TALÁLJUNK KARÁCSONYRA!

Lk 2, 16

Karácsony Jézus születésének az ünnepe. Úgy vagyunk vele már évszázadok óta, hogy karácsony keres minket és mi is keressük karácsonyt. Mit ér a keresés annak a szomjas vándornak, ki megtalál egy forrást, de víz nincsen benne? Mit ér a szép ruha, ha nincsen benne ember? Mit ér a ház, ha nincsen benne gyermek fakasztotta öröm? Mit ér a karácsony, ha nem találjuk meg benne Jézust, mint a pásztorok? Semmit!

Karácsony két kérdést tesz fel nekünk: rátalálunk-e karácsonyra és karácsony ránk talál-e?

Karácsonyra rátalálunk, mert az élet szorításában egy ünnepi kinyújtózásra, pihenésre vágyunk és a naptár piros betűkkel figyelmeztet, december 25-ike, karácsony jön. Ránk talál az ünnep, hiszen annyi vásárló nincsen máskor az üzletekben, annyi mindent nem várnak el tőlünk hozzátartozóink, mint karácsonykor. Az üdvözetek, a telefon, szívtől-szívig, baráttól-barátig járnak, szólnak. Ha akarjuk, ha nem, ebben az adventi időben, a karácsonyt-várásban minden arra figyelmeztet: jön az ünnep, készülj! Angyaljárós karácsony estén a csillogó fenyőfa, vagy csak egy fenyőág hűvkörében egyedül, vagy a családdal felröppen a régmúlt karácsonyok emléke, ránk talál a múltunk, vagy gyermekeink csillogó szemében ajándékkeresésében meghatódunk. Egyszóval akarva-akaratlan ránk talál a karácsony minden esztendőben.

Ez és ennyi lenne a karácsony? Egy pihenés a fáradtnak, egy rövid csillagszórós öröm, egy köszönömös csók az ajándékért, egy alkalom arra, hogy az ünnepi ruhát felvegyük? Nem hiszem, hiszen ezek mind csak külsőségek, a hétköznapitól eltérő alkalmak, múló örömök, csillagszórós fellángolások. Olyan mint a víz nélküli forrásra találás, mint a szép és drága ruhában emberre nem találás, mint a szülői hajlékban árván, az édesanya, édesapa és testvérek emlékével hazatérni. Hacsak ennyi volna karácsony, a csalódás íze keserítene meg. Ennél több kell legyen, hiszen az egész keresztény emberiség, ha így lenne, becsapná, ámitaná önmagát.

Az ünnep lényegét abban látom, hogy karácsony találjon ránk. Karácsony egy eszme születése, a keresztény valláserkölc, életforma és vallásos világnézet jelképes bölcsője. Karácsony egy üzenet és ha meghalljuk, mint a pásztorok: „megtaláljuk”, akkor ránk talált karácsony és Jézus.

Karácsony Isten üzenete a teremtett világnak, hogy legyen egyensúly, kímélet és kíméletesség a természetben és a természettel, legyen béke és jóakarát a teremtett világban, mert a teremtett világ Isten dicsőségéről, teremtő akarataról, munkájáról beszél. Ha az ember megbecsüli a világot, a természetet, akkor valósággá válik a karácsonyi üzenet, „Dicsőség a magasságosnak, békesség és jóakarát” által, az ember által. Így talál karácsony üzenete, lényege a teremtett világra. Ez Isten üzenete, akarata a világ számára.

Karácsony, hogy ránk találjon, emberi igény is. Nem a külsőségek pillanatnyi öröme, hanem belső, lelki igény, egy életet kitöltő szükséglet, magatartás. Isten ezt az igényt üzenete meg karácsonykor: legyen béke és jóakarát, legyen egyensúly az ember, a természet és Isten között. Minden idők emberéhez szól, ezért örökkévaló az üzenet. A szülőföldünk is egy jeltelen nagy temető. A múlt, a halottak pihennek benne, kik karddal vagy küzdelemmel harcoltak, örök nyugtalanságban, kétségben, félelemben. Se külső, se belső lelki béke nem volt, kimaradt a mindennapokból. Ember az embertől félt és fél. Oka az, hogy a világ „ura”, az ember le tudja győzni az állati fenyegetettséget, a természetet el tudja fogadni csapás formájában is, de az ember az embertől tart, fél, nem bíz benne. Az emberben alszik a jóindulat, ritkán van félálomban vagy ébren. A jóakarát mindent meg tudna oldani. A békesség és a jóakarát szülőanyja a szeretet, ezért hívják karácsonyt a szeretet ünnepének. Akire rátalált a karácsony, azt a szeretet emberének, vagy kitágítva, tömegében, a szeretet világának nevezzük, hívjuk.

Isten üzenete karácsonykor Jézusban válik érthetővé, ekkor találkozik az isteni akarát az emberi igénnyel. Karácsony a találkozás ünnepe. Nemcsak az elszakadt szeretettek, a távollévők, a haza igyekezők találkoznak a családban, a baráti körben, nemcsak a kisgyermek az anyjával a karácsonyi örömben, hanem a szeretetben, melyből jóakarát és béke születik, találkozik az ember az isteni akarattal és az emberi igény megfogalmazásával, örömmüzenetével. Áldott szent találkozás, melyből annak, aki karácsonykor Jézusban üzenetet küldött az embernek, dicsőség lesz Istennek.

Azt mondják, hogy karácsonykor Jézus bölcsőjénél a királyok, a bölcsék, a pásztorok találkoztak. Heródes elkésett onnan. Én azt mondom, hogy nem ők, hanem az ember, az emberek és az emberiség találkozott kará-

csonykor Betlehemben, ott a szállást nem talált emberpár újszülött fia jászola mellett. Az ember, különbség nélkül.

A mai ember is keresi önmagát. Különböző fokra helyezi embertársát. Alatta és felette valókra osztja ismerőseit. Különbséget teszünk egymás közt és ezzel a különbségtevő szemlélettel helyezkedünk el az emberi „rendben”. Házként és keretekként gazdag a karácsony, az ajándék, vagy szegény. Azon az első karácsonyon nem a gazdagság sorrendjében és tudatában mentek Betlehembe, nem rang és cím szerint, hanem az ember ment, ki szükségét érzett, ki várt valami jobbat. Az ember, aki hitt abban, hogy Istennek üzenete van az ember számára, csak figyelni kell és meg lehet akkor találni.

A pásztorok egyszerű emberek voltak. A mindennapi foglalkozásuk a nyáj őrzése nemcsak a vadállatoktól, hanem a rosszindulatú emberektől is. Nem lehetett nyugodt sem nappaluk, sem éjszakájuk. Félték. Mégis, mikor karácsony este az örömhírt meghallották, egymást biztatva mondták „Menjünk el mind!”

A mostani karácsony üzenetét a pásztorok szavában találom meg: „Mind menjünk” karácsonyhoz, Jézushoz! Ne úgy, mint földműves, mint orvos, munkás vagy tisztviselő, ne úgy mint kereskedő, mint országos képviselő, mint államelnök, nem rang, vagy cím szerint, hanem mint szükségben lévő ember. Menjünk el mind, nemcsak magyarok, románok, németek, nemcsak Európa, Amerika, hanem mind az egész világ emberisége, minden különbség nélkül, mert ez isteni üzenet és emberi igény mindenki számára és a teremtett világ megmaradására. Megtalálni csak úgy tudjuk közös érdekünkért, ha mindnyájan emberként megyünk. Így biztos, hogy ránk talál. Ma sem a kenyér, a hajlék, a pénz legnagyobb szüksége a világnak, hanem a jóakartú megértése egymásnak, az ebből fakadó békesség, és a kettőnek a forrása, a szeretet.

Karácsony a szeretet ünnepe. A szeretet, a békesség és a jóakarát, a 21. század belépőjegye, gyermekeink biztonsága, a kenyerünk jobb reménye. Szeretet a karácsony üzenete minden népnek, nemzetnek és minden embernek.

Karácsonykor a pásztorok nem törődtek semmi mással, a mindennapi gondot adó nyájjal, hanem sietve mentek, másként biztos, hogy nem lett volna békességük, nyugtuk. Keresték és megtalálták az „ígéretet”, rájuk talált a karácsonyi békesség.

Atyámfia, keresztény Testvérem! Várod, hogy rádtaláljon a karácsony, vagy hogy te találj rá? A naptár, a múltó örömök szerint te rátalálsz karácsonyra, mert a napok szorításában a pirosbetűs ünnep így is úgy is rádköszönt. Karácsonyfád, kalácsod, ünneped lesz. Nem ezért született neked a Megtartó, hiszen ez csak egy pár napig tart. Karácsony, Jézus találjon rád, maradjon nálad egy életre. Ő hozza a békét, a jóakaratot, a szeretetet, nem egy ünnepre valót, hanem egy egész életre, egy egész világra valót, hogy végre az ember Isten dicsőségére legyen. Ámen.

ESZMÉK - GONDOLATOK

A boldogság sem rajtunk kívül, sem bennünk nincs, a boldogság Istenben van. (Pascal)

Isten áldásának közepette élünk és nem vesszük észre. (Martin Luther King)

Aki boldog, könnyebben boldogít másokat is; mi csurogjon az olyan forrásból, mely maga is száraz? (Bolyai Farkas)

A legerősebb hatás nem abból indul ki, amit az ember beszél, hanem abból, ami ő maga, és amit tesz. (Romano Guardini)

A hit találékony, de szereti a jó példát is. (Spurgeon)

Az igazi hit utat talál, vagy pedig utat készít magának. (Spurgeon)

Az olyan hit, mely nem alakítja naponta az életet, emberi előrelátás szerint semmi segítséget nem fog nyújtani, ha döntő dologról lesz szó. (Adolf Sommeraurer)

Akinek az a szándéka, hogy jót tegyen, nem várhat arra, hogy ezért az emberek félretegyék útjából az akadályokat. (Albert Schweitzer)

Oszd meg szellemi lényedet azokkal, akik veled úton vannak, közölj annyit, amennyit tudsz, és fogadd el, mint valami felséges ajándékot ami tőlük feléd visszaérkezik. (Albert Schweitzer)

Az idő a legdrágább érték, mivel visszahozhatatlan kincsünk, mely fölött rendelkezünk. Ezért nyugtalanít minden visszapillantásnál az elveszett idő gondolata. Az az idő tekinthető elveszettnek, melyben nem emberként élünk, nem szereztünk tapasztalatokat, nem tanultunk, nem alkottunk, nem élveztük az életet, nem szenvedtünk. (Dietrich Bonhoeffer)

Talán a legtávolabb mutató tanítás, melyet betegeinktől vettünk, ez: Élj úgy, hogy ne kelljen visszanézve azt mondanod: "Istenem, de elrontottam az életemet!" (Elisabeth Kübler-Ross)

Igyekezzünk úgy élni, hogy mikor meghalunk, még a temetkezési vállalkozó is szomorú legyen. (Mark Twain)

A jó név a legjobb sírkőfelirat. (Spurgeon)

Annak, hogy a múlt évek, sőt még az ősz haj ellenére is fiatalok maradjunk, csakis az a titka, hogy megővük magunkban a lelkesedést a szépséggel, a szemlélődéssel és a szeretettel, vagyis rövidre fogva: a lélek összhangjának megőrzésével. (Amiel)

Mindnyájan lehullunk. De mégis van Egy, aki ezt a hullást végtelenül gyöngéden a kezében tartja. (Rilke)

EGYHÁZI ÉLET - HÍREK

Egyházi Főtanács

Egyházi Főtanács november 20-21. napjain tartotta évi rendes ülését Kolozsváron. A 24. sz. egyházi énekünk eléneklése és Kolcsár Sándor közügyigazgató imáját követően az Egyházi Főtanács ülését dr. Szabó Pál főgondnok-elnök nyitotta meg. Az Egyházi Főtanácsot a magyarországi Unitárius Egyház részéről Rázmány Csaba pestszentlőrinci lelkész üdvözölte. Az ülés keretében az Egyházi Főtanács meghallgatta és elfogadta a dr. Erdő János püspök haláláról és temetéséről szóló jelentést, jóváhagyta a tiszteletbeli címek adományozását: Mihály Mátyás székelykáli gondnoknak tiszteletbeli gondnoki -, Székely János J. kükküldombói afiának tiszteletbeli keblitanácsosi -, Székely Tihámér és Miklós József kükküldombói afiainak tiszteletbeli keblitanácsosi -, Gagy Lajos alsóboldogfalvi afiának tiszteletbeli gondnoki -, Joó Dénes siménfalvi afiának tiszteletbeli gondnoki -, Vass Béla firtosmartonosi afiának tiszteletbeli gondnoki-, Márton Sándor és Fülöp Simon énlaki afiainak tiszteletbeli keblitanácsosi címet adományoz. Egyházi Főtanács eszközölte az esedékes választásokat, megtárgyalta és elfogadta az elmúlt évi jelentéseket (Püspöki jelentést, Egyházi Képviselő Tanács jelentését, Nyugdíjpénztár jelentését, az Unitárius Gimnáziumok működéséről szóló jelentést, az Unitárius Nők Országos Szövetsége és a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet tevékenységéről szóló jelentést), elfogadta a marosszentgyörgyi leányegyházközség anyaegyházközséggé nyilvánítását, jóváhagyta a Nőszövetség Működési Szabályzatát, a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet Szervezeti Szabályzatát, megvitatta és elfogadta a szükséges zárszámadásokat és költségvetéseket, elfogadta az Unitárius Egyház Alaptörvénytervezetét, jóváhagyta a választásokat. Elhangzott a Főtanács Bizottság általános jelentése.

Elnöki bezárót dr. Szabó Pál főgondnok-elnök mondott, a bezáró áhítatot Kolcsár Sándor közügyigazgató végezte. A főtanács alkalmával tartott istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Bíró József kadácsi lelkész végezte. A főtanács közehédet a Protestáns Teológiai Intézet konviktusában tartottuk, a Berde-serleggel a hagyományos pohárköszöntőt Tóth Miklós, a Háromszék-Felsőfehér Egyházkör felügyelőgondnoka mondta.

Egyházi Képviselő Tanács

Rendkívüli Egyházi Képviselő Tanácsülést tartottunk július 18-án, amelynek egyetlen napirendi pontja volt: a marosszentgyörgyi leányegyházközség anyaegyházközséggé nyilvánítása és kérése a lelkészi lakás vásárlására nyújtandó segély ügyében. Egyházi Képviselő Tanács fenti kérésekre jóváhagyó határozatot hozott.

A III. évnegyedi rendes ülését szeptember 26-án tartotta, a tárgysorozaton szerepelt: dr. Erdő János haláláról és temetéséről szóló jelentés, valamint az ezzel kapcsolatos további intézkedések; jelentés az elnököleg elintézett fon-

tosabb adminisztratív intézkedésekről, a Misszió Bizottság szeptember 25-én tartott ülésének jegyzőkönyve, a Teológiai Intézetben szeptember 16-21. napjain tartott szakvizsga jegyzőkönyve, a Lelkészképesítő Bizottság szeptember 12-13. napjain tartott vizsgaulásának jegyzőkönyve, a Teológiai Intézet szeptember 23-25. között tartott alapvizsgáról szóló jelentés, előterjesztés a Teológiai Intézet vallástörténeti és unitárius egyháztörténeti tanszék betöltése tárgyában; Szabó József Csaba felvétele a Teológiai Intézet I. évfolyamára, előterjesztés az unitárius teológiai hallgatók létszámának megállapítására az 1997/98. tanév I. évfolyamára; jelentés a kolozsvári és székelykeresztúri Unitárius Líceumokban tartott felvételi tárgyában, jelentés az anyanyelvi szórványtábor megrendezéséről, jelentés a Millicentenárium megünnepléséről egyházunkban, a Vallásügyi Államtitkárság levele az állami fizetések korlátozása tárgyában, az egyházi központ pénztárosi állásának betöltése (Kopáncsi Enikő 1996. október 1-től), jelentés az elnökileg elintézett fontosabb gazdasági ügyekről, a Számvevőség jelentése, mikrobusz vásárlása; a múzeum számára kijelölt helyiség (December 21 út 14. sz.) bérbeadásáról, előterjesztés az 1997. évi költségvetési javaslatról.

Egyházi Képviselő Tanács október 31-én tartotta IV. évnegyedi rendes ülését. Az ülésen az Egyházi Képviselő Tanács elsősorban a soron következő Egyházi Főtanács előkészítésével foglalkozott. Megtárgyalásra kerültek a fontosabb adminisztratív és gazdasági ügyek, a lelkészképzés kérdései, a Nyugdíj-pénztár jelentése...

Egyházi Képviselő Tanács legfontosabb napirendi pontja az Unitárius Egyház Szervezeti Alaptörvényének a jóváhagyása és Egyházi Főtanács elé való terjesztése volt.

Egyházköri Közgyűlések

Az Egyházköri Közgyűléseket augusztus 24-25-én tartották a következők szerint: a Kolozs-Torda Egyházkör augusztus 25-én Bágyonban, a közgyűlés alkalmával tartott istentiszteleten Fazakas Ferenc tordai lelkész szolgált, az egyházi központot dr. Rezi Elek teológiai tanár képviselte; a Maros-Küküllő Egyházkörben augusztus 24-25-én Ádámoson, a lelkészi szolgálatot Veres Ferenc bethlenszentmiklósi lelkész végezte; a Székelykeresztúr Egyházkörben augusztus 25-én Székelyszentmihályon, az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Jakab Zsolt újszékelyi gyakorló segédlelkész végezte; a Székelyudvarhely Egyházkörben augusztus 25-én Homoródkarácsonyfalván, a lelkészi szolgálatot Harringtonné Szántó Anikó végezte; a Háromszék-Felsőfehér Egyházkör augusztus 24-25-én Nagyajtán, 24-én este az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Pap Mária szentivánlaborfalvi -, 25-én Józsa Lajos kökösi gyakorló segédlelkészek végezte.

Rendkívüli Egyházköri Közgyűléseket tartottak egyházköreink október 15-19. között az Unitárius Egyház Alaptörvénye elfogadása tárgyában: a Kolozs-Torda Egyházkör október 15-én Kolozsváron, a Székelykeresztúr Egyházkör október 18-án Székelykeresztúron, a Székelyudvarhely Egyházkör október 16-án Székelyudvarhelyen, a Háromszék-Felsőfehér Egyházkör október 19-én

Brassóban, a Maros-Küküllő Egyházkör az évi rendes Köri Közgyűlésen elfogadták az Alaptörvényt.

Rendkívüli Egyházköri Közgyűléseket tartottak november 26. és december 5. között, amelynek feladata az egyházköri választások eszközlése volt: a Kolozs-Torda Egyházkör november 26-án a Kolozsvár 2. sz., a Maros-Küküllő Egyházkör november 28-án Marosvásárhelyen, a Székelykeresztúr Egyházkör november 29-én Székelykeresztúron, a Székelyudvarhely Egyházkör december 5-én Székelyudvarhelyen, és a Háromszék-Felsőfehér Egyházkör november 30-án Brassóban. A Kolozs-Torda Egyházkörben megválasztották: Székely Miklós kövendi lelkészt esperesnek, Pap László bágyoni lelkészt köri jegyzőnek, Pálfi Sz. Ferencet és Bodor Attilát felügyelőgondnokoknak és Durugy Lorándot köri pénztárnoknak; a Maros-Küküllő Egyházkörben megválasztották: Nagy László esperes (Szőkefalva-küküllőszéplaki lelkész), Benedek Jakab csokfalvi lelkész köri jegyző, dr. Kisgyörgy Árpád és Páll Tamás felügyelőgondnok; a Székelykeresztúr Egyházkörben megválasztották: Szombatfalvi József csehétfalvi lelkész esperes, Farkas László korondi lelkész köri jegyző, Fekete János és Fazakas Árpád felügyelőgondnokok; a Székelyudvarhely Egyházkörben megválasztották: Kedei Mózes Székelyudvarhely 1. sz. egyházközség lelkésze esperes, Kelemen Levente oklándi lelkész köri jegyző, Tordai Árpád és Márton Dénes felügyelőgondnok; a Háromszék-Felsőfehér Egyházkörben megválasztották: Máthé Sándor Brassó 1. sz. Egyházközség lelkésze esperes, Kovács István sepsiszentkirályi lelkész köri jegyző, Tóth Miklós és dr. Gyerő Dávid felügyelőgondnokok; a Rendkívüli Köri Közgyűlések megválasztották a zsinati és főtanácsi tagokat.

Lelkészképzés

Lelkésztovábbképző tanfolyamot július 8-12. között tartottunk Kolozsváron.

Lelkészköri értekezletek

A III. és IV. évnegyedi lelkészköri értekezleteket a következők szerint tartották: Kolozs-Torda szeptember 9-én Kolozsváron és november 5-én Szindén; a Maros-Küküllő Egyházkör szeptember 5-én és november 4-én Marosvásárhelyen; a Székelykeresztúr Egyházkör szeptember 3-án és november 5-én Székelykeresztúron; a Székelyudvarhely Egyházkör szeptember 4-én Oklándon és november 6-án Székelyudvarhelyen; a Háromszék-Felsőfehér Egyházkör szeptember 2-án és november 12-én Brassóban.

Lelkésznevelés

A Protestáns Teológiai Intézetben szeptember 9-14. között tartották a felvételi vizsgákat. Sikeres felvételi vizsgát tettek: András Benedek, Bálint Róbert Zoltán, Kádár Attila, Kopánczi Zoltán, Solymosi Zsolt, Szabó József Csaba, Szombatfalvi József.

A lelkészképesítő vizsgát szeptember 12-13-án tartották. Lelkészképesítő vizsgát tettek: ifj. Kozma Albert, Kiss László, Mezei Csaba, Kelemen Szabolcs és Veress Ferenc.

A teológiai szakvizsgát szeptember 23-25. között tartották meg; szakvizsgáztak: Csete Árpád, Czire Szabolcs, Dimén József, Ferenczi Enikő és Jenei Sándor.

A teológiai alapvizsgát szeptember 23-25. között tartották; alapvizsgát tettek: Fekete Béla, Máté Ernő, Molnár Attila és Tódor Csaba, II. évet végzett teológiai hallgatók.

A tanévnyitó istentiszteletet szeptember 29-én tartottuk. Az istentiszteleten a lelkeszi szolgálatot dr. Szabó Árpád főjegyző-dékán végezte. Az 1996-1997-es tanév szeptember 30-án kezdődött.

Lelkeszi kinevezések

Kriza Jánost Kolozsvár-Monostor egyházközség gyakorló segédlelkészét 1996. augusztus 1-től áthelyezték az egyházi nyomdához, és beszolgáló lelkésznek a kidei egyházközséghez tartozó beszercei leányegyházközséghez.

Gyerkes Zsuzsánna október 1-től kinevezést nyert gyakorló segédlelkészi minőségben a kénosi egyházközségbe.

Kecskés Csaba október 1-től kinevezést nyert gyakorló segédlelkészi minőségben a marosvásárhelyi egyházközségbe.

Czire Szabolcs október 1-től gyakorló segédlelkészi kinevezést nyert a sepsikőröspataki egyházközségbe.

Ferenczi Enikő október 1-től gyakorló segédlelkészi kinevezést kapott a sepsiszentgyörgyi egyházközségbe.

Csete Árpád október 1-től gyakorló segédlelkészi kinevezést kapott a ravai egyházközségbe.

Dimén József október 1-től gyakorló segédlelkészi kinevezést kapott a firtosmartonosi egyházközségbe.

Jenei Sándor október 1-től kinevezést kapott a haranglábi egyházközségbe, gyakorló segédlelkészi minőségben.

Ifj. Kozma Albert marosvásárhelyi segédlelkész október 1-től rendes lelkeszi kinevezést nyert az újonnan megalakult marosszentgyörgyi egyházközségbe.

Dávid Ferenc Egylet

A Dávid Ferenc Egylet október 20-án és november 17-én tartott felolvasó ülést. Október 20-án dr. Szabó Árpád püspökhelyettes tartott előadást: Az erdélyi unitáriusok kapcsolata az angol- és amerikai unitáriusokkal és szabadelvű keresztényekkel címen. Zenezámokat Márkos Albert és Rónai Ádám adott elő, szavaltak Kádár Attila és Solymosi Zsolt I. éves teológiai hallgatók.

A november 17-én tartott felolvasó ülésen: A teremtett világ védelmének időszerű kérdései címen dr. Rezi Elek professzor tartott előadást, Monica Noveanu és Búzás Pál tanár zenezámokat adott elő, Kopándi Zoltán és Solymosi Zsolt teológiai hallgatók szavaltak.

• Bíró Mihály alsóboldogfalvi lelkeszt december 1-én iktatták be, a beiktató ünnepélyen dr. Szabó Árpád püspökhelyettes vett részt és prédikált. A beiktatást Báró József esperes végezte; Szombatfalvi József köri jegyző a lel-

készkör nevében, Fazakas Károly, mint beszolgáló lelkész köszöntötte az új lelkészt.

- Templomszentelési ünnepséget és falualálkozót tartottak augusztus 17-én Csehétfalván, 18-án Homoródkarácsonyfalván és augusztus 24-én Bágynban. Mindhárom egyházközségben a templom általános javítását végezték el; Csehétfalván és Homoródkarácsonyfalván kopjafát állítottak a millicentenárium alkalmából. Mindhárom alkalommal dr. Szabó Árpád püspökhelyettes végezte a templomszentelési szolgálatot. Az úrvacsorai ágendát Farkas Dénes belső pénzügyi ellenőr mondta.

- Millicentenáriumi ünnepség Budapesten, a magyarországi Unitárius Egyház keretében október 12-13-án. Egyházunkat népes küldöttség képviselte. Az ünnepi szószéki szolgálatot dr. Szabó Árpád püspökhelyettes végezte.

A romániai Magyar Evangélikus Egyház 75. évfordulója alkalmával július 7-8-án hálaadó istentiszteletre és ünnepi megemlékezésre került sor. Egyházunk nevében dr. Erdő János köszöntötte a jubiláló testvéregyházat.

- Az egyház és a sajtó kapcsolatáról tartottak konferenciát Illyefalván október 14-15-én, a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete rendezésében. Egyházunk képviselőjében dr. Szabó Árpád püspökhelyettes és Andrási György előadótanácsos vett részt a konferencián, kifejtve álláspontunkat ebben a kérdésben.

- Évnyitó az Unitárius Gimnáziumokban szeptember 16-án volt. Kolozsváron dr. Rezi Elek professzor áhítata (Mt 7,12) után Bencze Ágnes igazgató és dr. Szabó Árpád püspökhelyettes mondott évnyitó beszédet. Püspökhelyettes afia részt vett és beszédet mondott a Brassai Sámuel Líceum évnyitó ünnepélyén is.

- A felvételi vizsgák az unitárius kollégiumokba július 6-10. és augusztus 26-30. között voltak.

Halottunk

Lukácsi Mózes nyugalmazott lelkész 82 éves korában Székelyudvarhelyen hunyt el, október 2-án. 1914. december 14-én született Medeséren, középiskolai tanulmányait a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban, teológiai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián végezte 1937-ben. A fogaras-nagyszebeni, kedei, székelyszentmiklósi és csekefalvi egyházközségekben szolgált egyházunkat 45 éven keresztül. Október 4-én temették a székelyudvarhelyi templomból. A temetésen a lelkészi szolgálatot Kedei Mózes székelyudvarhelyi lelkész végezte (Mt 5,15-16), egyetemes egyházunk nevében Szabó Zoltán egyházi titkár búcsúztatta (ApCsel 3,6), a sírnál Báró József székelykeresztúri esperes, Bíró Lajos siménfalvi, Péterfi Sándor kisolymosi és Rüs Domokos székelyudvarhelyi lelkész mondott beszédet.

Isten adjon csendes pihenést eltávozott testvérünknek! Emléke és szolgálata legyen áldott!

HUNGARIAN UNITARIAN CATECHISM

The Catechism of the Hungarian Unitarian Church in Transylvania, Romania. The Unitarian Universalist Christian Fall/Winter 1994; Volume 49, Nos. 3-4. Kiadja az Unitarian Universalist Christian Fellowship Inc. 110 Arlington Street, Boston, Massachusetts 02116.

Az Unitárius Káté angol nyelven megjelent változatát lapozgatom, amely Andrási György és Byron C. Miller közös munkájának az eredménye. A „The Unitarian Universalist Christian” negyedévenként megjelenő folyóirat 1994. évi 3-4. összevont számaként adták ki az Egyesült Államokban. Az előszót a kiadó, Thomas D. Wintle, a bevezetőt pedig az egyik fordító, Byron C. Miller írta.

Amint a kiadó előszavában olvashatjuk, a testvérgyülekezeti kapcsolatok fejlődése nyomán született meg az igény egymás jobb megismerésére. „Mi itt ebben az országban - írja a kiadó -, csodálattal tekintettünk arra a kemény és mindenekfelett hitbéli bizonyosságtevésből fakadó küzdelemre, amellyel magyar kollégáink küzdöttek a túlélésért, a megmaradásért a totalitarizmus éveit alatt, és velük együtt örvendeztünk, amikor a kommunizmus bukásával eljött számukra is a szabadság.”

Ez a szabadság adta meg a lehetőséget a kapcsolatok kiszélesítésére, amelyeknek kezdetben kizárólagosan anyagi háttere volt, mert hittestvéreink érezték, hogy akkor ez volt a fontosabb. A kapcsolatok erősödésével egy időben előtérbe került a szellemi-lelki értékek kicserélése is. Ezért vált időszerűvé a már korábban elkészült Káté-fordítás kiadása.

A Bevezetőben Byron C. Miller az unitárius kátéirodalom rövid történetét adja, majd ismerteti azt a folyamatot, amelynek eredményeként létrejött a fordítás; a munkamódszert és azokat a nehézségeket, melyekkel szembe találták magukat a fordítás rendjén.

A fordítás gondolatát Andrási György vetette fel, aki 1989-1990-ben a Chicago-i Meadville/Lombard Teológiai Főiskolán folytatott tanulmányokat. Egyik alkalommal, beszélgetésük rendjén, hivatkozott azokra a kérésekre, melyek egy ilyen fordítás szükségességét fogalmazták meg. Ezen kérésekre „válaszolva” kezdte el a munkát, aminek eredményeként egy nyersfordítást kapott. A társszerző ezt a fordítást humorosan „hungish”-nak nevezte. Ezt a nyersanyagot kellett átdolgozni, „angolosítani” nyelv- és mondattani szempontból egyaránt. Így jött létre az a kiadvány, amelyről rövid ismertetésem szól, és amelyre elsősorban lelkészeink és gyülekezeteink figyelmét hívnám

fel, hogy testvéregyházközsegeiknek ajánlhassák, mint hitelveink és közösségeink kölcsönös megismerésének egyik nagyszerű eszközét.

Máthé Sándor

GESTA UNITARIORUM

A csíkszeredai ALUTUS Rt nyomdából a Szentegyházi Unitárius Egyházközség kiadásában megjelent, még friss nyomdaszagú a SZÁSZ FERENC brassói unitárius lelkész verseskötete, a GESTA UNITARIORUM. 130 oldalon a 116 vers két fejezetbe van szorítva: I. nekrológ látomások és II. látomás nekrológok.

Az első rész egy névsor szerinti arcképcsarnoka az unitárius múlt kimagasló egyéniségeinek, kik hittel és hűséggel, és, ha kellett, életükkel is bizonyosságot tettek öntudatukkal és hivatásukkal való azonosságukról. Több, mint négy évszázados történelmi temetőből nőnek ki és lesznek vers-élővé is az eltemethetetlen „nagyok”.

Mivel a halottak „időtlenek”, tehát „egykorúak”, névsor szerint, személyes élmény és sajátosság látásmód szerint verseli meg Szász Ferenc az unitárius „előttünk járók” közül a kiválasztottakat, mint pl. Balázs Ferenc, Bartók Béla, Bekes Gáspár, Berde Mózsza, Brassai Sámuel, Bözödi György, Dávid Ferenc, Erdő János, Heltai Gáspár, János Zsigmond, Kelemen Lajos, Kriza János, Mikó Imre, Orbán Balázs, Péchi Simon, Socinus Faustus, Szabédi László, Szervét Mihály, Székely Mózes stb. A sajátosságos erdélyi múltból és múltba nőttek erdélyieknek ők, de mindannyian történelmivé is formálták életükkel és munkásságukkal közeli, vagy távoli korukat és önmagukat.

Szász Ferenc 1956. október 25-én született, a magyar forradalom idején. Nem véletlen (?) egybeesése az életnek, hogy stílusa, látásmódja, verselése „forradalmi”, újszerű. Különösen a második részben, a látomás nekrológokban, a „személyes vallomásokban” ütközik ki az újszerű megfogalmazás és a lényegre való rálátás ötvözetében a „modern író”.

A frissen megjelent kötetet és szerzőjét az elmúlt héten mutatták be Szentegyházán. Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában, Homoródalmáson, Brassóban most készülnek erre. Oldott hangulatban közvetlen beszélgetés melegítette közösséggé az írókat, az olvasókat és a múltat. Az 1100 példány fogyóban van.

A millicentenárium e kötettel is gazdagabb, szebb és talán világosabb lett történelmi távlatban is. Az Unitárius Egyház történelmi tárlata versben megszületett. A kötetet az ELŐLJÁRÓ BESZÉLYEL indítja útjára a szerző, melynek egy szakaszával zárom bemutatásom, egyúttal a magyar közönség jóindulatába ajánlom a költőt kötetestől:

*atyánk az örök kisebbségi
a teremtésben így szemléli
azt a bizonyos történelmet
amelyre még gondot viselhet.*

Simén Domokos.

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉBE!

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön 6000 lej, melyet a lelkészi hivatal útján vagy közvetlenül az egyházi központban (Episcopia Unitariană, 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr. 9) lehet befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére évi 20 dollár.

Annual subscription from abroad \$ 20 (postage included) should be sent to the Unitarian Church Headquarters, B-dul 21 Decembrie nr. 9, 3400 Cluj-Napoca, Romania.

